

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

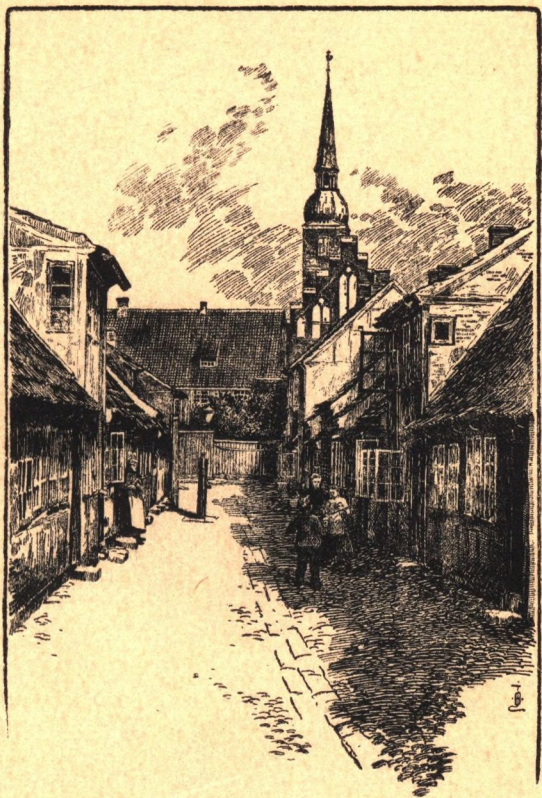
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBSTAD OG KØBSTADMAND

Af R. BERG

M. P. MADSENS BOGHANDEL
(RECHTWIG & TRYDE)
KØBENHAVN MDMXXIII

KØBSTAD OG KØBSTADMAND

KØBSTAD
OG
KØBSTADMAND

AF

R. BERG

M. P. MADSENS BOGHANDEL
(RECHTWIG & TRYDE)
KØBENHAVN MCMXXIII

I.

DET GAMLE BYSAMFUND

VED »Borger« i denne Bog tænkes ikke paa den Betydning, Ordet har faaet under den franske Revolution. Det er ikke Samfundsmedlemmet, der skal omhandles, men »Borgeren« i gammel Forstand, saaledes som han voksede op indenfor Købstædernes Mure, formedes af det særlige Liv der, fyldtes med Bylivets Interesser, begrænsedes af dets Snæverhed, indtil han menneskeligt stod som den færdige Type, man har kaldt Borgeren i Modsætning til Adel, til Bonde og Præst.

Hvorledes er Købstaden bleven til? Ja, hvorledes er Handel bleven til? Vokset ud af Menneskets Trang til at bortbytte det, han har for meget af en Vare, mod en anden, til at tilfredsstille sin Nyhedstrang, sit Begær efter Nydelser, som Dagliglivet nægtede ham.

Derfor maatte han mødes med andre Mennesker, som dels kunde bruge hans Vare, dels var i Besiddelse af de Ting, han ønskede. Dette skete naturligvis bedst paa et Sted, der fra Naturens Haand var særlig godt egnet til at tjene som Samlingssted for Mennesker, eller hvor de i Forvejen havde andet Ærinde.

Et Offersted, et Tingsted (Viborg, Ringsted), omkring en Kongeborg eller et befæstet Sted (Aalborg, Varde, Roskilde, Ribe), senere om et Kloster (Mariager, Maribo), alle saadanne Steder var Samlingspunkter, hvor Handel og Omsætning kunde foregaa. Størst og betydningsfuldest blev selvfølgelig saadanne Steder, hvor et Slot med en talrig Besætning eller en Bisp og talrig Gejstlighed paa Forhaand dannede et Grundlag for et stort Forbrug.

Enkelte Mennesker og Familier slog sig efterhaanden ned om et saadant Centrum og dannede den første Stamme til den

vordende Købstads Befolkning. Men det var en Udvikling, der tog lang Tid. Vist er det imidlertid, at vi allerede tidligt i Midtalderen finder Købstaden udskilt fra Herredet som et særligt Retssamfund med en af Kongen indsat Foged og iøvrigt med sin egen Styrelse.

En Ting er karakteristisk for vore Købstæder. De er alle Centrum for et forholdsvis lille lokalt Opland. Den danske

Udsigt over Roskilde.

Handel var i sin Oprindelse og blev i lange Tider stedligt begrænset. Ingen af vore Byer laa ved de almene kendte Varedensruter og drog Næring af Samfærdslen paa disse. De eneste Byer, der kan være Tale om at nævne i denne Sammenhæng, er Slesvig og Ribe, der dannede Gennemgangspunkter for Handelen mellem Østersølandene og disses Baglande og Vesterleden. Denne Beliggenhed er da ogsaa Aarsagen til disse to Byers relativt store Betydning i tidligere Tid, inden Handelsvejene havde taget en anden Retning.

Men netop den Omstændighed, at Danmark kom til at ligge udenfor de store Handelsveje, er Aarsagen til, at der kunde opstaa saa mange smaa, af hinanden uafhængige, Købstæder som Tilfældet er i Danmark, og at de aldrig blev store skyldes, at Produktionen indenfor de smaa Omraader, der blev hver Købstads Opland, altid var yderst begrænset og kun i ringe Om-

fang gav Anledning til den store Omsætning eller til, at den ene By kunde hæve sig synderligt over den anden.

Rige blev derfor ingen af vore Byer, og i Udseende har næppe mange af dem i ældre Tid hævet sig over Landsbyerne, der omgav dem. Endnu langt ned mod vor Tid karakteriseres de som brolagte Landsbyer.

Et gennemgaaende Træk i vore Købstæders Handelspolitik er derfor ogsaa det at holde paa deres Opland og at værne det mod uberettiget Indtrængen og beskytte det ved alle Midler.

Købmænd er de første Borgere i vore Købstæder. Men ikke Købmænd i vor Tids Forstand, saa at deres Næringsvej har været begrænset alene til Handel. De har alle tillige været selvstændige Producenter, dels Fiskere og Kreaturopdrætttere, senere ogsaa Industridrivende som Bryggere og endnu senere som Brændevinsbrændere. De fleste af dem var tillige Rhedere og Skippere og sejlede i fornødent Fald selv ud til de fremmede Markeder med deres Varer. Men selv disse Næringsveje har i mange Byer, maaske i de fleste, ikke været tilstrækkelig. En stor Del af Byernes Borgere har tillige i mer eller mindre udstrakt Grad drevet Landbrug og navnlig holdt Kvæg.

Alle vore Købstæder hvilede derfor i høj Grad, hvad Indbyggernes Ernæring angaar, paa Byens egen Jord, der for alle Byer var af en ret betydelig Udstrækning og uden hvilken næppe nogen By kunde have eksisteret.

Hvorledes den ældste Styrelse af vore Byer har været formet, ved vi ikke. At den næppe har været synderlig forskellig fra Landsbyforfatningen er sandsynligt, saaledes at Byens Sager er afgjort af samtlige Bymænd — Bylaget — med de af dem anerkendte Oldermænd i Spidsen. Omskriften paa nogle af de ældste, kendte Segl, som f. Eks. fra Randers og Viborg: *Sigillum Seniorum*, kunde i hvert Fald tyde derpaa.

Det er imidlertid givet, at denne ret primitive Styrelsesform ikke kan have slaaet til under mere udviklede Forhold. Vi ser derfor ogsaa, at den allerede i det 13. Aarhundrede — efter tysk Forbillede — afløses af et Kollegium »Borgmester og Raad«, d. v. s. en Forsamling med een eller to Borgmestre i Spidsen for fire, fem, seks eller flere Raadmænd.

Raadets Forretninger deltes nogenlunde mellem de enkelte

Medlemmer, dog saaledes, at Afgørelsen af vigtige Sager er taget af Raadet i Fællesskab. Raadet dannede en Art Gilde, der holdt sine Forsamlinger paa almindelig Gildevis. Af opbevarede Byregnskaber ser vi, at Raadet aarlig har holdt sin »Kost« og iøvrigt nu og da drukket baade Mjød og Øl paa Byens Regning.

Randers Bysegel.

Raadet var imidlertid ikke eneraadigt. Teoretisk set i al Fald skulde alle Byens Borgere sammenkaldes, naar vigtige Beslutninger skulde tages, og vi ser ogsaa, at dette har fundet Sted, saa at Afgørelsen er truffen af »Borgmester, Raad og menige Almue«. Men selvfølgelig har det været altfor stort et Apparat at sætte i Scene ret ofte, og vi ser derfor ogsaa, at den menige Almue tit repræsenteres af et Udvalg paa 24 Mænd, en

Institution, som synes at være bleven nogenlunde almindelig henimod Middelalderens Slutning i en hel Del af vore Byer. Der er her Tale om en Slags Borgerrepræsentation, men hvorledes den er bleven valgt, ved vi nu intet om. At det næppe er sket ved »Valg« efter Flertal paa moderne Vis er sandsynligt, snarere er de 24 Mænd udpegede blandt Borgerskabet efter Tur paa samme Maade som vi kender med lignende staaende Udvalg indenfor Gilder og Lav.

Noget demokratisk Samfund i vor Tids Betydning var vore gamle Byer dog ikke. Deres Styrelse er i høj Grad sket efter, hvad der var vedtagen Skik og Brug, ligesom selve Omraadet for Raadets Virksomhed har været ret indskrænket. Det har i al Almindelighed varetaget den ydre Orden, særlig hvad Rets- og Erhvervslivet angaar, men har ellers kun i meget ringe Grad grebet ind i den enkelte Borgers Liv og Forhold.

Efter den gældende Landslov var det Kongens Sag at skytte Retten og give Lovene. Hans Ombudsmand — Byfogden — ledede Handlingen paa Bytinget og afsagde Dommene. Med det lidet udviklede Regeringsmaskineri, Kongemagten i ældre Tid havde til Raadighed, var det imidlertid en Umulighed for den at haandhæve eller blot bevare sin Indflydelse paa Rettens Gænge. Vi ser derfor ogsaa, at Retten til at udnævne Byfogden flere Steder blev overdraget Borgmester og Raad, der ogsaa i nogle Byer i Form af »Raadhusret« dannede Appelinstans for Byfogdens Kendelser. Men selv de Steder, hvor Byens Styrelse ikke har siddet inde med denne Myndighed, vidste den dog for det meste at gøre sin Indflydelse gældende saaledes, at den altid fik sin Mand valgt.

At Byfogden valgtes blandt Byens Borgere var næsten en Nødvendighed. Der fandtes ingen særlig Embedsklasse, Kongen kunde ty til, og om Jurister i vor Tids Forstand med særlig Uddannelse i Lovkyndighed var der slet ikke Tale. Man maatte være tilfreds, naar det blot lykkedes at faa en nogenlunde hæderlig og anset Person til at beklæde Byfogedstillingen. Den krævede nemlig ikke saa lidt Tid. De fleste Steder holdtes der saaledes Byting en Gang om Ugen under aaben Himmel, »inden fire Stokke« som det hed, det vil sige indenfor den Afgrænsning af Pæle og Sten, der værnede om Tingfreden. Foruden af Byfogden beklædtes Retten af 8 »Stokkemænd« eller Sandemænd, hvis Opgave det var at repræsentere

den retslige Overlevering. — Baade til Byting og Raadhusret kunde der i visse Sager tilkaldes Meddomsmænd, 8, 12, 16 eller 24 alt efter Sagens Vigtighed. Saadanne Borgernævn deltog ogsaa ofte i Udstedelsen af Tingsvidner.

I det hele foretoges saavel Byens Styrelse til daglig som Rettens Pleje af Byens egne Borgere.

Heraf maa man dog ikke lade sig forlede til at tro, at By-samfundet var en særlig fasttømret Organisme, hvor Borgerne deltog i det offentlige Liv i Bevidstheden om deres Frihed og Selvstændighed. Forholdet er lige omvendt det, at enhver holdt sig til sit og sine, og at den vigtigste Opgave for den enkelte Borger var at hævde sine

St. Hans Gildesegl. Holbæk.

egne Rettigheder. Nogen levende Følelse for Byens Vel fandtes ikke. Begrebet »Bypatriotisme« var endnu ikke bleven til. Man havde Slægtsfølelse, Standsfølelse, men herudover kun meget lidt.

Dette fremgaar da ogsaa af den Maade, hvorpaa Valget af Mænd til de offentlige Hverv foregik. Det var, saavidt man kan se, for de allerfleste Ombuds Vedkommende Bestillinger, som gik paa Omgang blandt de dertil efter Skik og Brug egnede, men ingenlunde Flertalsvalg efter modernø Begreber. Den, der en Gang var havnet i et Hverv, blev meget ofte hængende deri for Livstid. Vi træffer saaledes en Klage fra 1495, hvori Borgmester og Raad i Aarhus gør Kongen opmærksom paa, at de, der var udtagne til Sandemænd, maatte blive ved med at være det, saalænge de levede til stor Skade for deres Næring. Kongen ordnede det derfor saaledes, at »Sandemændstov« skulde være et »omgangendes Tov« (d. v. s. et Hverv, der gik

paa Omgang), saaledes, at naar fire havde været Sandemænd et Aar omkring, da skulde der udtages fire andre; ingen skulde have Ulejlighed af Hvervet, før Turen atter kom til ham.

Det er sikkert ud fra den samme Enertiens Lov, at Hvervet som Borgmester og Raad, der ogsaa oprindeligt var en Omgangs-Bestilling,

efterhaanden
blev livsvarig.

I det hele taget man har Følelsen af, at man kun gav sig af med Byens Sager, naar man absolut var nødt dertil. Det er da ogsaa Grunden til, at de Klager, der kom frem, næsten udelukkende beskæftiger sig med, hvad der var Brud paa een Gang vedtagen

St. Knuds Gildesegl.

Skik og Brug. At hævde og fastslaa, hvad der var dette, blev Øvrighedens væsentligste Opgave. Ikke det at gribe fornyende ind, at tage Initiativ til Forandringer el. lign. Det var noget, Hvermand maatte om for sit eget Vedkommende.

Ligesaa var det Hvermands Sag selv at skaffe sig sin Ret eller at værne sig. Dertil var de eksisterende Myndigheder ikke i Stand. Det gjaldt for den, der havde lidt Skade eller Uret, selv at møde op med sine Beviser eller Edshjælpere og føre sin Sag. Kunde han ikke det, var han retsløs.

Følgende Bestemmelse fra Ribe Ret er i saa Henseende betegnende: »Slaar een den anden med Stav eller Stang af ret Forraad med sine Efterfølgere to eller tre saadant Saar, at han ej selv kan gange hjem, og vorder dermed forvunden af 8 de næste Naboer, da skal han give den, der Skaden fik, 40 Mark og Fogden og Byen 40 Mark. Er det og saa, at den, der Hugget fik,

bliver død deraf, da skal den anden miste sit Hoved. Gribes han og ej paa færsk Gærning og siger nej derfor, da skal han værges sig med 12 Naboer, om han kan«.

»Skylder en den anden for Tyveri, og han griber ham ikke i hende (o: paa færsk Gærning), da skal den anden gøre sig skær (rense sig) med tolv sine næste Naboer paa begge Sider, og være kvit og fri«.

Man forstaar, at det var saare vanskeligt til Tider at komme til sin Ret, og at Fristelsen til selv at tage sig til Rette laa nær, nemlig for den, der havde Magt og Venner nok til at værges sig. Det er aabenbart Udslag af en saadan Følelse, vi erfarer om i et Pavebrev af 1258, hvori det hedder, at Københavns Indbyggere havde hængt en Degn paa hans egen Dørstolpe, fordi han var en Røver. Af et andet Pavebrev fra 1345 erfarer vi, at tvende Borgere i Ribe, Mule og Markvard, forurettede Pillegrinus Voltersen, Klærk i Ribe, med Hensyn til Hus, Penge, Jorde, Ejendomme og andet, og at han frygtede saaledes for deres Magt, at han ikke med Sikkerhed kunde tiltale dem indenfor Ribe By og Stift.

Paa samme Maade erfarer vi af endnu et Pavebrev af 1376, at Kapitlet i Ribe ikke turde tiltale Borgmester Jakob Jensen i Ribe paa Grund af den Magt, han sad inde med, uagtet han havde forurettet det paa Penge og Gods. At samme Jakob Jensen ikke var god at komme til Rette med, faar vi at vide 1377, da han tiltog sig Navn af Borgmester, uagtet han da kun var Raadmand, trængte ind i Byens Raadhus, opbrød Byens Gemmer og bemægtigede sig dens Signet, som han brugte for dermed at besegle flere Breve i sin egen Interesse. Ligeledes tog han Byens Nøgle til sig og indlod bevæbnede Folk i Byen. Med disse trængte han Natten mellem 1. og 2. Januar ind i Domkirken store Taarn, der endnu langt senere tjente som en Slags Fæstning, alt uden Kapitlets, Raadets eller Borgerskabets Vidende. Næste Dag kom det til en Kamp inde i Domkirken mellem ham og Kristjern Frellefsen, der paa den Tid var Kongens Foged i Byen, og den sidste blev haardt saaret. To Dage efter trængte Jakob Jensen igen ind i Kirken og bemægtigede sig en Del Penge, Klenodier og andet, som tilhørte forskellige Borgere i Byen. For denne Daad blev Jakob Jensen og hans Hjælpere lyste i Band, men ogsaa Byen forfulgte sin Sag. Jakob Jensen var imidlertid flygtet, og da han ikke mødte for

Rosengaarden i Randers.

Dronningen og hendes Raad, hvortil han var indstævnet 1380, dømte Drosten til Fordel for Kristjern Frellevsen saalænge indtil hans Modpart beviste, at han ikke var i Stand til at møde.

Uagtet man kan fremdrage mange af den Slags Tilfælde, hvor den mægtige selv tog sin Ret, maa man dog ingenlunde betragte Tiden som rent retsløs eller anarkistisk, saaledes at enhver altid gjorde, hvad han selv vilde. Der er ingen Tvivl om, at i de allerfleste Tilfælde, hvor vi hører om Selvtægt, har Vedkommende ment at være i sin gode Ret overfor en formentlig partisk Domstol. Overfor ens egne Fæller er Følelsen af Samhørighed derimod særlig stærkt udviklet, og der høres fra den Slags Krese saare sjældent noget om Stridigheder, der ikke kunde forliges efter Skik og Brug ved gode Venners Medlemkomst.

Men nægtes kan det ikke, det at staa ene var en farlig Sag, og den ringe Mand kom let til at ligge under for den mægtige.

Thi løsrevet som den indvandrede Bymand — og indvandrede var de fleste — var fra de Lag, vel mest Bønder, de fra først af boede iblandt, har de sikkert paa mange Maader følt sig truede i deres Eksistens og Levevilkaar.

De indflyttede Borgere savnede det Værn, som Slægt og Bylav havde ydet dem i den Landsby, hvor de oprindeligt hørte hjemme. Ganske værneløse havde de da været, om de ikke selv havde vidst at finde den Form, hvorunder de kunde leve og faa den Beskyttelse og den Hjælp, de i paakommende Tilfælde havde Brug for.

Dette skete gennem Gilderne.

Gilderne var Sammenslutninger, bestemte til at yde Medlemmerne — Brødrene — gensidig Værn og Hjælp i alle de Tilfælde, hvor det gjordes nødigt. En saadan Organisation var ganske naturlig i et Samfund, hvor Slægten ellers dannede den eneste Basis for Samfundstilværelsen. Oldtiden kender da ogsaa saadanne Sammenslutninger under mange Former, f. Eks. de Postbrødreleg, to eller flere kunde danne for at staa hinanden bi, eller de Brødreleg, som sikkert de fleste Vikinger har sluttet, naar de var paa Krigstog. Det var med andre Ord en Slags kunstig Slægt, der stiftedes, og som indtraadte i en Del af de Funktioner, der ellers naturligt tilhørte Slægten.

I de nygrundede Købstæder har det sikkert især været Retshjælp, der tiltrængtes. Hele Procesordningen hvilede jo

paa Edshjælp. Blev en Mand anklaget for en eller anden Lov-overtrædelse, gjaldt det for ham, om han kunde fri sig ved Mededsmænd i det Antal, Loven foreskrev i de enkelte Tilfælde. Og denne Edshjælp maatte Gildet yde, da Slægten jo ikke var forhaanden. Men ellers traadte Gilderne naturligvis ikke i Slægtens Sted. Deres Opgave var at være Gildebrødrene til Hjælp med Raad og Daad, naar det gjordes nodig.

Hvad det kunde være for Tilfælde, faar vi Oplysning om ved at gennemlæse en af de gamle Gildeskraaer, f. Eks. den, der gjaldt for St. Knudsgilde i Flensborg, og som skriver sig fra c. 1200. Den bestemmer følgende m. H. t. Manddrab:

»Hvis nogen Mand, der ej er i St. Knuds Gilde, dræber nogen Broder af dette Gilde, da skulle Brødrene, om de er til Stede, hævnø ham med hans Arving, hvis de kan. Er Arvingen ikke til Stede, da skal de tvinge Manddraberen til at bøde for den døde Mand og det fyrretyve Mark over ret Mandebod. Men har han ikke noget at bøde med, da skal Liv bødes for Liv.

Hvis det sker, at nogen Broder ikke vil hjælpe sin Gildebroder, saafremt han er i Stand dertil og bliver overbevist derom med tvende Mænds Vidnesbyrd, da skal han have Nidings Navn. Kan man ikke bevise det, da skal den Broder, som er anklaget, værge sig selv syvende med Brodered og blive fri og gæv Broder igen.

Horsens Bysegel.

Parti fra Vejle Aa.

Ingen St. Knuds Gilde-Broder maa drikke eller æde med den Manddraber enten i Land eller i Skib, førend han har bødet mod Arvingerne. Gør nogen herimod, og det bevises med tven- de Brødres Vidnesbyrd, da skal han bøde 12 Mark til St. Knuds Gilde.

Hvis det sker, hvad Gud forbyde, at nogen Broder dræber sin Gildebroder, da skal han bøde Arvingerne 40 Mark over ret Mandebod og 12 Mark til Gildet og være alle Brødrenes Niding, men ej andre Mænds«.

Alle Tvistemaal mellem Brødrene indbyrdes skulde paa- dømmes eller forliges indenfor Gildet, og det var Gildebrødrene forment at anklage hinanden for Retten.

Hvis det skete, at en Gildebroder kom til at dræbe en Mand, der ikke var Gildebroder, da skulde Gildebrødrene, saafremt nogen af dem var til Stede, hjælpe Drabsmanden i sin Livs Nød, som de kunde bedst. Var han ved Vand, skulde de hjælpe ham med Baad og Aarer, Øse-Kar, Ildjern og Økse, »og siden hjælpe sig selv, som han bedst kan«. Men behøvede han Hest, skulde Brødrene skaffe ham en, eller han maatte tage en Broders Hest og bruge den som sin egen Dag og Nat. Behøvede han den længer, betale eftersom Brødrene vurderede den, dog ikke højere end 6 Mark. Døde Hesten i hans Brug, skulde han erstatte den, hvis han havde Evne dertil. Var det ikke Tilfældet, skulde Gildebrødrene betale, dog ikke mere end 6 Mark.

Den Broder, som ikke hjalp, hvis han kunde, og som blev overbevist om, at han var bedt om Hjælp, han skulde udstødes med Nidings Navn, og den, som senere havde Omgængelse med den Mand, skulde bøde 12 Mark til Gildebrødrene og 3 Mark til Oldermænden.

Hvis nogen fandt sin Broder i Havsnød, skulde han hjælpe ham i hans Livsnød og kaste af sit Skib indtil tre Marks Værdi og tage den nødstedte over i sit eget Skib. Kunde han ikke erstatte Værdien af det, som blev kastet overbord, skulde Brødrene betale, dog ikke udover tre Mark.

Fandt nogen sin Gildebroder i hedensk Mands Fængsel, skulde han udløse ham med sine egne Penge indtil 3 Mark, og hvis Løsepengene var højere, laane ham Resten. Kunde den udløste erstatte Løsepengene, var han pligtig dertil, ellers skulde alle Brødrene hjælpe ham.

Mistede nogen Broder sit Gods, saa han blev fattig, skulde Brødrene hjælpe ham, naar han kom til dem, med saa meget de selv vilde.

Blev nogen Broder saa »snøde«, at han solgte sig til Sørøvere paa Hav eller Røvere i Skov og vilde saaledes fordærve sine Brødre, da skulde han, hvis det kunde bevises, være alle Brødres Niding, alt hans Gods og hans Liv være forbrudt.

Lemvig Bysegl.

Hvis nogen Gildebroder sammen med en anden, der ikke var Gildebroder, kaldte en Broder til Tings, »satte uret Dom imod ham« for at fordærve ham eller spille hans Gods, førte Lov eller Vidner mod ham, da skulde han bøde 6 Mark til den forettede og 12 Mark Voks til Brødrene og oprette al Skaden. —

Det vil af disse Bestemmelser fremgaa, i hvor mange Tilfælde Gildet traadte til, og hvor ensomt den enkelte havde maattet staa uden nogen at støtte sig til. Gildet var imidlertid mere end en Retshjælp; det var ved Siden heraf en religiøs Institution, der forenede alle Brødrene og Søstrene i et Slags fælles Offerlag. Dette fremtræder tydeligst i den Vægt, der lægges paa det aarlige Gildelag og den Højtidelighed, hvormed det omgives. Det aabnes med Hymner til Guds og Helgenenes Ære, og dets værdige og uforstyrrede Afholdelse sikres i alle Skraaer ved en Række Bødebestemmelser. Vi læser f. Eks. i Flensborg St. Knuds-Gilde Skraa følgende:

»Alle Brødre og Søstre er pligtige til at holde dem høflig og anstændig i Gildet.

Gamle Huse ved Knippelsbro i København.

Hvo, som spilder sit Øl, bøde en Øre Penning til Stolsbroderen.

Lader nogen sit Kar falde med Øl, bøde en Øre Penning.

Bryder nogen sit Kar i sønder, bøde to Øre Penning.

Hvo, som kaster Lys og bryder det, bøde to Øre Penning.

Hvis nogen tager saa meget af Øl og Mad, at han giver igen eller gør nogen Ubekvemmelighed, bøde tre Mark.

Sover nogen paa Gildebænk, saa at man kan skrive tre Kors paa Væggen over hans Hoved, bøde 9 Øre Penning.«

Det er klart, at vi her har med ældgamle Forestillinger at gøre, nemlig dem, der i Fællesskab i Mad og Drikke ser det Baand, der ener dem, ikke blot indbyrdes, men med den Guddom, de havde sluttet sig om, og som tænktes gennem den Mad og Drikke, der ofredes den, at blive et med sine Dyrkere. At den hedenske Guddom i den kristne Tid er bleven erstattet med en Helgen er let forstaaeligt, men den gamle hedenske Karakter af Gildet er ikke desto mindre umiskendelig.

Det, at man hørte sammen i et Gildelag, medførte desuden Pligten til gensidig Hjælp, i Sygdom og Nød; blev en Broder syg, skulde der vaages over ham, døde han, skulde der sørges for Begravelse og Sjølemesser.

Oprindelig er vel nok Medlemmerne af et saadant Gilde identiske med de førende af Beboerne i Købstaden, saaledes som det var Tilfældet med Bønderne i Landsbyens Bylag, men der er næppe Tvivl om, at der i Tidens Løb ved Siden af dette ældste Gilde er opstaaet andre, efterhaanden som Købstadbefolkningens sociale Lag afveg fra hinanden. At disse nye Lag paa deres Side og indenfor deres Interessesfære dannede nye Gildesammenslutninger er naturligt og forstaaeligt, og det faar vi ogsaa senere Lejlighed til at se.

Den Helgen, de fleste og sandsynligvis ogsaa de ældste og fornemste Gilder samlede sig om, var St. Knud. Om ham vedblev ogsaa gennem Tiderne Byernes højere Lag at skare sig, særlig paa Øerne. Ved Siden af St. Knud ser vi dog ogsaa andre Helgener danne Midtpunktet for Gildesammenslutninger. Ret talrige Gilder havde saaledes valgt St. Gertrud. I Aalborg var Købmændenes Gilde et Guds Legemslag, i Odense og København et Trefoldighedsgilde. Der er i det hele Tegn til, at de forskellige Erhvervsklasser hen i Tiden valgte sig en speciel Helgen som Skytspatron, og at Knudsgilderne, hvor de vedblev

at eksistere, mere var et Gilde af almindelig Karakter, der optog alle bedre Folk.

Det er let forstaaeligt, at de ældste Gilder maa have øvet en betydelende Indflydelse paa Byens Forfatning og Styrelse. I mange Tilfælde har Bystyrelsen og Gildets Ledelse sikkert ogsaa bestaaet af de samme Personer, men identiske blev Byraad og Gilde dog aldrig.

Gildebrødre og Købstadmænd er ikke ubetinget det samme, og selv der, hvor det førende Gilde har været ensbetydende med de bedste i Byen, med Købmandslavet, var det dog langt fra Udtryk for Byens hele Befolkning.

Thi selv om Købstaden i erhvervsmæssig Henseende var en organisk Helhed, der hvilede i sig selv, var den dog i sin Befolknings Sammensætning et broget Mosaik af mange Dele, der ikke altid smeltede harmonisk sammen.

Mellem de store Hovedbestanddele, Købmanden og Haandværkeren, var der en bred Kløft, uddybet ved Forskel i Formue og Livsbetragtning, der satte sit Præg paa Købstaden lige ned til vor Tid.

II.

KØBMANDEN

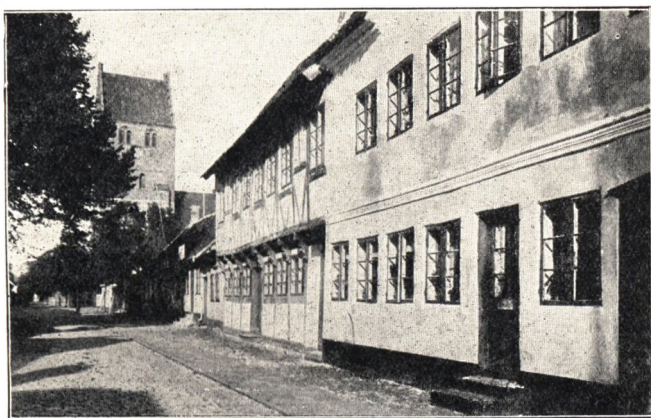
Vil man forsøge paa helt at forstaa det gamle Købstadsamfund maa man sætte sig ind i Fortidens Produktionsforhold. De hvilede helt paa den lidet udviklede haandværksmæssige Teknik i alle Erhverv. Det vil sige, at al Fremstilling foregik uden den mekaniske Hjælp, vor Tid kender til. Redskaber og Hjælpemidler var af den mest primitive Art og tillod følgelig ingen Masseproduktion, men som Regel kun det allernødvendigste til Samfundets Underhold. Man maatte med andre Ord holde til Huse med det, man havde og sørge for, at Udbyttet kunde slaa til, og at Enhver nogenlunde fik, hvad han havde Brug for. Den uskrevne Sætning i al Fortidens Næringsret er derfor ogsaa ganske naturlig den, at ingen maatte erhverve mere end den anden, at Fordelingen skulde være nogenlunde ensartet. Men ved Udførelsen af denne Grundsætning tænkte man ingenlunde paa nogen Lighed mellem de enkelte Individuer, det var kun indenfor de enkelte Klasser, at man saavidt muligt søgte at sørge for, at den ene ikke fik Adgang til større Fortjeneste end den anden.

Dette Synspunkt er ganske forstaaeligt, naar man husker, hvor isolerede vore gamle Byer i Virkeligheden var, og hvor fuldkomment de næsten i alle Henseender var henvist til sig selv, hvad Forsyning med Levnedsmidler og øvrige Nødvendighedsgenstande angaar.

Med Fortidens ringe Skibsfart, med dens næsten fuldkomne Mangel paa brugelige Transportveje og Transportmidler, var hver By for sig et økonomisk Hele, der maatte skaffe sig alle daglige Fornødenheder enten ved Selvtilvirkning eller ved Køb fra den nærmeste Omegn. Det gjaldt derfor om at sikre sig imod,

at nogen udnyttede Byens Borgere ved at opkøbe de Varer, de havde Brug for, og at de nødvendige Varer kunde faas til overkommelige Priser og at man i det hele ikke udbyttede hinanden.

Idealet i næringsretlig Henseende var derfor en nøjagtig Begrænsning af hver enkelt Bys Handelsrettigheder overfor alle andre og igen indenfor hver By Begrænsning af de enkelte Borgeres Erhverv. Det var dette, som det blev det opvoksende Kongedømmes Opgave at sørge for.

Kirkestræde i Køge.

Mest klassisk er denne Tendens udformet i den Lovgivning, Erik af Pommern gav for de sjællandske Købstæder 1422. Det hedder heri, at alle Embedsmænd (Haandværkere) skulde »bjærge sig og nære sig af deres Embede, saa som er, at Borgere og Bymænd, de som ikke saadanne Embeder have, som herefter nævnes, de bjærge sig med deres Købmandsskab og med deres Brygning og saadan Købmandshaandtering, Bagere bjærge sig af deres Bagning, Suder af hans Skogærning, Smed af hans Smedegærning, Skinnere af sit Embede og særdeles alle Embedsmænd, ihvad Embede de helst have, at hver dere bjærge sig af sit Embede«.

I Overensstemmelse hermed er det ogsaa, naar der baade her og i al anden Købstadslovgivning gives nøje Regler for, under hvilke Former, Handel og Vandel skulde foregaa.

For at give alle Byens Borgere lige Adgang til at købe, skulde al Handel foregaa paa Byens Torv. Tidligt paa Morgen-

stunden hejstes Banneret som Tegn paa, at nu kunde Handelen begynde. Fremmede Købmænd maatte kun sælge i store Partier. Detailsalget var forbeholdt Byens Borgere. Alt, hvad der kom ind til Byen af Levnedsmidler, skulde ligeledes først falbydes paa Byens Torv i den dertil fastsatte Tid, for at alle Byens Borgere kunde have lige Adgang til at forsyne sig. Priserne fastsattes af Borgmester og Raad; al »Forprang«, d. v. s. Opkøb af Varer, inden de kom paa Torvet, var forbudt.

Stor Handel maa man ikke tænke sig i nogen Købstad i ældre Tid. Hertil kom, at de politiske Forhold, Vendernes Sø-røverier og i det hele Mangel paa en større Produktion i selve Landet gjorde al Omsætning ringe og ubetydelig. Først henimod Slutningen af det 12. Aarh. synes Forholdene at have forandret sig til det bedre.

Man tager næppe Fejl, naar man gælder paa, at Aarsagen dertil var Sildefiskeriet, Hesteopdrættet og i det hele den Fred og Ro, der fulgte efter Overgangen fra det gamle Slægtssamfund til et stærkt Kongedømme under Valdemar'erne.

I Sildefangsten fik Danmark en Rigdomskilde, som sikkert har givet Anledning til Opkomsten og Udviklingen af en Mængde af de gamle Byer og til Grundlæggelsen af nye.

Som en Sølvflod strømmede Silden gennem de danske Farvande. Efter Saxo i saa stor Mængde, at man ved Øresunds Kyster i Sildetiden, naar Sildene stimedede til deres Yngleplads ved Skanørs Sandbanker, kunde øse dem op i Skovle og Kurve; ja saa tæt skarede Silden sig, at den til Tider standsede Skibe og Baade og hindrede Brugen af Aarer.

Alle deltog i denne Fangst, og med den fik Danmark sin første store Eksportartikel, der aabenbart har bragt en hidtil ukendt Rigdom til Landet.

Abbed Arnold fra Lübeck skildrer denne Rigdom og dens Indflydelse i følgende Ord: »Danskerne er nu klædt og væbnede som de øvrige Folkefærd; de bærer endog Skarlagen og Purpur, Linned og Pelsværk. Men de har da ogsaa stor Rigdom, der tilskrives det store Sildefiskeri ved Skaane og de dertil hørende Markeder. Købmænd fra alle de omboende Folk bringer Guld, Sølv og Kostbarheder for at købe deres Sild, som de faar for ingenting af Vor Herres Miskundhed«.

Afsætningsstedet for hele denne Rigdom var Skanør og senere Falsterbo. I Fisketiden fra 11. August til 9. Oktober rejstes

der hele Middelalderen igennem en improviseret By, hvor der mødte Købmænd fra alle Kanter særlig da fra Hansestæderne, men ogsaa fra Holland og England, som opkøbte Silden, saltede den og handlede med den over det meste af Europa.

Det er givet, at der i denne Tid udfoldede sig et broget Liv i Skanør. Købmændene mødte med alle Slags Varer, Pelsværk fra Rusland, Jern fra Sverig, Salt fra Frankrig og Spanien, Vin

Gammel Købmandsgaard (Aarhus).

fra Syden, vævede Tøjer fra Nederlandene m. m., som de solgte til de heldige Fiskere. Hver By havde sit bestemte Omraade, der var afmærket med særlige Mærkesten, og indenfor disse opførtes deres Boder, som opbrændtes eller afbrødes, naar Markedet var forbi. Hvor mange Penge, der end anvendtes til Indkøb af Luksusvarer, til Drik og Spil, og det har naturligvis været ikke faa, en Del blev dog bragt med hjem, og der er ikke Tvivl om, at det maa have kunnet mærkes rundt om i Landet. Alene 1368, som dog var et Krigsaar, kom der 169 Skibe fra Lübeck. 1267 berettes det, at 40 Skøger sejlede fra Rostock til Markedet. Først i det 15. Aarh. synes der at have været nogen Nedgang i Silden, men senere kom den igen; 1494 fortoldedes saaledes 4200 Læster Sild (c. 50 000 Tdr.).

Købstæderne blomstrer op overalt, Lov og Ret hævdes, Møntvæsenet forbedres, Fred og Endrægtighed afløser de mange Aars ydre og indre Ufred. For Købstædernes og Borgerstandens Vedkommende mærkes den især igennem den Lovgivning, som fra nu begynder at udfolde sig for at fæstne disses særlige Forhold. Dette Lovgivningsarbejde faar sit ejendommelige Udtryk i Stadsretterne, Vedtægter, som gav Regler for de specielle Livsforhold i Byerne, for hvilke de almindelige Love ganske naturligt ikke rummede særlige Bestemmelser.

Det, der adskilte By fra Land, var Handelslivet og Købstadens Eneret til at drive Handel og Haandværk. Hver By havde sine ugentlige Torvedage, hvor Omegnens Bønder bragte deres Varer frem, og hvor Købmænd og Haandværkere slog deres Boder op med alle deres Produkter. Men mest brogede var dog de store aarlige Aarsmarkeder, af hvilke hver By havde et eller to og som ofte varede ugevis. Paa de Dage kom Handlende og Haandværkere fra nær og fjern med al deres Kram, og til disse Dage gemtes Købelysten til alt det, der ikke netop maatte købes ind i Ugens Løb. Der købtes Klæder og Sko, Luksusvarer og alskens Brugsgenstande mellem hinanden. Paa saadanne Dage blev der omsat mange Penge, baade i reelle Varer og til Drik og Spil. Helt roligt og ærbart har Livet ikke artet sig saadanne Tider. Thi den meste Handel skulde stadfæstes ved Lidkøb, og Øl og Mjød var der nok af, drukket meget over Tørsten blev der ogsaa, og saa var Tungen let til at løbe over, og Kniven sad løs i Skeden, Slagsmaal og Drab hørte til Dagens Orden for ikke at tale om Skænderi og Trætte.

Det er alle disse Forhold, Stadsretten maa tænke paa og bestemme Straf for. Straffe, der var baade haardere og mere drastiske end dem, den almindelige Landslov kendte. Efter den kunde Drab f. Eks. altid sones ved Mandebod, men det kunde ikke altid ske efter Stadsretterne. De indfører Dødsstraffen.

»Hvo som med Forraad eller Forrædelse slaar en Mand ihjel inden vor Stads Fred foruden Brøde eller Sag, den skal have sin Hals forbrudt«, hedder det kort og godt i den berømte Ribe Ret, saaledes som vi kender den i Erik Glippings Stadfæstelse fra 1269.

Hvor let det kunde gaa at komme i Slagsmaal, giver samme Ribe Ret et levende Billede af i følgende Paragraf:

»Vorder Kiv mellem to og vorde skelagtig paa Gade eller i

Stræde eller i Krog, de gribe til Værge, Stang, Kølle eller Knippel at gøre hverandre Skade med, og vorder Skade gjort, og kan det bevises med to bosiddende Borgere i Staden eller med andre gode Mænd, der over vare, og det vitterligt er, at det ej skete af Forraad eller beraad Mod, uden af et Tilløb og en ret Hastighed, da skal den, der Skaden gjorde, bøde mod den anden 6 Mark og Byen 6 og Fogden 6. Kan det og bevises med gode Mænd, der bosiddende er i S'aden, at de havde før gammel Avind mellem dem, saa at den ene med ret Forraad gik efter den andens Skade og kom saa over ham med sine Hjælpere tre eller fire, da skal han bøde den, han Skaden gjorde, om han holder sit Liv, 40 Mark Penning og Byen og Fogden 40 Mark. Vorder han og ikke paagreben med fersk Gærning og han siger nej for, da skal han aarsage sig med 12 sine næste Naboer«.

»Kives der nogen tilhobe med Skændsels Ord, saa at den ene kalder den anden Tyv eller Røver, Morder eller Falskner, Meneder eller Horbarn, Skalk eller Skøge, hannem til Skam og Vanære, hvad heller det er i vor By eller uden, og kan det ej bevise, da skal han bøde først imod den, der han saadan Skændsel tillagde, med 1 Mark og siden imod Byen med 1 Mark og Fogden 1 Mark«.

Overfor Kvinder var man knap saa galante, thi hvis de skændtes, »da er det deres Ret, at de skulde bære Sten af Byen, den ene Gade op og den anden ned«.

Talrige var selvfølgelig Bestemmelserne for at værne Handel og Vandel mod Falsknerier, mod falsk Mønt, falsk Maal og Vægt, daarlige Varer og lignende.

Efter Ribe Ret straffedes den, der brugte falsk Skæppe med en Bøde paa 1 Mark, hvorhos Bunden skulde slaas ud paa Skæppen og denne hænges op paa Byens Torv.

Den Bager, der tredje Gang blev greben i at sælge undervægtigt Brød, straffedes efter Holbæk og flere andre Byers Stadsret med den legemlige Pine, som kaldtes »Støden«.

Værst gik det udover Tyvene. Herom siger Ribe Ret: »Vorder en paagreben med Tyveri, der saa meget værd er som 8 Skilling Penning, da skal han dømmes til at hænge. Er det og mindre værd end 8 Sk., da skal hannem gives et Tyvsmærke, og vorder han derefter befunden i Styld og Tyveri, da ihvad heller det er mere end 8 Sk. eller mindre, da skal han hænges«.

»Hvilken Kvinde bedriver Tyveri og stjæler saa meget, som

hende med Rette tilburde at hænges for, da for en kvindelig Æres Skyld skal hun levendes begravet i Jorden«.

Naturligvis indeholder Stadsretten en hel Række Vedtægter for Handelens Ordning, foruden en Del Bestemmelser af særlig juridisk Karakter, om Arv og Skifte, om Gæld og dens Betaling o. s. v., men det Billede, der særlig fæstner sig, er Om-sorgen for, at selve Handelen blev ordnet til Fordel for Byens Indbyggere, navnlig saaledes at al Detailhandel blev forbeholdt dem. Ingen fremmed Købmand (Gæst) maatte sælge i smaa Partier, Gæster maatte ikke handle indbyrdes, men kun sælge til Byens Borgere, som Regel heller ikke have Vinterophold i Byen. Ingen Borger maatte handle med Gæsters Penge o. s. v. Megen Omhu blev anvendt paa, at Byens Borgere ikke blev forfordelte ved Forprang. Derfor skulde al Handel foregaa paa Torvet. Først efter et bestemt Klokkeslet, som Regel Kl. 10, maatte der gøres Indkøb til Videresalg og udsælges andetsteds end paa Torvet. I større Byer som København har det naturligvis været vanskeligt at overholde alle disse Bestemmelser, og navnlig har det knebet svært med at hindre Høkere og Høkersker i at drive Forprang. Gang paa Gang udstedes der Forbud mod deres Handlen, som naar det 1609 hedder, »at alle Høkere og Høkersker skulde være fortænkt efter gammel Sædvane intet at købe paa Torvet til Forprang igen at udhøkre, enten Smør, Lam, Gæs, Høns. Æg, Gryn el. lign. førend Klokken er slagen 10 om Dagen og da ikke andetsteds end paa Torvet og inden Portene at købe som det sig bør, paa det Borgerskabet maa bekomme til Købs, hvad de til deres Huses Ophold Behov have«. At dømme efter de talrige Gentagelser af dette Forbud og de mange Trusler ligetil Gabestok og Halsjern mod Forprangerne har Forbudene dog ikke hjulpet det mindste.

Mere virkningsfuldt har Bestræbelserne været for at værne Oplandet mod fremmede Byer. I Reglen blev Forholdet ordnet paa den Maade, at hver Købstad fik Eneret til Handelen i sit Opland indenfor en vis nærmere beskrevet Omkres. Som et Eksempel kan anføres, at Aarhus 1505 af Kong Hans fik Brev paa, at ingen fremmede Købmænd maatte købe og sælge paa Landsbyerne fire Mil omkring Aarhus, hvorhos det indskærpes, at gode Mænd, Præster og Bønder ikke maa handle med Bonden til Forprang. Naar det imidlertid samtidig siges, at de Privilegier, der var givne Horsens, Randers og Grenaa, skulde

være uforkrænkede, kommer man ind paa et Forhold, der i Dattiden ofte voldte store Stridigheder om mit og dit. Det var nemlig ikke ualmindeligt, at de enkelte Byer havde faaet eller vidst at forskaffe sig Ret til at handle udenfor sit naturlige Op-

Gammel Købmandsgaard fra Aarhus.

land, og i saa Fald kunde der meget ofte opstaa store Stridigheder mellem de enkelte Byer.

Ribe By havde saaledes af Kristian I. 1480 faaet Ret til at handle overalt i Danmark. Det er givet, at en saadan Ret maatte være de andre Byer en Torn i Øjet, og de gjorde da ogsaa alt, hvad de kunde for at anfægte den. 1492 stadfæstedes imidlertid Ribernes Ret ved en kongelig Rættertingsdom i Randers, for saa vidt angik Handelen i Købstæderne. Gang paa Gang maa Ribe dog forsvare sin Ret. 1541 el. 42 klager Riberne saaledes

til Kongen over, at de andre Købstæder vilde forhindre Ribe Borgeres Handel, »som dog er ganske nødvendig, da Ribe By ligger i en skarp Egn, af hvilken den ingen Tilførsel kan have«. Aalborg og andre af de nordlige Købstæder havde saaledes sendt dem en mundtlig Advarsel og Undsigelse, at hvis de kom i Vendsyssel og de Egne med Vogne og indførte noget »Købenskap« og udsolgte, skulde de tage Varerne fra dem og mishandle dem. Ligeledes vilde Aarhus og de østre Købstæder forbyde dem at handle indenfor 2 Miles Afstand fra Byerne. Endelig havde Borgmestre og Raad i København tilskrevet dem, at de ikke maatte handle paa Sjælland under Tab af Gods, Liv og Lemmer.

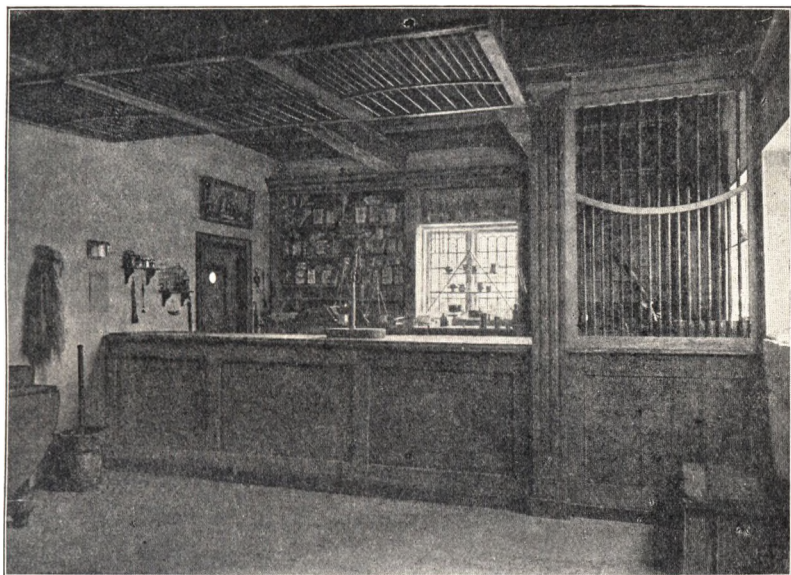
Det, Striden har staaet om, er næppe om Ribernes Ret til at handle overalt i Byerne, men derimod om deres Ret til den egentlige Landhandel, og Kongens Dom gik derfor ogsaa ud paa, at Ribe skulde beholde sin Ret til Handel i Byerne, men de øvrige Købstæders Borgere til Gengæld nyde samme Ret i Ribe. Med Hensyn til Landhandelen bestemtes, at alle Købs!admænd i Jylland skulde være berettigede til at handle overalt paa Landet i hvilken som helst Afstand fra Byerne, men ikke med Alen, Vægt, Skæppe eller Maal, altsaa kun i større Partier.

Naar de nævnte Byer har lagt saa stor Vægt paa denne Sag overfor Ribe, saa er det næppe for at forhindre almindelig Kramhandel. En saadan kan ikke have været drevet i stort Omfang af Ribe, alene af den Grund, at den paa Grund af de vanskelige Transportforhold sikkert ikke har kunnet betale sig. Det, som det har drejet sig om, er aabenbart Stude- og Kreaturopkøbet, der var en betydelig Rigdomskilde fra det 14. Aarhundrede af at regne, og det har rimeligvis hver By villet holde for sin Mund.

Det var Kreaturhandelen, der gav de store Indtægter, hvor heldigt Opkøb og heldigt Salg gav Chansen for at tjene betydeligt. Det var store Mængder af Stude, der udførtes. I Begyndelsen af 16. Aarh. sendtes der saaledes over Ribe Toldsted 1505 over 10 000 Stk. og 1508 13 000 Stk. Fra Fyn alene udførtes aarlig ca. 2—3 000 Stk. Men foruden denne Eksport kom hertil, at de enkelte Købstæder efter at Sildemarkedet i Skaane henimod Slutningen af Middelalderen tabte sin Betydning som det store Omvekslingssted, fik noget mere lokal Selvstændighed som Handelsplads.

Handelen med de Fornødenheder, som behøvedes til daglig,

har dog næppe gjort nogen Købmand rig. Dertil skulde Lageret, da ingen Købmandshandel var specialiseret, være altfor mangearartet, og hertil kommer, at den daglige Omsætning paa egentligt Kram næppe har været stor, eftersom vel nok de fleste i størst muligt Omfang gemte deres Indkøb til de enkelte aarlige Markeder og desuden i mange Henseender var anlagt paa Selvfor-
syning gennem Kreaturhold og Husflid.

Gammel Købmandsbod fra Borgmestergaarden i Aarhus.

Det, det gjorde Købmandsstanden velhavende, har da dels været dens Virksomhed som Storopkøbere af Kreaturer og Landbrugsprodukter til Videresalg og dels dens Virksomhed som selvstændige Landbrugere.

Selvfølgelig maatte Fortidskøbmanden, trods al Regulerings-tendens ogsaa opnaa en betydelig større Fortjeneste end Haandværkeren. Ingen var i Stand til at kontrollere hverken hans Indkøbs- eller hans Udsalgspriser. Han var i det store og hele selv Herre over, hvad han vilde betale for sine Varer, og hvad han vilde have for dem.

Ganske vist eksisterede der ogsaa Grænser for hans Afsæt-

ning, selvom der ingen Regler gaves for, hvor meget eller hvor lidt han maatte have paa Lager. Bestemmelser om, at Købmanden kun maatte virke med sin egen Kapital, som de f. Eks. kendes i de Regler, Kong Hans 1496 giver for Købmændene i Trefoldighedsgildet i Odense, hvori det siges, at ingen Gildebroder maa bruge fremmed Mands Penge eller overlade Haandværkere sine Penge til at købslaa med eller til »at købe noget Købmandsskab, Skind, Huder eller andet sligt af Embedsmændene (Haandværkerne), som købt er til Forprang« har ganske vist ikke været gjort alment gældende, men man kan sikkert gaa ud fra, at de har været Forudsætningen for enhver Købmands Virksomhed, og i det hele har naturligvis selve det lokale Markeds Ringhed sat Grænser ogsaa for Købmandens Handel, naar han da ikke forstod at udstrække den over videre Felter.

Men netop her var det, at Chancen tilbød sig for Købmanden, og det var ogsaa den, han ofte forstod at benytte. Handelen paa Landet ved Opkøb af Landbrugsprodukter har sikkert været ret indbringende, selvom man ogsaa paa dette Omraade træffer Bestemmelser, der gaar ud paa at indskrænke den enkeltes Frihed, som f. Eks. den Bestemmelse, der 1539 vedtoges i Aalborg Købmandslav (Gudslegemslav) om, at den, der korte paa Landet og drev Købmandshandel med Varer eller andet, ikke maatte have mere end en Svend og en Dreng med, der stadig skulde følge ham, og rejste Købmanden ikke selv med, maatte han kun udsende en Svend og en Dreng til at handle for sig.

En Bestemmelse med samme Tendens findes i samme Lavs Beslutning om, at hvis der til Aalborg kom fremmede Skibe fra Vestersøen — fra Holland, England, Skotland eller noget andet Sted paa den Kant — som var ladede med Salt, Vin, Klæde eller andet Købmandsskab, da skulde Borgmesteren tilsiige Gildebørnene at møde i Lavshuset for der at handle med de fremmede Købmænd, som intet maatte sælge, før Brødrene blev forsamlede. Meningen var da den, at Oldermændene skulde afslutte Handelen med de fremmede, hvorefter det indkøbte skulde fordeles mellem Lavsbrødrene efter deres Behov. Kunde der ikke opnaas Enighed om Købet, maatte den enkelte Købmand dog ikke købe Lasten eller paa anden Maade indlade sig i Handel med Skipperen uden Samtykke fra Borgmester og Raad og kun saaledes, at Købet skete til hans Medborgeres Gavn. Nogen Sær-

fordel maatte han ikke gøre sig. Vilde Borgmester og Raad ikke give sit Samtykke til Handelen, maatte den fremmede Skipper drage andet Steds hen.

Fra Aalborg haves ogsaa en Vedtagelse om, at ingen Købmand maatte have hemmeligt Lager for Tyskere, Hollændere og andre, naturligvis ogsaa i den Hensigt at forhindre den enkelte i at skaffe sig Fordele, som hans Lavsbrødre ikke havde Adgang til.

Hvor meget end den gamle Lovgivning gik ud paa at skabe Lighed mellem de enkelte Udøvere af Erhvervene — og der kan i den Henseende anføres Masser af Eksempler fra de fleste Byer — saa er det dog givet, at Købmanden havde et langt mere udstrakt Virksomhedsomraade end Haandværkeren.

Om Jens Hegelund, der midt i det 16. Aarh. var Borgmester i Ribe, berettes saaledes, at han 1546 i Forbindelse med tre andre Ribeborgere købte 15 Læster Malt af Kongens Tiendekorn i Vendelbo Stift, og at Kongen samtidig af ham købte 4 Anker Rhinskvind foruden Øl og Lærred. 1551 havde han 30 Stude paa Foder paa Dronningborg. 1566 købte han 4 Tdr. Smør paa Hald. 1558 havde han i det mindste en Svend paa Viborg Marked, og 1570 sendte han 150 Øksne til Tyskland.

Om den Ribe Borgmester Hans Friis berettes det, at han 1638 betalte for 38 Ture, som Byens Pramme havde gjort med hans Gods, hvad der var langt mere end nogen anden betalte for. Endvidere at han drev Biavl i det store; han havde saaledes 1624 købt Bier for 217 Dlr. og udsatte dem i 70 Stader hos en Mand i Lorup. 1631 var Købesummen med Renter indvunden.

Ved hans Død vurderedes hans Bo til 50345 Dlr. 2 Mk. 2½ Sk. i følgende Hovedposter: rede Penge 4769 Dlr. 3 Mk. — forarbejdet Guld og Sølv 921 Dlr. 11 Sk. (deriblandt et stort Diamantsmykke til 270 Dlr., et Salvatorsmykke med 4 »passelige« Diamanter til 133 Dlr., et Perlehalsbaand til omtr. 31 Dlr., 7 Sølvkander, 3 Sølv-Kvindebæiter) — visse og uvisse Gældsbreve 16211 Dlr. — visse og uvisse Pantebreve 3366 Dlr. — vis og uvis Gæld efter Bøger 4330 Dlr. — Huse og Ejendomme 12871 Dlr. — udlagt i Peder Baggesens Bo for den Kaution, i hvilken Hans Friis var gaaet for ham som Tolder, 2400 Dlr. — Kramvarer, som fandtes i Kramboden, mest Alenvarer, 1220 Dlr. — Mjød 756 Dlr. — Vin 54 Dlr. — forarbejdet Tin, Messing og Kobber (deriblandt 2 Messingkroner i Storstuen og Dørnsen) 449 Dlr. — Livklæder

324 Dlr. (deriblandt 2 Sobels-Huer tilsammen 25 Dlr., 2 sorte Klædes Kapper med Fløjl forneden 30 og 27 Dlr. — Sengeklæder, Sengeomhæng, Bænkedyner og Skivedækkener (Bordtæpper) 458 Dlr. (deriblandt Bænkedyner paa 11 og 10 Alens Længde — Linned 156 Dlr. — levende Kvæg 210 Dlr. — Hø 803 Dlr. Boskap (Kvæg) 608 Dlr. — Vogne og Brændsel 51 Dlr. — Boets Forpligtelser opgives til 5600 Dlr.

Disse Eksempler viser paa hvor mange forskellige Omraader, en Købmand virkede. Han handler med Kreaturer og Lev-

Interiør fra gammel Købmandsgaard i Aarhus.

nedsmidler, med Alenvarer og Kramvarer, med Vin, Øl og andre Drikkevarer. Han ejer Skibe, Skibsparter og Landejendomme, han driver Fiskeri og Landhandel, gør store Markedsrejser, undertiden er han Brygger og Værtshusholder.

Der kunde tjenes og blev tjent Penge paa denne Virksomhed, naar den, der forstod den, var heldig, men store Uheld kunde ogsaa indtræffe. Der kunde tabes meget paa Kreaturhandelen, Skibe kunde forlise, Lager og Ejendom kunde gaa tabt ved de store og hyppige Brande, om hvilke alle vore Bykroniker ved at berette. Risikoen var ofte uhyre. Den før nævnte Ribe Købmand Jens Hegelund endte som en fattig Mand, efter hvem Ar-

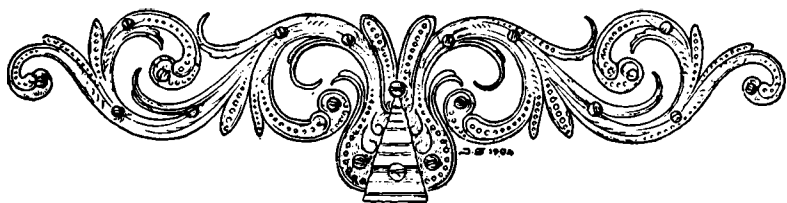
vingerne ikke vedgik Arv og Gæld. Paa samme Vis gik det den rige Aalborg Købmand Jens Bang og mange andre.

Man ser derfor ogsaa, at det ikke i Forhold til den egentlige Formue er store Driftskapitaler, der anvendes. Den ovennævnte Hans Friis, hvis Bo opgøres til ca. 50 000 Dlr., raader kun konstant over ca. 4700 Dlr. Dette laa i, at Fortjenesten ved Handelen ikke som i vor Tid blev anvendt til ny Kapitalanbringelse i selve Handelsvirksomheden, men anbragtes i faste Ejendomme og Forskrivninger.

De fleste Købmænd var i Virkeligheden Prangere, der ofte fedtede sig igennem fra Dag til Dag.

Handelen blev i det store og hele lokal. Lidet kapitaldannende som Fortiden var, dels paa Grund af den forholdsvis ringe Produktion og dels paa Grund af selve det primitive Trin, hvorpaa Handelens Teknik stod, kunde Handelen kun i ganske faa Tilfælde naa op imod det, vi i vor Tid kalder Storhandel; dertil kom at Handelsomkostningerne efter Sagens Natur var meget store.

Endelig var Maalet ikke at naa en Virksomhed, der spændte over vide Krese, men kun saa stor, at Købmanden ved egne Kræfter kunde magte den. Købmanden med Hjælp af et Par Svende var selv med i alt. Ofte begyndte han med ganske faa Penge, saaledes som det berettes om Ribe Købmanden Hans Hansen Grisbæk, der begyndte med 69 Dlr., men efterlod sig 14 000 Dlr. foruden mange faste Ejendomme. Det var Handel om ikke i Skillingevis, saa dog kun i Dalervis, men Daler lagt til Daler blev efterhaanden til noget.

Smedejernsbeslag (17. Aarh.).

III.

HAANDVÆRKEREN

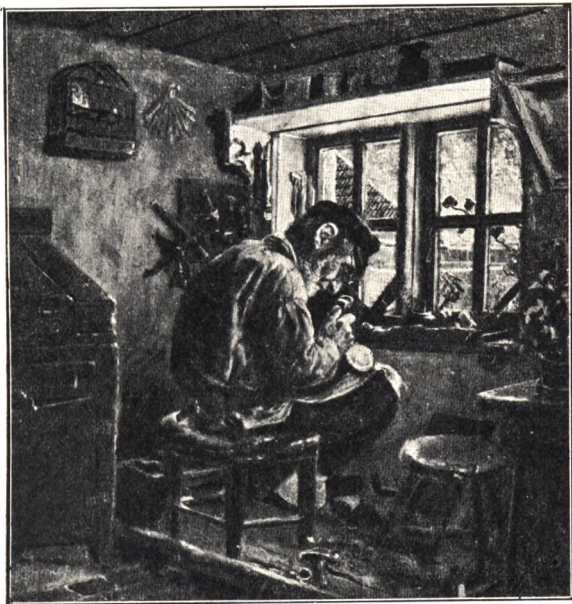
Helt anderledes var Haandværkeren stillet. Han var kun i de færreste Tilfælde selvstændig Producent, for saa vidt som han næsten altid — i hvert Fald i den ældre Tid — beskæftigedes som Lønarbejder og ikke havde Butik og Lager som i vor Tid, heller ikke altid særligt Værksted.

Det er kun langsomt, at Haandværket vikler sig ud af Husflidens Svøb, og det varede længe, inden Forholdene var saa fremskredne, at der blev Plads og Arbejde nok for selvstændige Haandværkere.

Nogle af dem som Smeden træffer vi tidligt, fordi hans Arbejde var for indviklet og kunstfærdigt til at udføres af hvem-somhelst. Smeden er ogsaa den ældste fast bosiddende Haandværker. De andre har sikkert først været vandrende, d. v. s. de har maattet bevæge sig fra Sted til Sted, hvor der var Brug for deres Gærning. Dette gælder f. Eks. Bygningshaandværkerne, der umuligt har kunnet finde Beskæftigelse hele Aaret rundt i de smaa Samfund. Men det gælder ogsaa alle de andre, Skrædderen, Skomageren, Snedkeren.

Ogsaa indenfor Byernes Mure vedblev de fleste af dem at være vandrende, d. v. s. de arbejdede for den Kunde, der sendte Bud efter dem, eller, hvad der omtrent vil sige det samme, de forarbejdede paa deres egen Bopæl det Materiale, Kunden sendte til dem. I begge Tilfælde blev Haandværkeren, som man

vil forstaa, kun Lønarbejder. Det gjaldt Bageren, der bagte Kundens Mel, det gjaldt Skrædderen, der syede Kundens Klæde, og det gjaldt Bygningshaandværkeren, der blev engageret til at opføre Bygherrens Hus af dennes Materiale. Haandværkets Indtægt blev derfor kun den Dagløn, som den almindelige Levefod bestemte. Der blev kun sjældent nogen Fortjeneste eller Konjunkturgevinst paa indkøbt Materiale, endnu sjældnere Tale om Driftsherregæst. Og her- til kom, at den raadende haand- værksmæssige Teknik af sig selv forbød en- hver Massepro- duktion. — Det blev kun den langsomme, møj- sommelige Ar- bejden for den enkelte Bestiller, naar der da ikke netop arbejdedes med Markedsaf- sætning for Øje, hvad der f. Eks. gjaldt baade Sko- magere og Rem- mesnidere, sene- re ogsaa Drejere og mange andre Haandværkere. — At Haand- værkerne iøvrigt gjorde hvad de kunde for at værne deres knappe Indtægter er rimeligt, og dette skete navnlig gennem Dannelsen af Gilder og Lav, hvorigennem de i Overensstem- melse med den almindelige herskende Næringsret, skaffede sig Eneret paa Udøvelsen af deres Haandværk indenfor Byens Grænser. Denne Udvikling tager navnlig Fart fra Begyndelsen af det 15. Aarh. Lidt efter lidt sætter de ogsaa igennem, at Ret- ten til at blive optaget i Lavet skulde være betinget af Aflæggel- sen af Mesterstykke.

Gammel Skomager ved sit Arbejde.

Denne Bestemmelse var i og for sig i hele Borgerskabets

Interesse, fordi man derved fik en vis Garanti for, at det Arbejde, der blev udført, ogsaa var godt, netop fordi Markedet var saa begrænset og saa godt som uden Konkurrence.

Naturligvis var Bestemmelsen om Udførelsen af et Mesterstykke ogsaa i Lavsbrødrenes Favør, eftersom de derigennem fik et virksomt Middel til at indskrænke Adgangen af nye Medlemmer. Der synes ogsaa at kunne spores en Tendens til

Gammelt Billedskærerværksted (Borgmestergaarden, Aarhus).

at gøre dette Mesterstykke sværere og sværere samt i det hele til at fordyre Adgangsvilkaarerne gennem forøgede Indskud og dyrere »Kost«.

Svarende hertil er ogsaa Bestræbelserne for at gøre Lavene til smaa sluttede Selskaber, enten derved at man saavidt muligt begrænsede Antallet til en bestemt Mængde eller derigennem, at man forbeholdt Lavsbrødrenes Paarørende billigere Vilkaar for Indtrædelse. En Mesterson, en Datters Mand eller den, der giftede sig med en Lavsbroders Enke, kunde altid gøre Regning paa at slippe billigere til Embedet end helt udenforstaaende.

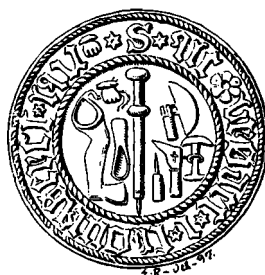
Smede-Lavssegl.

Smede-Lavssegl.

Skomager-Lavssegl.

Skomager-Lavssegl.

Købmandsgildets Segl i Odense.

Bundtmager-Lavssegl.

Indenfor Lavsbrødrenes Kres gjorde man ogsaa alt for, at den ene ikke blev væsentlig bedre stillet end den anden. Man begrænsede Antallet af Svende. Alle Brødre skulde have Adgang til at deltage i de Indkøb af Materialier og Raaprodukter, som en enkelt Broder maatte gøre, til samme Pris, som han selv havde givet. Ingen maatte fravende den anden hans Kun-

Prædikestol i Himmelev Kirke ved Roskilde.

der, lokke hans Svend fra ham. Større Arbejder skulde fordeles mellem de enkelte Mestre, saa at de alle fik nogenlunde lige Andel deri. Alle var de underkastede Kontrol af deres Arbejde og ingen maatte underbyde den anden. Der skulde holdes ens Priser.

Alle disse Bestemmelser træffes i den udtrykkelige Hensigt at skaffe den enkelte Haandværksmester et tilfredsstillende Omfang for sin Afsætning, og dette Omfang blev i alt væsentligt begrænset af, hvad den enkelte Haandværker selv kunde udføre. At udvide sin Virksomhed laa den gamle Haandværker fjærnt. Han var bunden i den per-

sonlige Udførelse af sit Arbejde. Det færdige Produkt var en Del af ham selv, et Resultat af hans Kunnen, af hans Kunstfærdighed, og det voldte ham ingen Glæde at overlade det til en anden.

Fortjensten ved at holde Svende og Drengene var i de fleste Tilfælde ogsaa ringe, fordi Betalingen for færdigt Arbejde vistnok kun sjældent overskred Produktionsomkostningerne ret meget. Tendensen gik derfor ogsaa ud paa at spalte Erhvervene i Enkelthandsbedrifter. Dette er Aarsagen til, at Smedehaandværket f. Eks. efterhaanden deles i mange forskel-

lige Grene, Nagelsmed, Sømsmed, Kleinsmed, Grovsmed, Keldsmed, Sværdfejer, Sporemager o. s. v.

Naturligvis kunde den Tilbøjelighed, der udfoldedes indenfor Lavene i Retning af at indskrænke Adgangen til disse let opfattes som Monopolbestræbelser, og efter deres Natur er de det ogsaa, men man maa ikke glemme, at dette Monopol for den lille Haandværker ikke har været særligt indbringende, ja sikkert i de fleste Tilfælde kun har givet ham saa megen Fortjeneste, at han med Nød og Næppe havde, hvad han behøvede at leve for. Man hører da heller aldrig tale om blot velstillede Haandværkere, eftersom det, deres Stræben er gaaet ud paa, mere maa opfattes som en Kamp for at bevare deres smaa Indtægter end at erhverve sig en indbringende Eneret. —

At der ikke desto mindre tidligt har rejst sig en til Tider ret stærk Stemning mod Haandværkerne, fordi de efter Forbrugernes Mening tog for høje Priser, er sikkert nok. Og lige saa sikkert er det, at det blev en af den opvoksende Kongemagts Opgaver at bekæmpe Haandværkernes formentlige Udbyttten af Kunderne. Det forbydes dem at forlange Mesterstykke, at hindre de unges Indtræden i Lavene ved for høje Afgifter o. s. v. Enkelte Gange ophæves Lavene helt, men uden noget Resultat. Selv Christian IV.'s strenge Aktion mod Haandværket og hans Ophævelse af Lavene 1613 blev ganske uden Virkning.

Aarsagen hertil maa sikkert søges i, at de Priser, Haandværkerne tog for deres Frembringelser, trods de idelige Klager, i det store og hele næppe har været for store, naar de skulde

Prædikestol i Vindinge Kirke v. Roskilde.

opretholde deres standsmæssige Levefod. Men hertil kom, at Haandværkernes Lavsorganisation, hvor en saadan fandtes, i Virkeligheden var altfor modstandsdygtig til at vige for et blot og bart Kongebud, der ikke efterfulgtes af nogen Magtanvendelse. I de allerfleste Tilfælde blev Kongebudet et tomt Ord.

Det er i den Henseende saare betegnende, at Københavns

Korstol fra Faaborg Kirke.

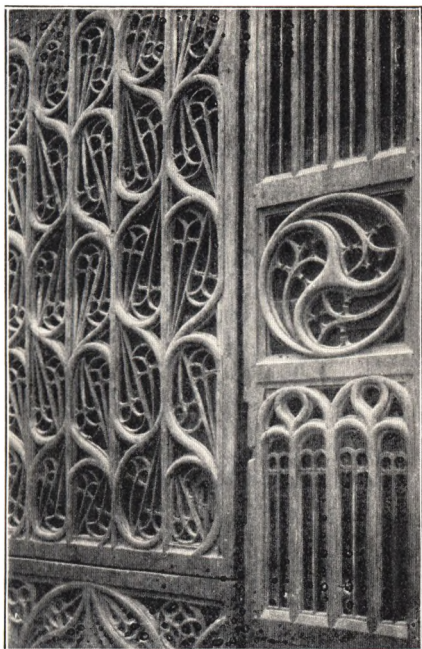
Sadelmagerlav, umiddelbart efter at Christian IV. 1613 havde ophævet Lavene, kan indføre følgende i sin Protokol: »Eftersom vores Skraa er os fratagen af vores naadige Øvrighed, da ville menige Lavsbrødre samtlige blive ved den gamle forefundne Skraa, som nu findes udi vores Skrin«. Det vil med andre Ord sige, at den Ophævelse af deres Lav, Kongen vilde have gennemført, brød de sig ikke det mindste om. Og Københavns Sadelmagere var ikke de eneste, der bar sig ad paa den Maade. De fleste andre fulgte Eksemplet.*)

Sagen var nemlig den, at al Regulering var ganske omsonst, saalænge den haandværksmæssige Teknik kunde herske over det stedlige Marked og ingen fremmed Konkurrence kunde trænge forstyrrende ind. Saalænge dette ikke var Tilfældet, var Haandværkslavene eneraadende. Billigere Frembringelser kunde kun være fremkomne, saafremt Transportforholdene havde været bedre og en Produktionsordning med større Arbejdsdeling og hurtigere Produktion havde været mulig, men dette blev som bekendt først Tilfældet, da den nye

*) Se videre herom i min Bog: »Det danske Haandværks Historie« S. 29 ff.

mekaniske Teknik tillod en egentlig Masseproduktion. — Nu var omvendt Produktionen meget langsom og lidet delt indenfor de enkelte Haandværksgrene. Snedkeren, der skulde fremstille et Møbel, maatte først tage fat paa at save Brædderne ud af den raa Træstamme, og Skomageren, der skulde sy et Par Støvler, begyndte med at garve den raa Hud. Den største Del af Prisen for et Stykke Haandværksarbejde blev derfor ganske naturligt Arbejds løn, og da denne lige saa naturligt bestemtes af den en Gang vedtagne Løvefod, er det givet, at der her ikke var meget at trykke ned paa.

Men hertil kommer, at Haandværkerne lige saa vel som de andre Samfundsklasser igennem deres Lav havde en fast Organisation, som det var uhyre vanskeligt for ikke at sige umuligt at bryde. Lavet var jo nemlig lige saa vel som Købmændenes Gilder et socialt Værn, der havde andre Op-gaver at opfylde end netop de økonomiske.

Del af Alterskab i Faaborg Kirke.

Var man først optaget i Lavet som Broder, da var det ikke som nu, at man blev Medlem af en faglig Organisation og saa iøvrigt bevarede sin personlige Frihed paa alle andre Omraader. Nej, som Lavsbroder indgik man ligesom i en stor Familie, hvor Haandværket var det fælles Arvegods, som alle maatte værne om og alle have sin Part af. Men ikke nok med det, een Gang kommen ind i Lavet, saa blev man der til sin Dødedag, og man var ikke blot Medlem i sin Egenskab af Haandværksmester, men var det i alle menneskelige Forhold. Man blev i det fælles Gilde ligesom eet med alle tidligere Brødre og Søstre og fik Del i det Fællesskab, der gjorde alle til een stor Slægt.

Derfor er ogsaa Indtrædelsesgildet, som den nye Broder maa give, omgærdet med en vis Højtid, thi ved dette Fællesmaal tid blev de jo paa et eget mystisk Sæt efter urgammel religiøs Skik

Gildedør af Smedejern fra 17. Aarh. (Aarhus Domkirke).

forenede netop derved, at de spiste og drak sammen. — I alle gamle Haandværksskraaer lægges der derfor ogsaa stor Vægt paa den nye Broders »Igang«. Derom siger f. Eks. Roskilde Smedes Skraa af 1491 følgende: »Item skikke vi, at naar nogen bliver Broder, da skal han gøre alle Brødre og Søstre en Kost

med tre Fade Saltmad og tre færske Retter og Brød og Smør og Ost og Hvedebrød og Kager, som dertil hør og tre Tønder Øl ...«.

Lavets aarlige Gilder omgives i det hele af en gammeldags Højtid. I Roskilde Smedelav sang man forinden Maaltidet »Minne« for den hellige Treenighed, Jomfru Marie og St. Leo. Da skulde alle være til Støde, og hvem, der ikke tog sin Hætte af, skulde bøde en Hvid.

Udgiften ved de aarlige Gilder gik paa Omgang — ligesom forresten alle Ombudene — blandt Brødrene; i den endnu bevarede gamle Skraa kan man næsten genfornemme den Glæde og Højtid, der prægede disse Stævner: »Item skikke vi, at hver Broder skal gøre en Tid Gærd, og han skal rede Gildehuset med Hynder og Klæder og Maj og Græs om Sommeren og om Vinteren med Lys og Kul og Ved«.

Sammen har alle Brødre og Søstre fejret alle Aarets store Højtider. De har drukket deres Minnebægere sammen, fejret Aarets Skiften og Vaarens Komme, danset og redet Sommer i By. Og ingen maatte blive hjemme, men alle skulde tage Del i Festen, for at man ret kunde føle, at man var eet.

Stævnet skulde præges af Højtid. Drikken skulde gaa »ret-sinnings« om fra den ene til den anden. Hver havde sin bestemte Plads efter Alder, og ingen maatte fortrænge ham derfra.

Alle skulde opføre sig anstændigt og høvisk. Roskilde Smedeskraa har herom følgende Bestemmelser:

»Hvilken, som drikker, saa at han spyr i Gildeshus, han skal give Brødrene $\frac{1}{2}$ Td. Øl; drikker han, saa at han spyr i Gildes Gaard eller paa hans Vej hjem, da skal han give $\frac{1}{4}$ Td. Øl«.

»Hvilken Broder eller Søster, som bepisser sit Sæde, han skal give Brødrene $\frac{1}{2}$ Td. Øl; hvilken som pisser paa den anden, han skal og bøde $\frac{1}{2}$ Td. Øl, om han gør det med Vilje«.

Men Samhørigheden strakte sig videre end til de aarlige Gilder. Den vedrørte saa at sige Liv og Død, daglig og søgn.

Roskilde Smedeskraa har herom følgende Bestemmelser, som gaar igen i alle Haandværksskraaer eller i alt Fald i alle Lavs Praksis:

»Hvilken Smed, som gør nogen Gærning for nogen Mand, læg eller lærd, og han vil ej betale den Smed for hans Arbejde, og han fanger hans Arbejde bort og lyver ad hannem, da haver den Smed Fuldmagt at forbyde alle de Smede, her i Staden ere, at gøre noget for hannem, førend han haver sig forligt med

hannem. Hvilken Broder her gør imod, han skal give Brødrene en Tønde Øl saa tit som han gør herimod«.

»Vil nogen Broder eller Søster gange Pilgrimsfærd, da skal hver Broder og Søster hjælpe hannem eller hende 1 Hvid«.

»Bliver nogen Broders Gaard eller Gods opbrændt, saa at

Topstykke fra Kirkestol (Aarhus Domkirke).

han fanger der Skade af, da skal hver Broder hjælpe hannem 1 Sk.«.

»Item skikke vi, at hvilken Broder som ej vil undsætte den anden indenbys eller uden, om hannem trænger, den Sag skal stande til alle Brødre, hvad han skal bøde; og han skal bøde, som de sige hannem fore«.

»Hvilken Broder, som køber et Læs Kul paa Gaden, og der er ikke flere Kul til Fals, og vil nogen Broder have en Tønde af det Læs, da skal den Broder lade hannem have en Tønde deraf

for den samme Penning, som han fik den Tønde for, eller han skal bøde $\frac{1}{2}$ Td. Øl til Brødrene«.

»Hvilken Broder eller Søster, som er tilsagt at vaage over sin Gildebroder eller Søster, og han forsømmer det, da skal han bøde 1 Sk. uden han haver ret Forfald. Kommer han ej til Li-

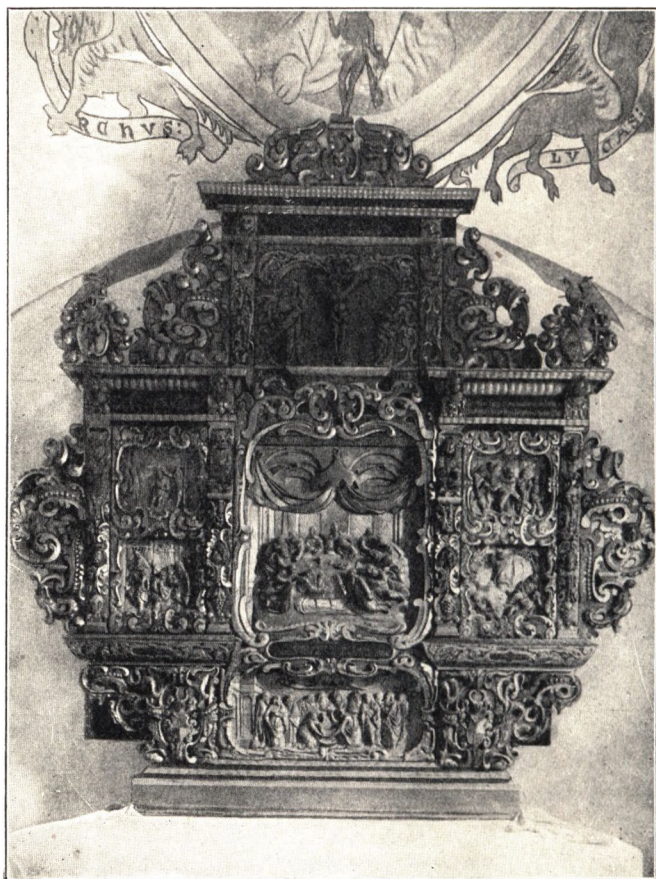

Smedejærns-gelænder, 16. Aarh.
(Aarhus Domkirke).

get, førend det bæres ud af Huset, da skal han bøde en Hvid. Kommer han ej til Messen, da skal han bøde 1 Sk. Kommer han ej til Graven, førend Liget jordes, da skal han bøde 2 Sk.«.

Men trods al Samhørighed og fælles Hjælp, hørte Haandværkeren til den fattige Del af Købstadsamfundet. I hans tarvelige Stuer var Indboet saa ringe som vel muligt. Ofte havde han Værksted i det samme Rum, hvor han og Familie sov og spiste. Hans Verden blev lille, hans Synskreds naaede sjældent udover Værkstedets dunkle Ruder. Hans Interesse blev Arbejdet indenfor fire Vægge. Det havde han lært, og det skulde han

leve af, og selvom han havde haft nok saa megen Lyst til en anden Bestilling, saa spærredes han inde i sin Baas af alle herskende sociale og økonomiske Love. Derfor blev den faglige

Altertavle i Vejle Kirke v. Præstø af Abel Schrøder.

Uddannelse den gamle Haandværksmesters El og Alt. Uden den var man en Fusker og ikke Godtfolks Agtelse værd.

Netop paa Grund af den ensidige Oplæring kom den gamle Haandværker aldrig udover Kasteaanden. Men nøjsom som han var i sine Fordringer til Livet, brød han sig i Grunden heller ikke om andet end at sidde uforstyrret og svare Gud og Hvermand sit. Han lod »de store« passe Byens Styrelse uden at

blande sig i, hvad de fandt for godt. Naturligvis kunde han sidde og »kandestøbe« om, hvordan det burde være altsammen meget anderledes og meget bedre, men ydmyg og lille som han

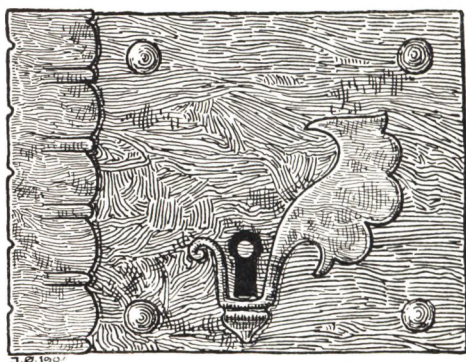
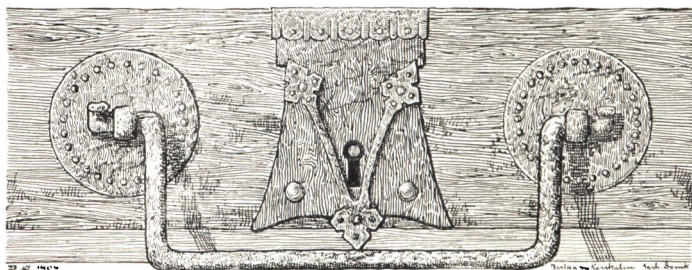

Prædikestol i Herlufsholm Kirke fra det Schrøder'ske Værksted.

af Hjærtet var, lod han dog alt gaa ved det gamle. — Men sit Haandværk, det forstod han sig paa, og det elskede han. Han var dog, naar alt kom til alt den faglærte, og han holdt nok af at fremhæve det ved passende Lejligheder overfor simple Arbejdere og Bønder, der intet havde lært. Han havde arvet Kunsten fra sine Forgængere, kendte hvad Materialet kunde yde, vidste, hvor Grænsen laa, som ikke maatte overskrides, selvom

han jo nok en Gang imellem, for rigtig at vise sin Kunstfærdighed, kunde lave lovlig mange Snirkler og Sving.

Men den gamle Haandværker havde det Kendskab til Stof og Værktøj og hele den empiriske Arbejdsmetode, der er egen for hele den gamle Haandværksproduktion.

Smedejernbeslag fra ca. 1500.

Han vidste maaske ikke, hvorfor Tingen blev saaledes ved den eller den Arbejdsproces, men han vidste nøje, hvorledes den blev, naar han bar sig saaledes eller saaledes ad.

Traditionen blev ham et og alt, og det er den, der gør, at Haandværksprodukterne i de forskellige Egne af Landet fik deres Særpræg og bevarede det lange Tider igennem.

Og trods alle skiftende Stilpaavirkninger bevarede den danske Haandværker paa Grund af Ensartetheden af Materiale og Teknik en Ægthed og Jævnhed i Udtrykket, der er typisk dansk. Vore gamle Kirker og deres Udsmykning med Altre, Prædikestole og andet Inventar, Udskæringerne paa de gamle Bindings-

værkshuse, de jævne, troværdige Møbler fra Gotiken og Renæssancen er udmærkede Vidnesbyrd herom.

Christian IV.'s Audienssal (Rosenborg Slot).

Den danske Haandværker oversatte saa at sige paa sit Maal de Kulturstreømme, han paavirkedes af fra Ulandet. Han blev maaske nok lidt tung i Vendingen, fik aldrig den franske El-
4*

gance i Form og Linie, aldrig den tyske Opfindsomhed i Detailernes Rigdom og Fylde. Til Gengæld blev han tit simplere og stærkere, nærmere ved Jorden og djærvere i sin Behandling af Materialet, mere naiv-folkelig i sin Udtryksform. Den gamle

Dør (18. Aarh.).

Haandværker kendte da tilfulde Arbejdets Glæde, men ogsaa dets Møje. Hans Dagværk var langt fra Nutidens Normalarbejdsdag. — Det var Slid fra aarle Morgen til Aften sild, uden andre Hvilestunder end til de nødvendige Maaltider. En drøj Skole gik han igennem. Der blev ingen Tid til Læsning eller Studier. Han blev aldrig nogen »dannet« Mand i vor Tids Forstand. Det var de færreste, der kunde skrive en læselig Haandskrift, mange, de allerfleste, maatte nøjes med at krasse et Bogstav eller et Par Bogstaver ned, naar de skulde forsyne et

eller andet Dokument med deres Underskrift. — Derfor havde Haandværkeren ogsaa altid en levende Respekt for den, der sad inde med den højere Kultur. De fik altid Lov til at raade, naar de holdt sig til det, som var Skik og Brug fra Fædrenes Tid. Haandværkeren var en Autoritetens Mand, og Ordsproget: »Skomager, bliv ved din Læst« var som talt ud af hans Mund. Han havde ingen Tid til at dyrke andet end sit Haandværk, hvis det skulde skaffe ham Føden.

I sine Levnedserindringer giver J. A. Hansen følgende Skildring af, hvorledes Dagen gik paa hans Faders Værksted, en

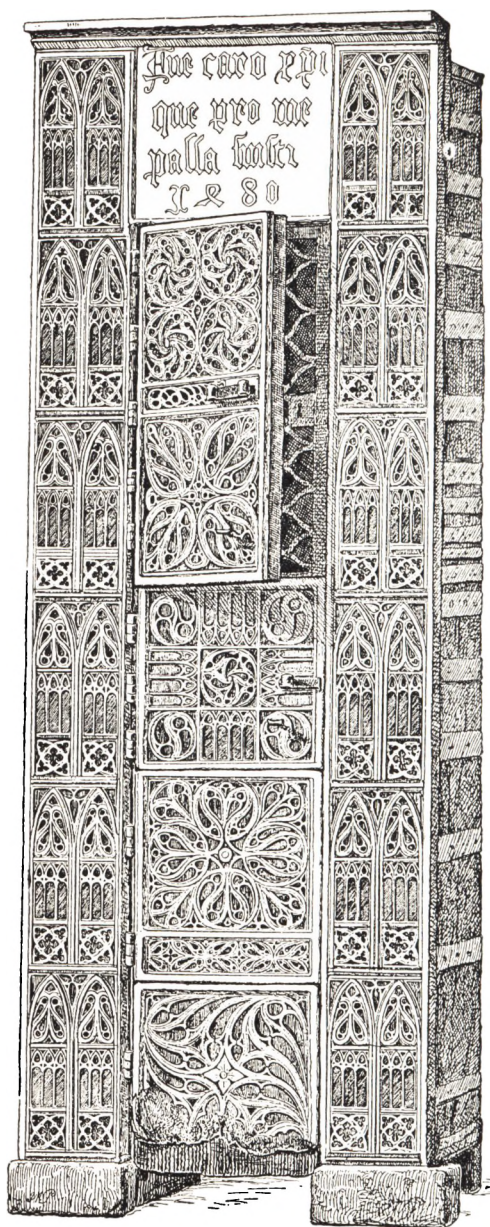
Skildring, der er gyldig ogsaa for Forholdene Aarhundreder tilbage, og som er typisk i det hele for Livet under den haandværksmæssige Teknik:

»Arbejdstiden var om Sommeren fra 4—5 om Morgen og saa længe man kunde se om Aftenen. Fra 14 Dage før Mikkelssdag til 14 Dage før Paaske var det en ufravigelig Regel ogsaa at arbejde ved Lys, og Arbejdstiden var da fra Kl. 5—6 om Morgen indtil mindst Kl. 11 om Aftenen med Undtagelse af Mandag Aften, da der ikke arbejdedes. — Frokosten blev for-
tæret, uden at Arbejdet standsedes. Man fik sin Tallerken med Maden skaaret, som den skulde spises. Kl. 12 spistes til Middag, og efter Spisningen gik vi, naar Vejret tillod det, en lille halv Time ud i Gaarden eller Haven. Aftensmaden spistes som Frokosten, uden at der op-
hørtes med Arbejdet, naar det ikke var paa den Aarstid, at den kunde spises, efter at det var bleven mørkt, og inden Lyset tændtes. Og nu selve Lyset. — Paa en lille, firkantet Disk sættes et Tælle-
lys, og heromkring sad nu fire Perso-
ner i de lange Vinteraftener fra Kl. 5 til 10 og stirrede sig næsten blinde paa Arbejdet, naar dette var af en lettere og finere Beskaffenhed. Den ulykkelige, yngste Dreng, hvis Pligt det var at pudse Lys, kunde næsten ikke gøre andet, da de grove Blaagarnsvæger straks formørkede Skinnet, naar den nærmeste Tælle var smeltet fra den.«

Man vil ud fra denne Skildring forstaa, at der ikke blev megen Tid til at uddanne Aanden eller skaffe sig nogen finere og højere Kultur. Og det blev Mangelen heraf, der dannede den betydeligste Skranke mellem Haandværkeren og de andre Klasser. Man vil indse, at der skulde Mod og Lyst til, om en Haandværker efter den Arbejdstid, der var gængs, skulde have slaaet sig paa Bogen. Tværtimod vil man forstaa, at Kroen og Lavshuset med dets Samvær mellem Fæller af samme Fag

Dør (18. Aarh.).

Gl. gotisk Kirkeskab (Nationalmuseet).

maatte blive hans væsentligste Adspredelse. Var end ikke Underholdningen der af nogen finere Art, saa hørte man dog nyt fra andre, opfriskede Erindringer, fortalte Historier, holdt sig à jour med hvad der skete af nyt i By og Land. Nu og da pralede han vel lidt af, hvad han havde oplevet paa sine Vandringer, og nu og da kunde han vel ogsaa faa Lyst til at vise de andre, hvilken Karl han var, og hvor stort et Bæger, han var i Stand til at drikke. Saadan er det sikkert gaaet »Gammel Jens Guldsmed« af Aarhus, naar det 1613 berettes om ham, at han 14 Dage før Pinse drak tre Mands Bægeret ud »med tør Mund«. Ske kunde det jo ogsaa, at Drikken gik til Hovedet, og at man saa sagde lidt mer, end man kunde staa ved, men saa forligte man sig altid som gode Venner bagefter, hvad man f. Eks. vil kunne se af følgende Tildragelse indenfor Smedelavet i Aarhus. Feldbeder Niels Bjørnskov havde kaldt Laurs Sadel-

mager for en Tyv og hans Kone for en Hore. Adspurgt i Lavet, om han vilde forlige sig med Laurs Sadelmager, svarede han, at »han bad Djævelen fare i hans Liv den Dag, han lod sig forlige med Laurs Sadelmager«. Alligevel tog dog Parterne, rimeligvis paavirket af de andre Brødre, hverandre i Haand og »bekendte dennem at være venligen forligt om alt, hvis Tvistighed dennem til denne Dag haver mellem været, saa de ikke ved andet med hverandre eller deres Hustruer end det, som ærligt er i alle Maader«.

Lysarm (16. Aarh.).

Daarlig Opførsel i Lavshuset taaltet ellers ikke, hvad man kan slutte af følgende Domme, fældede indenfor Københavns Snedkerlav. — 1639 blev saaledes Rabbe Holst straffet med en Bøde paa 8 Dlr., fordi han paa sin Bryllupsdag havde udskældt det ganske Haandværk og paa Lavshuset overfaldet nogle gamle Mestre med gnavne Ord. Rimeligvis har man fundet, at Brylluppet har været et forsonende Element, thi Bøden idømtes »mit Gnade«, en Tilføjelse, Kendelsen ofte fik, og som betød, at man paa særlig Anmodning var villig til at slaa lidt af.

Ofte kunde Dommene indenfor Lavet være rent salomonisk vise, idet man tit dømte begge de stridende Personer til samme Bøde efter Formlen: »se at forliges, I Skabhalse«.

Her er nogle Eksempler fra Sadelmagerlavet i København:

1574 var der Strid mellem Hans Pungemager og Sander Pungemager, men den blev »venlig og vel forligt« saaledes, at

hvilken af Parterne, der først rippede op i Sagen, skulde bøde en Td. Øl.

1610 havde Jørgen Pungemager skældt sin Kollega Thomas ud for en »Lapper«, men da Thomas ogsaa havde brugt »utilbørlige Ord«, blev Dommen for begges Vedkommende en Td. Øl.

Dette er smaa Interiører, som kan suppleres med Hundreder af andre, der alle giver os et levende Billede af Tonen og Livet indenfor Kroen. Gemytligt Samvær, Smaaskænderier iblandet alvorlige Afgørelser om Haandværkets Ve og Vel.

Thi Haandværkets Vel var den gamle Haandværkers Alfa og Omega. For det stred han, og for det sled han. Fattig, overset, lidet oplyst og uden Forstaaelse af det, der foregik udenfor ham, i endnu højere Grad end de andre Stænder, sled han Dagene hen i Arbejde for det daglige Brød.

IV.

HAANDVÆRKSSVENDEN

Den tjenende Klasse spillede i den ældre Tid ikke den Rolle som senere. Dels tilhørte man kun denne Stand i en ganske ung Alder og et forholdsvis kort Tidsrum af sin Tilværelse, dels medførte selve den haandværksmæssige Teknik, baade i Handel og Haandværk, at man forholdsvis tidligt blev sin egen Mand. Virksomhederne deltes og voksede sig ikke store i Omfang, var ikke kapitalistisk organiserede og havde kun Brug for ringe Medhjælp. En Kvinde blev som Regel altid gift, og en Mand fik sin egen Næring, fordi Befolkningsoverskudet stedse var ringe, om der i det hele taget var noget. Der var altid Plads for den opvoksende Ungdom, og den kom tidligt i selvstændig Stilling.

Svende baade i Handel og Haandværk hørte derfor til Husstanden og var undergivet Husets Orden og Tugt.

For Handelssvendene varede denne Tilstand helt ned til vor Tid. Derimod mærker man tidligt en Bevægelse indenfor Haandværkssvendenes Kres for at gøre sig uafhængig. Medens Forholdet oprindeligt var ordnet paa tyendevis, saaledes at Svenden var fæstet og lønnet halvaarsvis og fik Kost og Logi i Mesterens Hus, saa ser man allerede i Slutningen af Middelalderen for adskillige Fags Vedkommende en ny Lønningsmaade bane sig Vej, nemlig Styklønnen, ligesom man mærker Svendenes Kamp for at kunne løsgøre sig, naar det passede dem og deres Bestræbelser for at skaffe sig større Frihed. I det store og hele lykkedes denne Kamp for Svendene, og i Begyndelsen af det 17. Aarh. ser man dem saa godt som overalt emanciperede.

Aarsagen hertil maa søges i, at der for Svendenes Vedkommende aabnede sig et langt større Arbejdsfelt end for Handels Medhjælpere. Haandværkeren fik faktisk foruden Danmark, Norge og Sverige hele Tyskland som Arbejdssted, hvad

der medførte, at de kunde vandre fra et Sted til et andet. Et medvirkende Moment til Haandværkssvendenes Frigørelse laa ogsaa i, at der fra Middelalderens Slutning til langt hen i det 17. Aarh., under Renæssancens Udfoldelse, var Fremgang i de økonomiske Forhold og derfor god Brug for Svende, saaledes at de kunde benytte Omstændighederne til at gøre deres Fordringer gældende.

Disse Fordringer understøttedes naturligvis stærkt af Svendenes Broderskaber, som fandtes i de fleste større Byer, udviklede i rent faglig Retning og indrettede paa at hjælpe Svendene i deres Kamp.

Svendebroderskaber kender vi vel allerede fra Begyndelsen af 15. Aarh., men da havde de udelukkende en ren understøttende Karakter, som naar det f. Eks. hedder i Skraaen for Odense Skomagersvende fra 1406: »Det skete saa i fordums Tid, at stor Død regerede over al Verden, som man kaldede være Pestilens, da frygtede saavel unge som gamle, fordi at Døden, han sparer ingen, da frygtede og Skomagersvendene i Odense for Døden og tænkte dem saa, at de vilde fly deres Ting saaledes, at om nogen af dem døde, at han skulde være vel forestanden«.

I Løbet af de følgende to Aarhundreder udfoldedes Svendenes Krav stadig i Retning af at skaffe sig mere Uafhængighed og større Frihed. Især arbejdedes der paa at gennemføre »Bægær«-Valget, d. v. s. Svendenes Ret til selv at vælge den Mester, de vilde arbejde hos, istedetfor at de tidligere skulde »omskikke« efter »Vallen«, d. v. s. i Række fra den ældste til den yngste Mester og tage den første ledige Plads, de paa den Maade traf paa. Det lykkedes ogsaa at sætte denne Ret igennem, ligesom man tilkæmpede sig en »God Mandag« eller en »Blaa Mandag«.

Midtpunktet for Svendenes Organisation var deres Herberge, hvortil enhver rejsende Svend skulde ty, enten for at faa Besked om Arbejde eller ogsaa for at faa Natteherberge og Understøttelse til sin videre Vandring. Vilde Svenden have Arbejde, skulde han, saa snart han var kommen til Herberget, sende Bud efter »Ørtengesellen« (af Yrte = Kro), og denne skulde da sørge for »Omskuningen« efter de Regler, der herskede paa Stedet.

Fik Svenden Arbejde, maatte han naturligvis deltage i Svendelavets Udgifter og betale sin »Umfragegeld« og sige frem alt,

hvad han vidste af ufordelagtigt om de Steder, hvor han havde arbejdet, hvad der eventuelt kunde føre til, at vedkommende By kom i »Verruf« eller blev »geschimft«.

Var Svenden derimod ikke saa heldig at faa Arbejde, saa maatte han videre paa Rejsen, men forinden var dog alle hans Fæller pligtige til at give ham en Skærv, den saakaldte »Geschenk«.

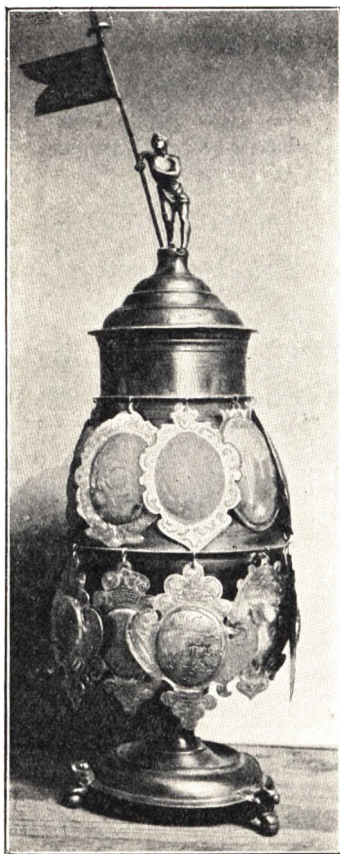

Københavns Snedkerlavs Lade.

Man vil forstaa, at der paa denne Maade blev en betydelig Forskel paa Fortidens rejsende Svend og Nutidens Arbejder.

Den vandrende Svend, der stod uden Familie, var ikke bunden til nogen bestemt By, men altid beredt til at tage Vandringsstaven i Haanden og spænde Kaarden om Livet, og stod ingen anden Udvej ham aaben, kunde han altid lade sig hverve som Landsknægt i en af de mange Herrers Armeer, som stedse lod Hververtrommen gaa. Datidens Arbejder blev derfor fremfor nogen en farende Svend, hvis hele Tilværelse var beregnet

paa Vandringslivet, indtil han faldt til Ro og slog sig ned som Mester, helst det Sted, hvor et Par Pigeøjne havde fængslet hans Hjærte til at blive. Det er da ogsaa med Vandringslivet som Forudsætning, at vi maa forstaa alle de fremmede Skikke, som

»Velkomst«.

efterhaanden indførtes og knæsaltes her af de rejsende Svende og som med eet Ord kaldtes »Handwerksgewohnheiten«.

For den vandrende Svend var det en Nødvendighed at kunne legitimere sig for sine Fæller i fremmede Byer og Lande. Kunde han ikke det, fik han ingen »Geskænk«. Af denne Nødvendighed opstod »Grussen«, en ofte i nogle Verslinier affattet Hilsen, som den vandrende Svend afleverede i Herberget eller paa det Værksted, hvor han søgte Arbejde.

Til Grussen føjede der sig efterhaanden et ret indviklet Ceremoniel. Der gaves Regler for, hvorledes der skulde bankes paa Døren, hvilken Stilling, der skulde indtages, naar man kom ind, hvor mange Knapper, der skulde være knappede i Frakken og i hvilken Form, Spørgsmaal og Svar skulde følge hinanden, altsammen for at faa godtgjort, til begge Parters Tilfredshed, at den ankommende var, hvad han gav sig ud for, og de modtagende ærlige efter Haand-

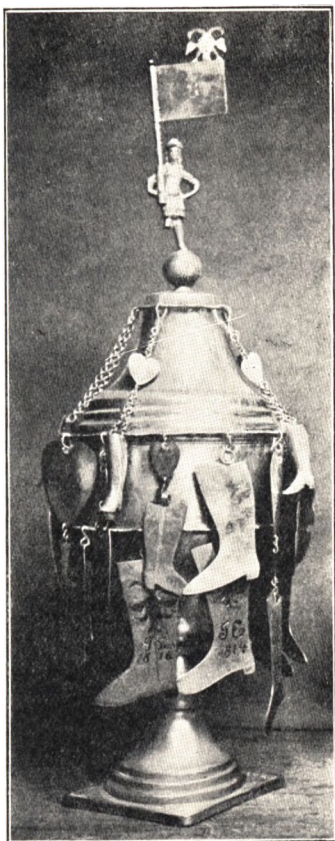
værks Skik og Brug. — Indenfor de tre nordiske Riger var disse Regler vistnok i Hovedsagen ens, og saa vigtigt var det, at de blev fulgt, at man i Byer, hvor der ikke fandtes noget zünfftigt Lav, lod sig »bikøbe« hos et anerkendt zünfftigt Lav. Stod man nemlig ikke i Forbindelse med et saadant, risikerede man aldrig at faa nogen Svend, ligesom en Svend kunde være temmelig sikker paa aldrig at faa Arbejde, hvis han var udlært

i en By, hvor Haandværks Skik ikke fulgtes. — Paa den Maade blev en Række Haandværk, hvad deres Skikke angaar, helt internationale, og den livlige Udveksling af Svende fra Land til Land havde naturligvis sin faglige Betydning.

Omkring de forskellige Lav skabte Zünftigheden et broget System af Ceremonier, af forskellige Skikke og Vedtægter, der altsammen bidrog til at højne Haandværket i de udøvendendes Øjne, men rigtignok samtidig til at afgrænse disse overfor de andre Befolkningsklasser.

Naar Haandværket omtaltes indenfor de officielle Forsamlinger skete det med en Højtidelighed, der var vel egnet til at vække Respekt: »Det ærbare og vidt berømte Lav«, »vort højlovlige Haandværk«, »det relskafne og kunstelskende Amt« o. s. v. hed det, Udtryk, bag hvilke man mærker Kærligheden til Faget og den vaagnende Selvfølelse. Man kappedes om, hvilket Haandværk, der var ældst. Snedkerne førte deres Kunst tilbage til Babylon, Verdens ældste By, Malerne deres til den græske Maler Apelles, Bundtmagerne til Adam og Eva. Ingen overgik dog i denne Retning Skrædderne, som gjorde Vorherre selv til deres Haandterings Ophav.

Mange Fag havde ogsaa deres særlige Helt, som f. Eks. Skomagerne i den berømte Skomagersvend Hans von Sagan, der i sin Tid havde kæmpet saa tappert i Slaget ved Rudau 1370, hvor han mistede det ene Ben, at Kejseren gav ham og alle Skomagere Ret til at føre Dobbeltørnen som særligt Vaabenmærke; paa mangfoldige Skomagerskilte har man derfor lige ned til vor Tid set Dobbeltørnen afbildet.

Skomager-«Velkomst».

De wienske Bagersvendes fordums Tapperhed under Wiens Belejring var ligeledes Aarsagen til, at samtlige Bagere siden og forresten den Dag i Dag fører en Krone over deres Kringleskilt.

I Overensstemmelse med denne Tendens til at højne Haandværket er det da ogsaa, naar alle Lavsforsamlinger efterhaanden foregik i højtidelige Former, som kun de indviede kendte, og at Lavsinventaret udstyredes med al den Pragt, man havde Raad til at anvende.

Naar en Skræddersvend første Gang kom i et Lav, hvor han skulde betale »Auflegegelt«, blev der holdt følgende Tale til ham:

»Se, da du ikke tidligere har betalt »Auflegegelt« i denne By, saa bringes dig fra Mestre og Svende den ærlige Velkomst. Den skal du drikke ud i to Drag, det tredie har Du Ret til at give bort. Du skal drikke med dækket Skulder, med blottet Hoved, med stillestaaende Fod, uden Rysten, uden Bæven, uden at tørre dig om Skægget. Gør du nu dette, saa skal dit Navn æres og prises, skrives med hvidt Kridt paa den sorte Bjælke, i modsat Fald vil du blive straffet af Mestre og Svende«.

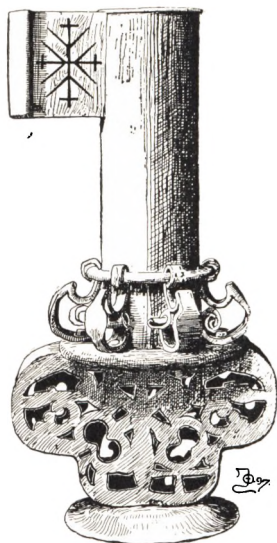
Dertil svarede Svenden: »Jeg takker Mestre og Svende for den ærlige Velkomst og ikke alene for den, men for Øllet, som er og har været deri. Men Øllet er mig for stærkt, jeg er for svag for det, derfor vil jeg give min fortjente Straf«.

Derpaa drak han og sagde:

»Jeg lader den gaa videre til den, der kommer efter mig.«

Nu skulde der betales »Auflegegelt«, og Oldgesellen indleder:

»Vær stille, Svende! Nu skal I høre, hvad der er Haandværks Skik og Brug i denne By, nemlig at vi hver 14 Dag samles i vort sædvanlige Herberge, og at enhver skal medbringe sin »Auflegegelt.«

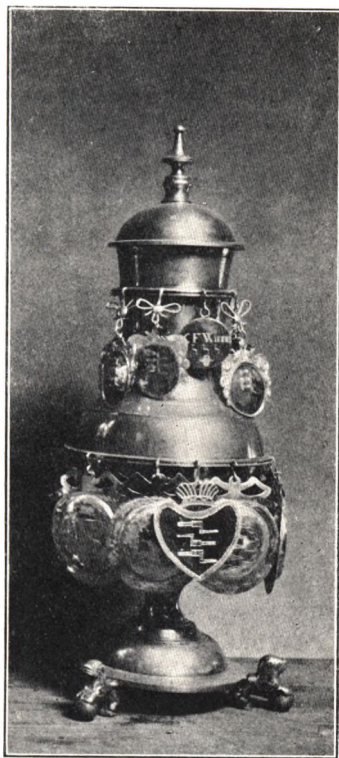
Smedesvendenes Bæger
(Aarhus).

Derpaa tegnedes der en Kridtkres paa Bordet. Indenfor Kresen skulde Pengene for den løbende Uge lægges, for den umiddelbart foregaaende paa selve Kresens Kant og for den tredie forudgaaende Uge udenfor Stregen. — Oldgesellen spørger der- efter, om nogen har noget at klage over. Hvis ikke, sluttes der af som følger:

»Har vi alle været skikkelige, vil vi ogsaa fortsætte dermed. Gaa saa og vær flinke overfor Far og Mor, Søster og Bror, der hvor I gaar og der, hvor I staar, ogsaa i Mesters Hus. Ingen maa spise eller drikke paa Gaden, ingen maa gaa med bart Hoved forbi det tredie Hus. Kommer der ingen Klage, da heller ingen Straf.«

Derefter blev der klappet af og Mødet hævedes.

»Velkomsten«, som omtales ovenfor, var en Pokal, der blev drukket af i Omgang. Den blev altid udstyret saa prægtfuldt som man havde Raad til og skulde helst prydes med Skilte og Medaljer, som det var en Hæder for de enkelte Medlemmer at lade hænge paa den.

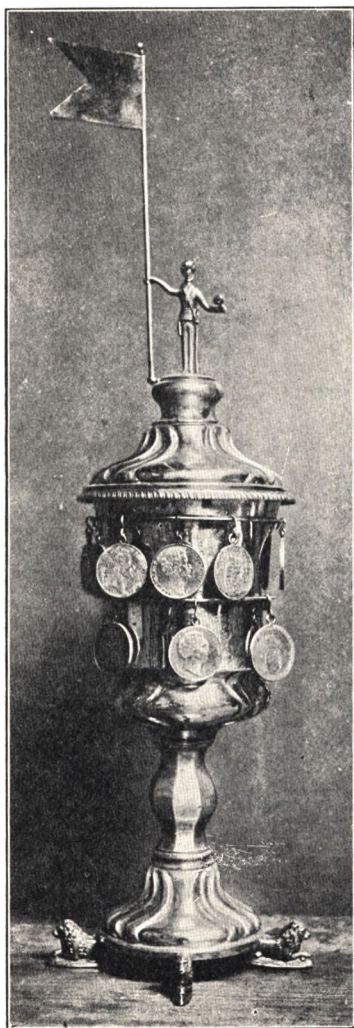
»Velkomst«.

»Laden« var den Kiste, hvori Lavets Papirer og Penge opbevare- des. Den var Genstand for en særlig Kultus og bares frem paa hver enkelt Møde. Naar den blev aabnet, skulde al usømmelig Tale forstumme. Ethvert Brud paa god Orden under »aaften Lade« blev strængt straffet.

Naar Lavets Skilt flyttedes fra en Oldermænd til en anden, foregik det med stor Højtidelighed og i et prægtigt Optog, hvor- til der ofte anvendtes mange Penge.

Sit Toppunkt fandt Haandværks Skik og Brug i de Optagel- sesceremonier, som efterhaanden indførtes i en Række Fag, naar en udlært blev »løsgiven« og gik over i Svendenes Rækker.

Kærnen i de fleste af disse Ceremonier, som sikkert kan føres tilbage til urgamle Ynglingeindvielser, synes at have været den,

»Velkomst«.

at den unge Svend i sin Lærlingetid havde været som et umælende Dyr og af et raat og uciviliseret Væsen, hvilket nu altsammen skulde fjærges fra ham ved Optagelsen i Svendelavet.

Den »Behøvling«, som Snedkerne foretog, og som iøvrigt ogsaa anvendtes ved Københavns Universitet, er vel nok den, der er bleven bedst kendt. Endnu gælder jo Benævnelsen »ubehovlet« i daglig Tale om en raa og udannet Person.

Handlingen begyndte med, at Mesteren førte den »løsgivne«, som kaldtes »Kohalen«, frem for Svendene og løsgav ham samt begærede, at han maatte blive behøvlet og antagen blant de andre Svende. Ladesvenden tegnede da paa Bordet et Mærke, som kaldtes »Kuhschwanz«, med Opfordring til Ungsvenden om at udslette det med Haaret. Dertil skulde den udlærte svare, at hans Mester havde lært ham at arbejde med Hænderne og ej med Haaret, hvorpaa han slettede det ud med Haanden.

Ovenpaa dette fulgte en »Høvlepræken«. Denne indeholdt altid tre Dele: om Kohalen, Arkitekturen og Vandringsskabet og var vistnok de fleste Steder temmelig

ens. Det overlodes dog til den talendes Evne selv at forme Prædiken nogenlunde efter fri Villie. I Talens første Del skildredes Kohalen som den raa Gast, han indtil denne Dag havde

været, og den Skræk, han nu nærede for at blive gjort til et ordentligt Menneske.

Derefter foreholdtes det det unge Menneske, hvor ærværdig og fin en Kunst Snedkeriet var, hvorpaa fulgte Talens Afsnit om Arkitekturen med en Beskrivelse af de fem Søjleordner. Efter at de agerende havde drukket Vin, fulgte til Slutning et Afsnit om Vandrigen. Taleren fingerer en Slags Beskrivelse af sin Vandring og hvad der mødte ham paa den, f. Eks.:

»Ich bin gewandert in Sachsen,
wo die Jungfern auf den Bäumen wachsen,
hätte ich daran gedacht,
so hätte ich dir eine mitgebracht.
Ich habe mich aber anders besonnen,
es seyns solche in auch noch zu bekommen,
sie seyn hier zu Lande sehr wohlfeil,
sie geben das Schock ein Strohseil.«

Talen endte med en Henvendelse til Kohalen med en Del Regler og Visdomsord. Derefter blev der drukket Vin, og saa fulgte Behøvlingen. Hovedgangen i denne Handling var: De agerende fik opgivet en eller anden Søjle, som det forhaanden-værende raa Stykke Tømmer (d. v. s. Kohalen) skulde omdannes til. Han blev derpaa lagt ned paa Gulvet, hvorefter der med en Træcirkel, paa hvis ene Ben var stukken en Pensel med sort Farve, blev gjort Rids paa Offeret, hvorefter Tildannelsen skulde ske. Ofte blev Tegningen erklæret for daarlig og maatte laves om, hvad der havde til Følge, at den ulykkelige Synder tilsidst blev malet ganske sort i Ansigtet. Offerets Arme blev derpaa sat i Vinkel, og saa fulgte Behøvlingen paa en Høvlebæk med alle Slags Snedkerværktøj af Træ.

Talen holdtes af »Pfaffen«, der ved selve Handlingen assisteredes af to Faddere (Pathen) og en Klokker.

At der under Behøvlingsakten er foregaaet adskillige Drøgheder, er udenfor al Tvivl. Hertil hørte f. Eks. den saakaldte »Knastafhugning«.

Naar Behøvlingen var færdig, var »Kohalen« Svend, og under Valdhorns og andre Instrumenters Klang blev han ført ind i Svendenes Kres, hvor han, efter at der var bleven klappet op tre Gange og spurgt, om nogen havde noget at klage over,

maatte drikke af Velkomsten og blev undervist i Haandværks Skik og Brug.

Indenfor Snedkerfaget blev Behøvlingen anset for saare vigtig, saa vigtig, at de Byer, der ikke havde zünftigt Lav, maatte »bikøbe« sig eller skaffe sig selvstændig Behøvlingsret. En Svend, der ikke var behøvlet, var umulig og kunde ikke faa Arbejde noget Steds, ja selv en Mester, der ikke havde underkastet sig denne Ceremoni, kunde være sikker paa, at han ingen Svende fik.

Hvor internationale alle disse Skikke end kunde være, og hvor udviklede Haandværkssvendenes Vandringer end blev, saa bidrog dog Zünften i det store og hele til at isolere Haandværksstanden fra den øvrige Befolkning og omgive den med en Skranke, der bidrog til at øge Klasseforskellen indenfor de smaa Købstæders Mure.

V.

KLASSEFORSKEL

Den Klassesedling, det økonomiske Liv medførte indenfor Byerne mærkes paa mange Maader. Den finder f. Eks. et karakteristisk Udslag i den tidligere anførte Bestemmelse om Bageren, der straffedes med »Støden«, naar han tredje Gang var greben i Salg af undervægtigt Brød, medens omvendt Bryggeren, der tilhørte Købmandsstanden, i alle Tilfælde slap med en Pengebøde.

Men allermest karakteristisk kommer Klasseforskellen frem i den Vedtægt, der efterhaanden lovfæstes, at ingen Haandværker kunde indvælges i Byens Raad. Dette Raad dannedes udelukkende af Købmændene, oprindeligt vistnok de fleste Steder saaledes, at Hvervet gik paa Omgang mellem de dertil berettigede, ganske ligesom Tillidsposterne i Gilderne. Efter Ribe Ret skulde der saaledes afgaa fire Raadmænd hvert Aar og nye indtræde i deres Sted. Man maa dog ikke her tænke paa Valg i moderne Forstand ved Stemmeafgivning. Det er sikkert Raadet, som hvert Aar har udpeget de Mænd, de vilde have ind. Der kan derfor næppe heller have været nogen stor Modstand mod, at denne aarlige Ombytning af Raadmænd efterhaanden faldt bort, og at de, der en Gang var kommen ind, blev siddende, indtil de døde eller selv ønskede at gaa af. Dette er i hvert Fald Udviklingen i alle vore Byer. Ligesaa synes det at være bleven Skik, at Borgmesterpladserne, da disse oprettedes i Løbet af det 14. Aarhundrede, saa godt som altid besattes med de ældste Raadmænd.

Grunden til, at Borgmester- og Raadmandsposterne efterhaanden blev livsvarige er vel nok den, at der med Bestridelsen af disse Stillinger blev forbunden visse Indtægter, som den, der en Gang nød dem, nødvendig vilde af med, selvom de aldrig blev saa store, at de blev egentlige Levebrød. Det var kun Sportler, som det kunde være rart at have ved Siden af sit egentlige

Erhverv. Borgmestre og Raadmænd var jo nemlig ikke Embedsmænd i vor Tids Forstand, men Borgere i Byen, der drev deres Næring som andre Indbyggere.

Resultatet af denne Forfatning blev jo imidlertid, at Byerne styredes af et livsvarigt, selvsupplerende Patriciat, der helt hørte til den velhavende Klasse.

For en moderne, demokratisk Tankegang er denne Ordning ikke tiltalende. Naar den Aarhundreder igennem, ja næsten ned til vor Tid, har kunnet opretholdes i vore Byer, maa Forklaringen søges deri, at der ikke eksisterede noget sammensmeltet Borgersamfund indenfor Bymurene. De enkelte Indbyggere var endnu ikke Individuer, frie Borgere med bestemte lovhjemlede Rettigheder. Man var splittet i Klasser og havde den Ret, som ens sociale Lag kunde skaffe, ikke mere. Alle Rettigheder og Pligter var betinget af den Stand, man tilhørte. Udover den kunde man ikke komme.

Aarsagen hertil var, at Samfundet i det store og hele endnu hvilede paa Slægtsorganisation eller de Samfundsdannelser, der var traadt i deres Sted. I Staten var det Adel, Borger og Bonde, og indenfor Købstaden deltes Borgerstanden atter i Købmand og Haandværker. Det var de første, der ifølge hele deres økonomiske Stilling besad Magten og udøvede den. I det store og hele, saa vidt vi kan se, upaaklageligt. Forskellen mellem de to Lag var sjældent saa stor, at Modsætningen mellem dem blev skarp og hidsig, snarere opløses man af og enedes om at værne Byens Interesser udadtil.

Dette vil naturligvis ikke sige, at der ikke kunde opstaa Rivninger. Under- og Overklasse har sikkert til Tider set med mistænksomme Øjne paa hinanden. Forbudet mod Dannelsen af Gilder og Foreninger uden Raadets Samtykke, som findes i Stadsretterne, er sikkert nok en politisk Forholdsregel.

Af og til bryder Modsætningen mellem Lagene ogsaa stærkt frem, og navnlig kan man vel gaa ud fra, at de forholdsvis gode Tider, der kan spores indenfor vore Byer fra det 15. Aarhundredes Midte, har givet Underklassen Mod og Lyst til nu og da at tale et Ord med. Det er jo paa den Tid, at den bl. a. faar sine selvstændige Organer i Haandværksgilderne, og man kan næppe tvivle om, at der indenfor disse har været Lejlighed til at drøfte og kritisere Byens Sager.

Helt uden Resultat har denne Kritik næppe heller været, eftersom Sandsynligheden taler for, at Institutionen: »de 24

Mænd« er opstaaet paa denne Tid. Det var et Udvalg af Byens Borgere, hvoriblandt ogsaa Haandværkere, der væsentligt syntes at have været taget med paa Raad i mere vigtige Anliggender vedrørende Byen og navnlig har øvet Indflydelse paa Fordelin-

Patricier-Epitafium (17. Aarh.).

gen af Byskatten. Sidst i 15. Aarh. mægler Kong Hans og Rigsraadet mellem Odense Magistrat og Borgerne sammesteds og faar vedtaget, at Byen skal indeles i 15 Roder, hvoraf hver skulde vælge en Rodemester, som skulde være med ved Paaligningen af Borgernes Skatter og desuden, naar der blev Plads ledig i Byens Raad, indstille fire Mænd, blandt hvilke Raadet skulde vælge en til Raadmand.

Det er imidlertid et Spørgsmaal, om den Slags Reformer i Virkeligheden gav Underklassen nogen Andel i Bystyrelsen. Et Forsøg, som 1514 gjordes herpaa af Almuen i Ribe, lykkedes ikke. Man havde foruden en Række Krav om Regnskabsaflæggelse og Andel i Byens Byrder ogsaa for Borgmestre og Raadmænd, desuden stillet den Fordring, at Stadsrettens Bestemmelse om, at fire Raadmænd skulde afgaa hvert Aar og Nyvalg foregaa ved Almuen. Dronning Kristine stillede Trættene ved at dømme, at Borgmestre og Raad, saaledes som det hidtil havde været Skik, skulde vedblive med at besætte de ledige Pladser, og hvad de øvrige Klagemaal angik, navnlig om de Indtægter, Borgmestre og Raad nød, blev alt ved det gamle.

Nogen Revolution hævdede man sig aldrig til, selvom der nu og da kan have været ret livlig Uro.

1559 hører vi saaledes fra Stubbekøbing, at Borgerskabet afsatte Borgmester og Raad og indsatte en ny Øvrighed, en Opsætsighed, som rigtignok paadrog Anførerne en Dom af Livsstraf. I 1624 er det Skomagerne, Skrædderne og Smedene i Aalborg, der klager over, at der udførtes Korn trods Udførselsforbud. Ved en Bytingsdom dømtes Hovedmanden det følgende Aar til at have sin Hals forbrudt, men han undveg, og den paa gældende Borgmester maatte fratræde sin Stilling. Ogsaa fra Odense høres i Aaret 1633 om Uroligheder. En Guldsmid ved Navn Gregers, som var bleven advaret af Magistraten mod at forføre Borgerne til Opsætsighed, samlede en stor Skare ved Raadhuset og raabte til dem: »I fredelige Borgere, efterdi jeg skal have Skyld derfor, da vil jeg ogsaa love Eder, at jeg vil staa sammen med Eder, saa længe jeg har en varm Blodsdraabe.« Han vandt Almuen for sig ved at give dem Haab om en billigere Skattefordeling. Lavene samledes og sendte Befuldmægtigede til København, og en Tid lang stod Borgerskabet næsten i Oprør mod Raadet.

Men udover saadanne sporadiske Tilfælde synes alt at være foregaaet ret stilfærdigt. Omvæltning blev der i hvert Tilfælde ikke noget af. Dertil var Oppositionen i Virkeligheden altfor forkommen.

Hvor der foreligger nøjere Dokumenter til Oplysning om Misfornøjelsen, synes der da heller ikke at være Ønske fremme om nogen egentlig Forfatningsforandring. Det er i Ribe og i København og andre Steder egentlig kun Klager over, at Borgmester og Raad oppebar for mange af Byens Indtægter, at der

ikke aflagdes nøjagtig Regnskab, at Borgmester og Raad ikke deltog med Borgerskabet i Byens Tynger, og at Skatterne ikke deltes efter Ret og Skel. Til alle disse Klager havde man kun at sige, at Regnskabet var i Orden, og at det, som man klagede over, altid havde været Skik og Brug. Og derved blev det. Thi Klager til Kongen hjalp heller ikke. De endte uden Resultat, allerhøjst med et Forlig som det, der sluttedes for Rigsraadet i Viborg 1583 mellem Borgmester og Raad i Ribe og det menige Borgerskab, og som gik ud paa, at Borgmester og Raad skulde nyde og beholde al den Rente og Indtægt, de havde haft fra Arilds Tid, og at Borgerne skulde være dem hørige og lydige udi alle Maader som hør og bør. Til Gengæld skulde saa Borgmester og Raad have alvorlig Indseende med, at i alle borgerlige Tynger »holdes saadan Skikkelighed, at ingen beskattes over sin Evne og Formue«.

Patricier-Epitafium (17. Aarh.).

Man faar da Indtrykket af, at havde Borgmester og Raad i al Almindelighed ladet være med at mele sin egen Kage i saa høj Grad, som de aabenbart har gjort, vilde der kun have været ringe Misfornøjelse. Lidt mindre i Skat, lidt ringere Andel i Byens egentlige Tynger vilde have klaret næsten alt. Den sociale Modsætning, der fandtes, regnedes i al Almindelighed for uoverstigelig, som noget, der eksisterede ifølge Vorherres Indstiftelse,

og som det ikke faldt nogen ind at rokke ved. Lighed i moderne Forstand var et Begreb, som endnu ikke var født. Saa urokkelig synes Klassedelingen, at de jydskke Stæders Delegerede paa Mødet i Ry 1629, der sikkert alle hørte til Købmansklassen, uden videre satte Haandværksfolkene som en særlig Stand lige saa godt som de egentlige store Stænder.

Om noget Slægtereimente som i de tyske Byer er der dog ikke Tale, men derimod om et udpræget Klassestyre, thi alle disse Købmænd, store eller smaa, havde fælles Følelse og Tankegang og hørte sammen i Livsvaner og Interesser. Deres Indflydelse strakte sig vidt og bredt ud over den hele By. Overalt, hvor man vendte sig, stødte man snart paa dennes, snart paa hins Navn. Egentlig Adel træffer vi sjældent i vore Byer. I Odense kendes Familien Mule, i Roskilde Falkendal, i Helsingør Rosenvinge, men det drejer sig her om nobiliterede Borger-slægter, ikke indvandret Adel som i de italienske Byer.

De holdt nok af, de gamle Storborgere, at Efterkommerne skulde vide Besked om deres Slægt og deres gode Gærninger.

Det er netop saaledes, vi seer Patricieren for os, afmalet paa Epitafiet eller udhugget paa Ligstenen med hele Familien, højtidelig og fornem, vel vidende, at som han i sit Liv var en Pryd for sin By, saaledes vil hans Billede nu efter hans Død være til stadig Sir og Pynt for Kirken. Ved Legater sørger han omhyggeligt for, at der er Midler til Støde til Gravens og Mindets Vedligeholdelse, for at Eftertiden kan være vidende om, hvor udmærket en Mand, han var. Med sirlige og velvalgte Ord sørgede han endvidere for, at ingen kunde forblive uvidende om hans Stand og Betydning. Læs f. Eks. hvad Christen Jensen Basballe lod skrive paa sin Faders og sit Gravminde i Frue Kirke i Aarhus. »Staa gunstig Læser, har Du Lyst at læse Gravskrifter, saa læs og her, at her fandtes to som een, af et Blod, et Hus, et Embede, et Liv og Levned, nogen Stund fra hinanden adskilte, nu uadskillelige, hver i sin Grav. En from Fader hos en elskelig Søn. Hvo er Faderen? Velædle og Velvise Jens Christensen Basballe, født 1637, død 1708, da han efterlod denne sin Søn, fordum højt betroede Borgmester i Aarhus, oprunden af en af de fornemeste Familier her i Byen, oplært ej alene i Byens Skoler, men endog paa fremmede Steder, hvorved han er fremvoksen i Guds frygt, Forstand og Erfarenhed, at blive det, han til Døden blev, en retscaffen Øvrighedsmand, en berømmelig Købmand o. s. v.«

Som man vil se, gaar alle Tillægsordene her paa de rent standslige Dyder. Her er endnu ikke Tale om det 18. Aarhundredes »Borgerdyd«. Det er Familien og Standen, der regerer.

Hvor meget en fremskudt Stilling betød i social Henseende, giver Byernes Historie adskillige Vidnesbyrd om.

En fornem Mand kunde tillade sig adskilligt mer end en fattig. Der var altid gode Mænd til at gaa i Forbøn, naar en af »Familien« var kommen i Konflikt med Lovene. Betegnende i denne Henseende er saaledes et af Winalt Clausen den 13. December 1462 udstedt Dokument, hvori han erkender, at han havde forbrudt sit Liv for den Vold, han havde gjort mod Aarhus Byfred, men da Borgmestre og Raadmænd og Menigheden i Aarhus havde gjort Naade med ham for Guds Skyld og undt og givet ham hans Liv, saa lover han nu for sig og sine Arvinger aldrig mere at fejde eller arge Aarhus Borgere eller deres Tjenere.

Mod at udstøde en lignende Forskrivning slap Peder Skram, Væbner, for videre Tiltale, fordi han en Dag tilføjede Jep Skomager, Borger i Aarhus, »Hug, Saar og Skade« i dennes eget Hus. Han lover i sit Brev at komme igen inden seks Uger for at »tale Byens Minde«. Samme Dag vilde han sone Venner og Slægt til Las Severinsen, som han og hans Svend desværre samme Tid kom til at slaa ihjel.

Ganske vist har de to her omhandlede Udaadsmænd tilhørt Adelen, men har Ordsproget »De store Tyve lader man løbe, og de smaa hænger man«, nogensinde haft Gyldighed, saa var det den Gang.

Det fik den stakkels Mikkelt Andersen at bekende. Han havde stjålet hist og her, et Sted et Par Lagen, et andet Sted et Par Hoser o. s. v., var endelig bleven greben og i en Fart som det sig hørte og burde hængt. Efter at han var bleven hængt, synes der dog at være opstaaet nogen Tvivl om, hvorvidt dette var sket med Rette. Bytinget i Aarhus, der havde afsagt Dommen, fik derfor travlt med at samle Vidnesbyrd om, at denne ogsaa med Lov og Ret kunde overbevises om, at Dommen var for retfærdig, hvad der heldigvis ogsaa lykkedes, ja, det fik endog en Udtalelse fra Mikkels Morbroder om, at Mikkelt tit og ofte havde gjort ham »Herrenskjed og Skalkhed«, og at han vilde lade Fanden borge for ham. Sagen kom for Kongens Retterting, hvis endelige Dom lød paa, at Mikkelt Andersen var hængt med Rette og burde blive i Galgen, indtil Doms mændene

kert og til nogen kom for Kongen med bedre Beviser. Det nævnes ikke, hvilken Glæde, Mikkel Andersen vilde have haft af de bedre Beviser.

Købmandsgaard med Svalegang.

Saadan gik det, naar man ingen havde til at gaa i Borgen for sig. Derfor kunde Mikkel Bornholm ogsaa bedre klare sig 1536. Han fik nemlig fire Mænd i Aarhus til at »love og visse for, at han inden 14 Dage skulde pleje Ret for sig«, fordi han havde slaaet Byens Vægter.

Saaledes kunde den, der havde Slægt og gode Venner, altid klare for sig, ja var det en Borgmester eller en Raadmand eller en, der paa anden Maade var nøje forbunden med de raadende, kunde han endog tillade sig adskilligt, som efter vore Begreber gik over Stregen.

Hvad skal man saaledes sige til, at Borgmester Christen Basballe i Aarhus omkring 1720 overlod Comsumptionsbetjent Jørgen Mogensen et af Byens Stræder, kaldet Hans Jensens Gyde. Sagen blev paatalt af Hans Jensen Buchtrup, der beskyldte Borgmesteren for ved denne Lejlighed at have søgt sin egen Fordel, da Jørgen Mogensen havde maattet give ham et belejligt Stykke Jord for den omhandlede Gyde. Nu er det ganske vist muligt, at H. J. Buchtrup kun klagede af pure Misundelse. Selv havde han i hvert Fald ikke rent Brød i Posen, eftersom han paa samme Tid var anklaget for paa egen Haand at have flyttet en af Byens Porte adskillige Alen udad, saa at hans egen Ejendom derved kom til at ligge indenfor Porten.

Selvom saadanne graverende Tilfælde blev draget frem, kan man være sikker paa, at der var meget, som gik i Svang, der aldrig kom for Dagens Lys.

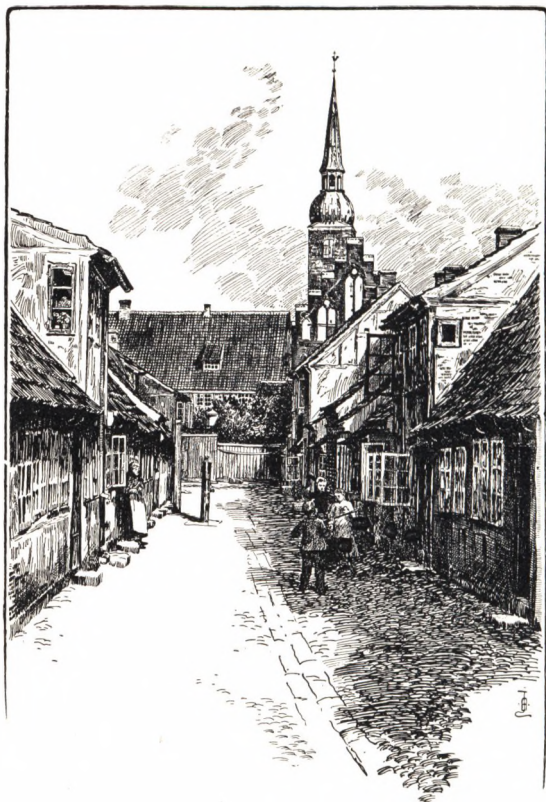
Naturligvis afgang det i høj Grad af den Personlighed, der førte Styret, men uden at tage meget fejl, kan man sige, at det var Købmandsklassen, der styrede og prægede Byerne paa de fleste Omraader. Naar dette kunde vedvare til langt ned i det 19. Aarhundrede, ligger det i, at Sansen for offentligt Liv var saare ringe udviklet. »Den menige Almue« blandede sig kun yderst sjældent i Styrelsen og havde i det hele for ringe Almensans til at bryde sig om den.

Slægt efter Slægt har da den gamle Købmandsstand kunnet herske uforstyrret. Og hvad enten man nu vil mene, at Styrelsen var god eller slet, et er vist, den gav en vis Ensartethed og Ro i Udviklingen og passede i det hele til den herskende Tilstand i Byerne, der laa som smaa Enklaver for sig.

Men yderst konservative og bondestædige var de gamle Købmænd. Bratte Forandringer yndede de ikke, og de foretrak at holde paa det, de kendte, fremfor at vove sig ud paa noget nyt. Med en vis Forsigtighed saa man paa ethvert nyt Ansigt, der vilde trænge sig ind i Kredsen. Den var stænget, indtil vedkommende havde vist, hvad han duede til.

Karakteristisk for den Forsigtighed, som er en Borgmesterdyd, er det i denne Henseende, naar Raadet i Aarhus i 1550 vedtager.

at ingen kunde blive Borger, med mindre han tre Aar i Forvejen havde tjent en Mand og Borger i Byen og derefter givet 6 Daler »og intet mindre i Borgerskabspenge«. Ligesaa betegnende er dog den Tilføjelse, der blev gjort til denne Bestemmelse, og hvor-

Nygade i Aarhus.

med man aabnede en Dør for sine egne. Den tillader nemlig dem, som er formuende og »fanger et Giftermaal her i Byen« at blive Borger, naar der betales »mere efter Borgmester og Raadets Vilje og Samtykke«.

Denne stærke Omgærdning af Familie og Stand indskrænkede sig som man vil forstaa ikke blot til det selskabelige Liv. Den blev til Vedtægt og Regel overalt udadtil, i det offentlige som i det private Liv. I Kirken havde Patricierne deres Pladser for sig,

blev en af dem begravet, ringedes der med alle Kirkeklokker, og Liget fik sin Plads indenfor Kirkens Mure. At blive begravet udenfor, paa Kirkegaarden, det var kun for maadeligt Standsfolk. Forskellige Bestemmelser ordnede, hvor mange Retter, hver Klasse maatte diske op med ved Bryllup eller andre højtidelige Lejligheder, hvilken Slags Klæder, de maatte bære o. s. v. Overalt stødte man paa Skranker, der skilte de store fra de smaa, de fine fra de simple.

Ogsaa indenfor de enkelte Klasser var der Forskel, f. Eks. paa de store og de smaa Handlende. Nederst i Rangklassen af disse stod de talrige Høkere og Øltappere, lidet regnede paa Grund af deres Fattigdom og deres Oprindelse, rekruterede som de var af alskens Tilløb, af Tjenestefolk, Kuske, Lakejer, Gaardskarle, Sømænd o. s. v., der havde giftet sig uden at have noget fast at leve af, og som derfor maatte slaa sig paa hvad som helst. der bød sig til. Mest var det Forprang og ulovligt Værtshushold. Mod Forprang kæmpedes der i alle Byer en forgæves Kamp. Det laa saa fristende nær at løbe Bonden imøde paa Landevejen og paa Forhaand sikkre sig de Varer, man vilde udhøkre, inden de kom til Torvs. Men derved fordyredes Købet for Byens Folk til stor Fortørnelse for disse. Gang paa Gang tordnes der derfor op mod Høkerne og Forprangerne; de true- des med Halsjern og Fængsel, men lige stærkt florerede de, levede af hvad de kunde skaffe sig, baade paa lovlig og ulovlig Vis. De hørte til den laveste Almue, til det, man kaldte Risp og Rasp, som ingen regnede for noget.

Stort bedre bevendt var det heller ikke med en Del af Haandværkerne, navnlig i Smaabyerne. 1728 hedder det fra Aarhus om dem: »Det er slet med de fleste bestilt. En Del kan, en Del vil ikke gøre Lavsrettigheder, saa de ligger næsten altid i Kiv og Klammer med hverandre, at en vil frem, en anden tilbage. Deres Forsamlinger løbe ofte ud paa Skældsord og Slagsmaal, hvorfor de af Byfogden tiltales og klappes paa Pungen, saa mange af dem, hvad de ej ere Stoddere, bliver det. Naar en eller anden Dreng her i Byen faar udlært sit Haandværk og staaen et Aar for Mestersvend, bliver han straks Mester i Lavet, lejer en Bod og tager en Kone. Hans Haandværk forstaar han ikke tilgavns, ej heller haver han Formue at sætte sig i Stand, saa det løber ud paa Armod og en Hoben Børn, hvoraf en Del betler og vænnes til Lediggang. Og naar de saaledes er forknyttede, lader de Modet falde og skøtter ej om at bjerge sig«.

Man forstaar vel, at der ud af den Slags Befolkningsemner ikke kunde skabes nogen livskraftig og indsigtsfulde Borgerstand, og at det netop er de lavere Klassers sociale Forkommenhed, der er Grunden til, at den mere formuende Købmandsstand Aarhundreder igennem kunde blive den eneraadende i Byerne.

Men Billedet af Byernes Befolkning er ikke fuldstændigt,

uden at man ogsaa kaster et Blik paa hele den Vrimmel af Fattige og Hospitalslemmer, der stod helt uden for Rangklasserne.

Utrolig stor var den Skare, som altid fyldte op paa Gader og Veje af omstrejfende Tiggere, baade af hæderlig og uhæderlig Art, Folk, hvis eneste Levevej var at betle sig Føde og Husly til. Og hvor let var det ikke i gamle Dage paa et Øjeblik at forvandles fra velstaaende til fattig. Paa en Nat kunde ens Hus og Indbo brænde, og Assurance var der ikke noget, der hed, Skibe kunde forlise, Pest og Spedalskhed angribe En, Krig og Hærgning forarme Land og Folk paa kort Tid.

I den katholske Tid gjordes der meget for de fattige af Kirken, den gensidige Understøttelse fra Slægt og Lavbrødre var heller ikke ringe, men det forslog altsammen saare lidt. Bettleriet var og blev et nødvendigt Supplement til de fattiges Underhold.

Naar saa Byerne endda kunde have nøjedes med deres egne, men de fyldtes Gang paa Gang af omstrejfende hjemløse Tiggere, af alskens Pak tillige, der gjorde baade By og Land usikre. I Aaret 1588 maa man saaledes i Aarhus udvise ikke mindre end 128 Personer, der uden Pas havde sneget sig ind og skjult sig rundt om i Byen.

Mest var Tiggerne vel nok Syge og Arme, Krøblinge og fordrevne fra andre Lande, Standsfolk og løst Pak imellem hinanden, snart en Adelsmand, snart en Krigskarll eller forhutlet Sømmand eller Haandværkssvend. Fælles for dem alle var den yderste Nød og den sørgeligste aandelige Forkommenhed. Ingen regnede dem for noget, sparkede, forjagne, forhaanede i højeste Grad sank de let ned til Forbrydere og Røvere, som alle havde Rædsel og Skræk for.

Indenfor de enkelte Byer var der vel gjort Forsøg paa at underholde de fattige, som var hjemmehørende paa Stedet. De anbragtes i Hospitaler, der samledes Almisser ind til dem, mange Familier »spiste en eller to fattige« eller slog sig sammen derom. Det var noget, men ikke nok, fordi den private Godgørenhed i Virkeligheden ikke kunde overkomme Forsorgen af de fattige. For de fleste af dem var da Omstrejferiet saa at sige en Nødvendighed.

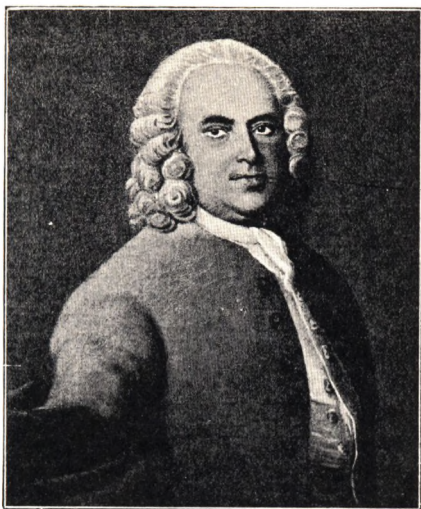
Det var først Enevælden, der tog sig paa at organisere Fattigplejen, til at begynde med gennem frivillige og senere gennem tvungne Bidrag, der paalignedes Borgerne. Der indsattes

Fattiginspektører, bestaaende af Sognepræsten og et Par Borgere, som skulde fordele de indkomne Fattigpenge. Men i hvor høj en Grad de fattige stod udenfor Samfundet, og hvor lidet menneskeværdigt de behandlede, faar man et levende Indtryk af gennem Forordningen af 24. September 1708 om Betlere i Danmark. Det hedder her: »Paa de fattiges Levned skal Inspektørerne give vel Agt, og findes nogle, som elske Drik og Fylder, slaas og klamres, ere letfærdige med

Banden og Sværgen eller anden uterlig Snak, skal de først alvorlig paamindes og i Prædiken efter Tekstens Anledning straffes skarpt af Guds Ord. Hjælper det ikke, da paa nogen Tid at miste deres Almisse. Er det og forgæves, da at sendes til Køben-

Købstads-Patriciere (18. Aarh.).

Købstads-Patriciere (18. Aarh.).

havn, der at sættes i Pest- eller Spindehuset. Saa ofte Lejlighed gives, skal Præsten formane dem til Gudsfrygt og at sky alle Laster, især paaminde de lemlæstede, at de paa Gader og i Kirken, det meste muligt, skjule deres Bræk og Fejl. Fremvise saadanne fattige deres lemlæstede Lemmer for at erholde Almisse, skal de sættes i Hullet og nogle Dage straffes paa Vand og Brød. Men andre fattige, som i Ansigtet have Flod eller Kræft, skal i Hospitalet og andre Fattig-Huse frem for nogen anden indsæt-

tes og maa ej lade sig se i andre Kirker end i Hospitals-Kirkerne eller paa andet public Sted, at frugtsommelige Kvinder derovre ej skal forskrækkes. — De fattige skal indrømmes et vist Sted i Kirken, enten i Stolene eller paa Gulvet, hvor de skal have et Sted for sig selv og paa Kirkens Bekostning gives en Foldstol, som de kan bære med sig eller gøres Klapper, de kan sidde paa, paa det Præsten desbedre kan mærke paa deres Forhold under Prædiken; og skal Klokkere hver Søndag give Agt paa dem, som er borte og inkvirere om Aarsagen til deres Udeblivelse, hvilket han skal give Præsten til Kende«.

Saaledes var Købstadsamfundet delt ved stærke Skranker, og hver Klasse passede nøje paa at holde paa sit og ikke give noget bort af sin Værdighed.

Og som Klassesdelingen prægede Købstadsamfundet, saaledes saas den i Byens Ydre. De store firlængede Købmandsgaarde med deres udskaarne Knægte og svaletomgærdede Gaardsrum fortalte med al Tydelighed om de velhavende Bymatadorer, der havde Plads til at brede sig, og de smaa Boder med deres lerklinede Felter mellem Bindingsværket, deres lave Mure, som en velvoksen Mand kunde se over, var lige saa talende Vidnesbyrd om, at her havde Smaaborgeren og Fattigmanden til Huse, og at der i de trange Rum levedes et saare kummerligt Liv, der var langt fra at lægge Grund til Højnelsen af Samfundsbevidstheden.

VI.

MENNESKER OG TYPER

Det er givet, at Klasseadskillelsen og den Kraft, hvormed hver Stand for sig hævdede sine specielle Rettigheder, ogsaa maatte udvikle særprægede Typer indenfor de forskellige Lag, som kan fortælle os lidt om de Mærker, Købstadlivet gav sine Folk.

Paa Forhaand er det naturligvis givet, at de store Skranker, der var for den personlige Frihed, det afspærrede og indelukkede, der i det hele var over Købstadlivet, Manglen af alsidig Uddannelse, maatte udvikle Mennesker, for hvilke det at være sig selv nok og det at finde alt fremmed og nyt som noget, man skulde holde sig fra, blev det væsentlige.

En udviklet Følelse af sin egen Stands Fortrin er da ogsaa et af de mest karakteristiske Kendetegn, man møder hos Menneskene, Følelse af sin egen Betydning overfor alle dem, man kunde regne under sig, og Bevidstheden om sin Underlegenhed overfor dem, man var nødt til at anerkende som sine Overmænd.

Lad os se, hvorledes Folk af de forskellige Klasser følte og tænkte. Der er nu først Rasmus Thestrup, en Aarhus Patricier fra det 17. Aarhundrede, der har efterladt sig nogle biografiske Optegnelser. Det, der især har ligget ham paa Hjærte, er at gøre Efterkommerne Rede og Regnskab for sine Forfædre, en Følelse, der var ret naturlig i en Tid, hvor Individet betød forholdsvis lidt, men hvor man var og betød næsten alt ifølge sin Herkomst. Vi faar endvidere meget omstændeligt at vide, hvornaar hver enkelt af hans Børn fødtes, naar de kom i Skole, naar de tog Eksamen og blev gifte o. s. v. Det er, som han netop derigennem vil indprænte, andre til Efterfølgelse, hvor regelmæssigt og ærligt Slægten vedblev at te sig. Om et enkelt af Børnene, der ikke artede sig til Faderens Tilfredshed, yttre han

advarende i Anledning af, at han kun opnaaede den sjette Plads fra neden i Mesterlektionen: »Maa derfor takke sin egen Ulydighed, om han det fortryder, naar han bliver gammel«.

Rasmus Thestrups egne Livsdata har Interesse som typisk Eksempel paa en datidig Storborgers Opdragelse og Livsskæbne. Han fødtes 1589. 1599 sattes han i den danske Skole hos Laurits Chrisensøn Duerigh og lærte »at skrive og regne hos hannem paa et Aars Tid«. Derpaa sendes han til Lübeck, hvor han atter lærte at »skrive og regne« et halvt Aars Tid, hvad der vel sagtens vil sige, at han blev oplært i den Viden, som ansaas for nødvendigt for en Datids Borger af god Familie. Hvor lidet denne iøvrigt har været bevendt, maalt med Nutidens Øjne, faar man et Indtryk af ved at læse følgende Udtog af et Brev fra Christian IV om Eneret for Organist Johan Utrecht til at oprette en Skole i Aarhus: »Eftersom vi naadigst komme i Forfaring, hvorledes udi vor Købstad Aarhus skal være nogle, som holde danske Skoler, som baade skriver ilde og kan ikke udi Skriven og Regnen det, de bør vide, Ungdommen til Nytte, og da vi naadigst af os elskelig, hæderlig og høj lærde Doctor Morten Madsen, Superintendent over Aarhus Stift, hans underdanigste Erklæring, erfare saa i Sandhed at være, og megen Forargelse udi en Del af samme Skoler øves med Drik og Horeri, Ungdommen til største Vanheld, da ville vi naadigst have forholdt, at alle de smaa Skoler strax herefter skal afskaffes, og derhos naadigst bevilget og tilladt Johan Utrech, Organist til Domkirken at maa selv aabne og ingen anden udi Aarhus holde Danske, Tyske, Regne og Skrive-Skole dog skal han være obligeret Ungdommen med største Flid at undervise ved Læsen, Skriven og Regnen baade paa Linier og med Ziffre og ellers i alle Maader sig anstille, som ingen sig billig over hannem haver at besværges«.

Naar man hører af Rasmus Thestrup, at en af hans Liden-skaber var at samle paa Bøger, og at han ejede »over et halvt tusinde indbunde Bøger foruden 85 Almanaker, gamle Dokumenter og Antikviteter«, tør man dog gaa ud fra, at hans Undervisning har været bedre end de flestes og hans Læsning betydelig mere omfattende end alment var. 1603 døde hans Forældre, der boede i Thestrup i Maarslet Sogn, af Pest, og Rasmus, der efter at hans fem Søkende ligeledes var døde af Pest, var eneste Barn, vendte nu hjem til Fødebyen Thestrup. Der

opholdt han sig to Aar til 1605, da han 17 Aar gammel flyttede til Aarhus, svor sin Borgered, og gav 6 Rdrl. i Borgerskabspenge. Aaret efter optoges han i Kræmmerlavet, i hvilket han til Igang gav 1 Td. Øl og en Skaal. Han beretter nu videre om sin Forlovelse og sit Giftermaal i sit 22. Aar med »ærlige og gudfrygtige Kvinde« Maren Olufsdatter, og om de Tillidsposter, han efterhaanden kom til at indtage som Rodemester, Overrodemester, Oldermænd for Kræmmerlavet o. s. v., altsammen med en Omhu og Omstændelighed, der tydeligt viser, hvor megen Vægt, han lægger paa Stillingens Anseelse. I det hele taget betyder den ydre Anstand for ham alt. At være agtet og æret af sine Medborgere, sparsommelig, sømmelig og adstadig i sin Optræden, det er for ham det mest efterstræbelseværdige. Hans Synspunkt er helt igennem det bestandigt borgerlige, han er bonert og solid, uden Pral, men dog saare glad ved sin fremtrædende Position. En Gang imellem stikker Parvenueu tydeligt igennem, som naar han med kendelig Tilfredshed beretter, at der var »130 af Adel« med ved hans Søns Bryllup. Som Købmand ved han fuldtud, hvad Penge og Varer er værd. Midt i Sorgen over en af sine Sønners Død finder han en Trøst i Beretningen om hans Sparsommelighed i følgende Vending: »Han var et meget godt og lydigt Gemyt, havde sendt mig herhjem, før han døde, 700 Dlr.« Han giver nødig Penge ud og korsrer sig over de Udgifter, han har, som naar han beretter om en Søns Begravelse, at »den kostede mig over 60 Rdrl.« Meget samvittighedsfuldt omtaler han de Lejligheder, hvor det gaar ud over hans Pengepung. Betydningsfuldt for ham er det derfor ogsaa at berette, at han har ladet opsætte et forgyldt Epitafium over sine Forældre i Maarslet Kirke, eller at han har ladet sin egen Ligsten udhugge. Naar han et Sted beretter om et frygteligt Uvejr, saa skeer det med Ord, hvorigennem man tydeligt fornemmer, at det, der har gjort Indtryk paa ham, ikke saa meget er Stormens Rasen, som den Omstændighed, at han »finge Skade paa Huse og Tagsten for mere end 100 Rdrl.« Det er en Selvfølge, at han da ogsaa glæder sig, naar der kommer et rigtigt godt Aar. Han bliver da formelig veltalende og skriver: »Anno 1653. Dette Aar efter den forgangen Dydtid haver den gode Gud ladet vokse en stor Velsignelse af Jorden, baade af Rug, Byg, Hvede, Havre og Ærter, ja overflødig Nødder, Hør og endreflige Olden, baade paa Egen og Bøgen«. Eller lidt længere

henne: »Var nu udi dette Aar saa god en Tid, som tilforne havde været en haard og ond Tid i mange Aar, saa at i forgangen Aaring der er givet for en Skæppe Rug 3 Mk. 4 Sk. Købes nu til St. Olufsdag for 7 Sk., ja for 6 Sk., en Skæppe Byg for 6 Sk., en Skæppe Havre for 3 Sk. og en Skæppe Ærter for 12 Sk.«

Omvendt gaar naturligvis de onde Tider ham nær til Hjærte, og særlig klager han sig over alt det Tab og anden Malheur, han maa lide ved de forskellige Besættelser, som fandt Sted af Fjendens og Kongens Krigsfolk under Trediveaars- og Svenskekrigen. »Anno 1645 maatte jeg fattige Mand paa det ny igen til at opbygge det, som de umilde Mennesker for mig havde nedreven og ganske fordærvet og den Gaard paa Kannikegade skal af ny lade forfærdige saavel som mine Boder bag Klostret paa Brobjerg, Skolegade, Graven og paa Kirkegaarden. De tvende Ejendomme her nedenfor mig var ganske ruinerede og fordærvede, saavelsom alle mine Ejendomme paa Landsbyen, i Hørrit og Thestrup, meget ilde fordærvede og medfaren«.

Betegnende for hans Klager er det imidlertid, at det udelukkende er sine egne Tab, han begræder. Om den forfærdelige Tid for Land og Folk har han ikke et Ord. Følelse for Fædreland, for Konge og Folk i det hele, var endnu ikke vaagen hos Datidens Borgere. Naar blot han havde sit paa det tørre og ellers ikke blev forstyrret, var han tilfreds. At sidde hjemme i sin Rede, passe sin Dont og svare Gud og Hvermand sit, det var nok for den Tids snævre Borgerbevidsthed. Hans Ærgærighed gaar aldrig udover at komme til at indtage en af Tilidsposterne i Byens Styrelse. Da Rasmus Thestrup 1650 er borte i 7 Uger til Herredag i København som Udsending for Byen, saa har han intet Udtryk for Æren af at repræsentere sine Bysbørn overfor Rigets Centralmagt, men vel for Bekostningen derved. Han ender derfor ogsaa betegnende nok sine Optegnelser om denne Rejse med Bemærkningen: »Kost vel Penge«. Og dog maa man ingeniunde betragte Rasmus Thestrup og hans Samtidige som gærrige. Det var de ingeniunde. De gav til Tider rundeligt til de fattige, og de var ikke bange for at spendere, naar det gjaldt om at hævde deres Anseelse. Hvad der skulde til for at hævde deres Stand, det gav de uden et Suk, men derudover kun nødigt.

Det Billed, vi faar af Fortidens Bypatricier er da dette, at

han i det store og hele var en »velfornem og agtbar« Mand, der først og fremmest passede sin Forretning. En Mand med den dybeste Respekt for al Autoritet. En Mand med den rette Tro, uden Tvivl i nogen Retning, og som forøvrigt aldrig ulejlighede sig med at tænke over, hvad der ikke kom ham ved. Værdig og adstadig, udadtil en god Borger, i sit Hjem en kærlig Familie-fader og Ægtefælle, hvis største Glæde var en talrig Familie og et godt Udkomme, men hvis Synskres var saare indskrænket og saa godt som aldrig naaede udover Byens Grænser. En Mand, som først og fremmest var Medlem af sin Slægt og derefter af sin Stand. Slægts- og Standsfølelse optager saa godt som al hans Interesse, først i anden Grad er han Borger i sin By og derefter Patriot — tit slet ikke.

Var Købmandens Syn indsnævret, er det næsten en Selvfølge, at Haandværkerens var det i endnu højere Grad. Hans trælsomme Liv, hans ringe Fortjeneste, gav ham saagodtsom ingen Løjlighed til nogen Art — selv ikke den tarveligste — Skoledannelse. Medens dog en Del Købmænd havde lært at regne og skrive, som det hed, var det de færreste Haandværkere, der kunde tegne deres Navn. Det er da heller ikke til at undres over, at Haandværkerne særlig fra Slutningen af det 16. Aarhundrede helt gik op i deres egen lille Verden, ja ved det stærke Samkvem med tyske Haandværkere gik op i Vedtægter og Skikke, der var saare afvigende fra dem, der herskede indenfor de andre Befolkningslag.

Som Regel var det vel Svendene, der gjorde mest af »Zunftigheden«, fordi de paa deres Vandringer havde stærkest Brug for den, men ogsaa for Mestrene fik den ikke ringe Betydning, fordi den paa mange Maader var indgaaet som Led i deres hele Syn paa Tilværelsen.

Et typisk Eksempel herpaa danner Københavner Snedkermesteren Johan Stenbuch, der blev Fører og Martyr for en hel Oposition fra de københavnske Lavs Side mod den enevældige Regerings Forsøg paa at afskaffe de gamle Lavssædvaner, hvad der var sket ved Forordningen af 6. Maj 1682.

Fra Lavenes og navnlig fra Svendenes Side modsatte man sig imidlertid med Hænder og Fødder, at der blev gjort Forandring i de gamle Skikke, og Stenbuch paatog sig at være Fører.

I en Retssag, hvor der fra Domstolens Side var fareet lovlig

rigoristisk frem mod Lavet, fremstod Stenbuch og oplæste et Indlæg, der vrimlede af Udfald mod Rettens Præsident Peder Resen. Formanet til at vise en sømmelig Opførsel og vide, hvad han sagde sin Øvrighed, slog han med Nakken og sagde: »Nej, Nej, vi agter at gaa den rette Vej. Vi haver her intet at gøre, I Herrer.« For denne formastelige Opførsel lod Retten ham sætte i Arrest. Tilsyneladende har Præsidenten handlet noget overilet heri, thi kort Tid efter sendte han Bud og lod give Ordre til Stenbuchs Løsladelse. Men Stenbuch var ikke den Mands Søn, der lod sig det byde. Han vilde ud af Arresten med Honor og nægtede derfor at gaa, før han blev overbevist om sin Skyld.

Der var Soldaterblod i Stenbuch. Han havde som Underofficer gjort Tjeneste under Københavns Belejring og tjente endnu i Borgervæbningen som Løjtnant i Købmagergades Kompagni. Det strød mod hans Ære at finde sig i den Behandling, han havde faaet.

Stenbuch blev altsaa siddende og holdtes i Arrest i otte Dage, hvorefter han med Magt blev ført frem og dømt til en Bøde af to Gange fyrretyve Mark til Kongen og Staden som den, der ubeføjet og ukaldet havde fornærmet Retten. Denne Haan kunde Stenbuch naturligvis ikke lade sidde paa sig. Han maatte tvættes ren i sine Lavsbrødre og Medborgeres Øjne.

Efter Henvendelse til de 32 Mænd og til Borgervæbningens Kaptajner fik han Attest fra hver af disse to Korporationer for, at han var en ærlig Mand. En lignende Udtalelse gjaldt det nu om at faa fra Lavsbrødrene, men da disse efter de nye Forordninger ikke maatte holde Møde uden Magistratens Samtykke, og det kunde forventes, at dette ikke vilde opnaaes for det nævnte Formaalets Skyld, maatte der findes et Paaskud. Oldermændene foregav da, at man vilde holde Møde om Køb af Ibenholt, og Tilladelsen blev givet. Nu paastod imidlertid den Raadmand, der paa Magistratens Vegne overværede Mødet, at der slet ikke var bleven forhandlet om Køb af Ibenholt, men udelukkende om et Skudsmaal til Stenbuch. For denne Omgaaelse af Retten blev saavel Oldermændene som Stenbuch idømt en Bøde paa 20 Lod Sølv til de fattige.

Denne Dom blev appelleret til Højesteret, der frifandt Oldermændene og Johan Stenbuch. Som en Slags Hævn for hans Optræden, kasserede Magistraten ham som Oldermænd og ud-

valgte en anden, der var et mere lydigt Redskab for de nye Regeringstendenser.

Først to Aar efter blev Stenbuch endelig anerkendt som Oldermann, og nu synes det, som om han har villet optage en Kamp for Genindførelsen og Bevarelsen af hele den gamle Zunffttradition. Han ophidsede Svendene og fik dem næsten alle overbeviste om, at de aldrig kunde være bekendte at arbejde i København, de vilde overalt blive ansete for uærlige.

Politimesteren, den myndige Claus Rasch, der ellers ikke var til at spøge med, søgte forgæves at tale Stenbuch til Rette. Overfor Politimesteren udtalte han pathetisk, »at han havde beskikket sit Hus, overantvorlet Gud sin Sjæl, havde ikkun et Liv, han vilde tale for Folket, ja om det kom dertil, lade det for Folket«.

At han var beredt til at sætte alt paa Spidsen, viste han ved en Klage, han 1686 indgav til Kongen, og hvori han ender med at andrage om Genindførelse af de gamle Ceremonier i følgende Ord:

»Torde jeg arme Støv og Aske uforgribelig bede min allernaadigste Konge og Herre at ville tillade os igen, at de Dreng, som haver udlært hos os, maatte af Svendene noget undervises af Handværksgewonheit og Arkitekturs Forklaring, saa at de paa andre Steder kan for gyldige og uforhindret passere herhos skal gjerne være aldeles afskaffet Prædiken og Daab, men uden Høvling kan det ikke ske«.

Som Forholdene nu var, maatte alle rejse udenlands og lade sig behøve, da de ellers aldrig kunde faa Arbejde hos nogen Mester eller rejse paa deres Haandværk videre end i Danmark, England, Frankrig og Holland, hvilke sidste Landes Sprog vore Folk ej var mægtig.

Naturligvis vakte dette Andragende stor Opstandelse, og Politimesteren indstillede, at han som Straf suspenderedes fra Oldermansposten. Cancelliet var ogsaa meget betænkelig ved Sagen, som selvfølgelig vakte stor Opstandelse blandt alle Haandværkere i Byen.

Saavidt man kan se, har Stenbuch yderligere forværret sin Sag, idet han understod sig til »at levere tilbage udi Eders Majestæts egen allernaadigste Hænder Eders Majestæts udgangne Forordning og desforuden gøre Supplication om den gamle forargelige Misbrug, at de maatte igen opkomme«.

Hans Straf burde være at afsættes som Oldermænd og udvises af Lavet og saaledes blev det. Men dermed opgav han ikke Sagen. Nye Klager fremkom og Stenbuch blev arresteret. 1688 blev han sat paa fri Fod, men kort Tid efter igen fængslet og sad som Fange i 11 Aar, til 1699, da han atter blev frigivet, glemt som det synes baade af Venner og Fjender, thi paa det Tidspunkt, han kom ud, havde Øvrigheden forlængst maattet give efter og tillade de fleste af de gamle Skikke igen, og hvad man ikke tillod, vidste Haandværkerne af sig selv at genindføre uden at spørge om Forlov.

Den Stenbuchske Sag kaster imidlertid et grelt Lys over en Haandværkerpersonlighed og hans Verden. For ham betød de gamle Skikke Livet. Han kunde ikke tænke sig en ærlig Tilværelse uden at fortsætte i de Spor, der var nedarvede fra Fædrene.

Men bedre end meget andet viser dette Eksempel, hvor indskrænket Synsvidden var, og hvor omgivet og hildet hvert Lag stod i sine Sædvaner og i sin Livsbetragtning, og hvor vanskeligt det var for noget nyt at gro frem.

VII.

INDRE STILSTAND

Købmanden og Haandværkeren er da de to mest fremtrædende Mennesketyper indenfor den danske Købstad, tilsammen dannende Hovedmassen af Befolkningen, men uden at udgøre nogen Enhed. De smeltede aldrig saa intimt sammen, at de udadtil kom til at staa som Repræsentation for Byen og dens Interesser. Hver Stand for sig varetog sit, ofte i Modsætning til det, der baadede de andre. Af Fællesinteresser var der kun faa, fordi det kommunale Liv blot var i sin Vorden. Byens Raad var i højere Grad en Øvrighed end en Administration. I udstrakt Grad handlede Hvermand som han fandt for godt.

Man var Indbygger i Byen, men Indbyggerne var kun i ringe Grad et samlet Borgerskab, der følte sig knyttet til Staden. Og dette var for saa vidt ganske naturligt, som Befolkningen i de fleste af vore Købstæder holdtes vedlige ved Indflytning, ikke ved Fødselsoverskud. Hvor Forholdene tillader os et Indblik, seer vi at Indvandringen var absolut den mest overvejende. Saa at sige hvert Slægtled bestod af Nybyggere. Af Ribe Bys Borgmestre i det 16. Aarhundrede synes saaledes alle, paa en enkelt Undtagelse nær, at være født udenfor Ribe, og mærkeligt nok ikke i den nærmeste Omegn. En er fra Horsens, en fra Viborg; fra Thy og fra Aalborg to andre o. s. v. Bondestanden er den, der har ydet det største Kontingent til Indflytterne, og i al Almindelighed har det nok været den nærmeste Egn om Byerne, der har ydet det største Tilskud. For Aalborgs Vedkommende oplyses det saaledes, at af de 530 Personer, der tog Borgerskab i Aarene fra 1535 til 1559 var 5—6 fra Udlandet, 25 fra andre Byer og c. 500 fra Landet, overvejende fra Nordjylland og fra Byen. Af de 1022, der fra 1601—1650 tog Borgerskab i Aarhus, var kun 144 fødte i selve Byen. Fra Udlandet indvandrede ikke saa faa Folk, og der er ikke Tvivl om,

at i al Fald de store Byer fik en Del frisk Blod og nyt Initiativ ad denne Vej, navnlig efterhaanden som Hansestæderne mistede deres Privilegier. I det 16. og 17. Aarhundrede var det dog især Haandværkerstanden, der fik Tilgang fra Udlandet, idet de da herskende gode Tider og Rennaissancetidens Byggelyst indenfor Adel og Borgerstand gav Plads for Haandværkere, der bedre end de fleste af vore egne forstod at imødekomme de bedre-stillede Stænders Pragtlyst paa Omraader, hvor de danske Haandværkere ikke teknisk og kunstnerisk stod paa Højden med Fordringerne. Eksempelvis kan anføres, at af de 8 Mestre, som 1603 danner Snedkerlavet i Helsingør, er de 5 fra Tyskland eller Nederlandene, medens kun 1 af de samtidigt arbejdende Snedkersvende var dansk. Af de 141 Svende, der i Tidsrummet fra 1634 til 1639 stod i Arbejde hos Helsingørs Snedkere, var de 120 fra Udlandet. Mange Haandværk er i det hele i denne Periode næsten helt tyske, især i København og de større Byer.

Det er givet, at denne store Tilflytning og tilsvarende Fraflytning i høj Grad har hæmmet en inderligere Tilknytning til Byen selv. Man er aabenbart flyttet til Byen af samme Grund som i vore Dage for der at søge et bedre Udkomme, men kun faa har tilført Byen Kapital eller større Foretagelseslyst. De fleste har levet fra Haanden til Munden og haft al deres Kraft nødvendig for at skaffe sig Udkommet.

Det eneste, der holder Befolkningen sammen, er Kampen for at værne Byens Opland og Erhverv mod fremmed Konkurrence. Men herudover synes Anstrængelserne i det hele ikke at være gaaet. Kun ganske faa Byer som København, Aalborg og et Par Stykker til har nogen Handel med Udlandet. Ellers er al Erhvervsvirksomhed lokal. Stræbsomme, flittige, arbejdsomme og sparsommelige, men uden Vidsyn, uden Vovemod er Indbyggerne i det store og hele Smaafolk, der hver passer sit og ingen Evne udfolder i Retning af samlet Optræden for at foretage noget, uden naar der er Tale om at værne mod Forstyrrelser udefra.

Det meste, man hører fra Byerne, er Klager.

I høj Grad mærker dette vore Købstæders ydre og indre Liv. Medens en Mængde af de tyske Byer i det ydre fik et Præg af Storhed og Monumentalitet blev vore ved i det væsentligste at ligne Landsbyer. Der byggedes nok i 16. og 17. Aarh. en Del meget skønne Bindingsværkshuse i vore Byer, men i Retning

af kunstnerisk Udstyrelse er de langt fra at kunne maale sig med Udlandets.

Man mærker i det hele en vis Træghed i alt og en deraf manglende Lyst til at gøre noget for, at Byerne kunde tage sig ud. Hvermand byggede i det hele som han vilde. Om nogen Regulering er der ikke Tale. Man holdt sig til sit eget. Gaden betragtedes i det hele som herreløs Grund, hvor enhver kunde opføre sig som han vilde. Manglen paa Renlighed og Orden var enorm. Man var endnu ikke vant til at se paa Gaden som offentlig Vej, men kun som Forbindelseslinjer, der nu en Gang var nødvendige for at komme fra Sted til Sted. Selvom der ogsaa nu og da fremspirer en Bevidsthed om, at de skulde holdes i Orden, saa var den Opfattelse dog den herskende, at med det Stykke Gade, der strakte sig forbi ens Grund, kunde man omtrængt gøre, hvad man vilde. Kom der ogsaa Bestemmelser om Renholdelse, saa overholdtes de ikke, hvor lidet omfattende den end var. 1569 forordnes det i Ribe, at Enhver skulde gøre rent for sin Dør, og hver Lørdag Aften lade Skarnet udføre, men det overholdtes ikke. 1577 tages der saaledes et Syn over St. Nikolaj Gade i Ribe, der gik ud paa, at der var saa megen Urenlighed med Møg og Skarn, at der hverken kunde komme Vogne eller andet frem til Slottet, ligesom en Del af Gadestykkerne ikke var saaledes færdiggjort eller lagt med Sten som det sig burde. Men heller ikke de offentlige Pladser og Torve holdtes ordentlige, hvad man kan slutte af, at Torvet i Ribe kun gjordes rent 1 à 2 Gange om Aaret, og at der ved saadanne Lejligheder kunde køres 20, 30 indtil 40 Læs bort ad Gangen. Stor Iver synes der at være anvendt 1611, da Kæmneren lod udkøre 22, i Juni 4 og derefter igen i November den ene Dag 66 og den næste Dag igen endog 99 Læs fra Torvet og Bøddelgade.

1650 hører vi fra Aarhus om en lille Gyde, der førte fra Torvet til Rosengade, at den havde været tillukt i nogle og tyve Aar »forfyldt med Skarn«. 1668 hedder det ligeledes fra Aarhus, at Barberggyde var saa fyldt med Skarn og Møg, at man ikke kunde gaa der og næppe køre, og den Gade, der løb i Sønder fra Borgporten var ikke stort bedre, især var den hæslig tilfyldt af Tomas Andersens Privet, der udtømte sig deri.

Svin i Gaderne, der rodede og fyldte op med Skarn, var saare almindeligt, og der førtes en forgæves Kamp for at faa dette Uvæsen afskaffet.

At gennemføre almindelige Bygningsforskrifter som Afskaffelse af Straatage, Regulering af Fortove var næsten umuligt.

Overalt hvor vi vender os, møder vi den samme Træghed og Mangel paa offentlig Sans, der kun kan føres tilbage til Befolkningens egen Ulyst til Handlen.

Der savnedes i det hele en stærk offentlig Mening med Bærekraft.

Kunde der saaledes daarligt nok indenfor den enkelte By samles et Borgerskab, er det givet, at det var saa meget vanskeliggere, naar det drejede sig om at samle Byernes Beboere til en Borgerstand med fælles Interesser, der kunde træde op ved Siden af og maale sig med den førende Stand, Adelen, og som kunde have tjent som Støtte for en stærk Kongemagt, saaledes som Tilfældet var i Tyskland og Frankrig.

Nu og da seer vi vel Udsendinge fra Købstæderne samlede for at fremføre deres Ønsker. Saaledes har Erik af Pommern raadført sig med Udsendinge fra de sjællandske Købstæder, inden han 1422 udstedte sin Forordning om de sjællandske Byer, men et Spørgsmaal er det, om disse Udsendinge ikke er samlede netop paa Kongens Initiativ og ikke paa deres egen.

Politisk Magt synes Borgerstanden i Danmark i det hele ikke at have tilstræbt. Det, der skiller den fra de andre Stænder, Adel, Gejstlighed og Bønder er udelukkende de økonomiske Spørgsmaal.

Men ikke en Gang paa dette Omraade seer vi nogensinde Borgerstanden optræde som en Helhed. Højest samles den indenfor de enkelte Provinser for at fremsætte sine Klager over Konge og Rigsraad, Klager, der idelig gentages, fordi Borgerstanden ikke regnedes og ikke var nogen politisk Magtfaktor af Betydning.

Derfor kom den heller ikke til i vort Lands Historie at spille nogen Rolle i Kampen mellem Konge- og Adelsmagt, ja paa Grund af sin Splittethed og Mangel paa Selvtillid og Standsfølelse valgte den ogsaa ofte et ganske forkert Stade.

I Christian II's Kamp for at skaffe Kongemagten frem paa Adelsvældens Bekostning, er det nærmest kun København og Malmø, der viser nogen Sympathi for den »gamle Ørn«, og hvor meget af Modstanden mod Kristian III, der egentlig blot var fremtvungen af de tilfældige Magthavere, er det nu vanskeligt at afgøre.

Det er næsten kun Underkastelse, vi møder, særlig da efter »Grevefejden«s Afslutning. Endnu 1560 hedder det i et Klageskrift til Kongen over Hansestædernes Handelsovermagt: »Gud almægtigste haver givet os den Egenskab at være fattige Lømmen under Eders Kongelige Majestæt og Danmarks Adel«.

Hovedgrunden til denne Mangel paa Selvbevidsthed er sikkert Borgerskabets og Købstædernes ringe økonomiske Staaelse som Helhed, deres Mangel paa Kapital og paa Initiativ, og den fuldstændige økonomiske Afhængighed af Hansestæderne, i hvis Haand næsten al Omsætning hvilede, og hvis Kapitalmagt, man i det hele ikke kunde modstaa.

Noget bedre blev det vel, efter at Hansestædernes politiske og økonomiske Magt var knækket. Da fremkom der i hvert Fald Muligheder for den danske Købmandsstand til at arbejde sig op, men denne Mulighed blev kun benyttet af ganske faa, og i Stedet for Hansestæderne blev det nu Nederlandene, som fik den afgørende merkantile Overmagt. Nogen Fremgang kan der dog spores i Slutningen af det 16. og i Begyndelsen af det 17. Aarh. og denne Fremgang mærkes ogsaa paa mange Omraader, bl. a. ogsaa i en mere bevidst standsmæssig Optræden overfor Adelsens Indgriben i Handelen.

Det 16. Aarhundrede var en økonomisk Fremgangstid for hele Evropa, og dens væsentligste Aarsag var den Prisstigning for alle Produkter, som blev en Følge af den store Tilførsel fra det nyopdagede Amerika af ædle Metaller. Hertil kom den store Omlægning af Adelsens Jordbesiddelser til samlede Storgodser og den deraf følgende mere intensive Drift. Alt dette forøgede Produktionen, gav større Omsætning, mere Arbejde, betydeligere Forbrug og derfor ogsaa større Fortjeneste for alle Samfundsklasser. Det er denne Periode, der har sat sig sine blivende Mindesmærker i de mange ny opførte pragtfulde Herregaarde og Slotte og i en Række betydelige Købstadbygninger.

Men denne økonomiske Opgang kom vistnok i højere Grad Adelen til gode end Handelsstanden derved, at Adelen i betydeligt Omfang selv besørgede sin Omsætning udenom Købstæderne. Der opstod derved en stigende Modsætning mellem de to Stænder, som giver sig Udslag paa mange Maader, især i Klager over Adelsens Overgreb. Der mærkes en stadig voksende Misfornøjelse, som øgedes derved, at Borgerstandens Adsplittelse mellem de mange smaa Byer, hver med sine Rettigheder, langt-

fra gav Lejlighed til den Kapitalopsamling, som var Tilfældet for Adelen Vedkommende.

Af Købstæderne var kun København af nogenlunde Størrelse. Den antages i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede at have haft en Befolkning paa 25—30000 Indbyggere; af de andre har Malmø, Aalborg, Helsingør, Odense, Aarhus og Ribe næppe haft over 3—4000, derefter kom Randers, Horsens, Kolding, Køge, Nakskov, Ystad, Svendborg, Nyborg og Viborg med omkring 2000. Resten har sikkert haft langt under 1000 Indbyggere. 1633 skriver Kansleren Christian Thomesen Sehested, at der i mange jydskke Købstæder kun var 2—300 Borgere.

Man vil heraf forstaa, at det kun var i de færreste Byer, at Handel og Haandværk var tilstrækkelig til Befolkningens Ernæring, og at Landbrug maatte træde til som et væsentligst Erhverv. Selvom Viborg, hedder det, at dens Indbyggerses Velstand skyldes deres Avl.

Under disse Omstændigheder forstaa man, at der, trods al relativ Fremgang, dog var Anledning for Købstæderne til store Klager. Disse kom ogsaa nu og da frem i ret skarpe Vendinger, især paa et Par Købstadmøder, der holdtes 1629 henholdsvis i Viborg og Ry, hvor der klagedes over Løbekræmmere og Landprangere, krævedes Forbud mod de privilegerede Stænders Indgreb i borgerlig Næring og forlangtes Ændring i Gældslovgivningen, der i høj Grad begunstigede Adelen og ofte forhindrede borgerlige Kreditorer i at faa deres Tilgodehavende hjem.

Mødet i Ry slutter med følgende Hjærtetale: »Disse Eders Majestæts og Kronens Undersaatters Besværinger med mere, hvorved Kronen forringes og aftager, og Adelstanden vokser og tiltager, Eders Majestæt til Forklejnning og Landet til endelig Fordærvelse, forstaaer mange fattige Folk, som mener Eders Majestæt og Eders Fædreland med Tro og offentligt det vilde bekende og udsige, men man er saa haardt bunden med autoritetiske Liner og Strikker, at man sig ikke kan eller tør rømme«.

Selvbevidsthed blandt Borgerstanden mærker man saare lidet til, og nogen Følelse af at kunne arbejde sig op ved egen indre Kraft er der ikke.

Det, der var den værste Hemsko for Købstadborgerne, var hele det primitive Stade, hvorpaa Erhvervslivet stod; ringe udviklede Hjælpemidler, daarlige Samfærdselsforhold. Allermest hæmmende var dog maaske selve den økonomiske Opfattelse,

der herskede, og som ud fra den ringe Produktion stadigt maatte fastholde Principet: »Hvermand sit« og den eksisterende Lovgivnings nøje Bestemmelse af den enkeltes Rettigheder, d. v. s. den enkelte Stands og den enkelte Mands Ret til at værne den smule Næring, han havde mod uvedkommende Indgreb.

Hele den danske Borgerstands Historie i ældre Tid er i Virkeligheden kun en fortsat Kamp mod andres uberettigede Indgreb i Næringen.

Man kunde Gang paa Gang stille Idealet op uden at det hjalp noget, saaledes som Købstadmændene gjorde det paa Mødet i Viborg 1629, og hvor man for Gud ved hvilken Gang formede sine Ønsker saaledes: »begæres underdanigst, at hver maa lade sig nøje og bruge deres Næring af hvis dennem af Gud i Himmelen er forordnet og fremfarne Konger og Eders Majestæts naadigste privilegeret og bevilget, paa det en sand Guds Frygt, oprigtig Elskelighed og fortrolig Kærlighed under alle Stænderne kunde være og blive, Enighed og god Korrespondens, og den ene Stand leve af den anden og i alting til Guds Ære og Rigens Velstand som en Mand frygte Gud, leve efter Guds og Landsens Lov og med pligtskyldige og hørsommelige Tjeneste bevise Eders Kongelige Majestæt og fædrene Rige, enhver efter sin Sæd, Pligt, den Lydighed og Tjeneste, som han vil ansvare og være bekendt«.

Det er den stadige Kamp for Udkommet og den stadige Rivning mellem Stænderne, mellem Klasserne indbyrdes, der præger Livet i Købstæderne. Paa enkelte Undtagelser nær, kun jævnt tarveligt stillede, mest fattige Mennesker, der i det store og hele ikke ejede Mod og Middel til at kæmpe sig frem til en fremskudt Plads økonomisk og socialt.

Og i denne Mangel paa Evne, i denne Fattigdom maa man søge den egentlige Grund til, at dansk Handel først kom i Afhængighed af Hansestæderne, og da dens Magt var forbi, af Nederländerne og Hamburg.

Trods de enkelte Undtagelser, der fandtes, var Borgerskabet som Helhed ringe stillet, og hvad det ikke var før, blev det under de store Krige i det 17. Aarhundredes første Halvdel.

Om Tilstandens Sørangelighed faar man et godt Billed af et lille Skrift, »Den borgerlige Stands onde Vilkaar«, som udkom i Begyndelsen af Frederik III Tid, og hvori det hedder: »Udi vore Lande er der Korn, levende Bæster, Fedevarer, Fisk, Tøm-

mer og Metaller, og bliver der indført Vin, Kryderier, uldent og Linned, og dog er der fast ingen Borgere i vore Lande, som kan leve vel af Købmandsskabet alene, men alle vore Naboer og alle de fremmede, som kommer ind til os, de bliver rige og fede af vor Armod og Usselhed, hvilket kommer af, at Adelen forhenes ikke at ville have den Stand paa Fode, og derfor gør de enten ingen eller ond Orden og Skik udi Købmandsskabet, tilmed forstaar de det ikke (som er at se af deres egne Købmandsskaber), ej heller Borgerne, saa som de skulde, thi en Del fører Havre til Lübeck og sidder siden med Haanden under Kinden, en Del sender Peber til Danzig og sælger Pundet for 3 Skilling, en Del fører Alun til Hamburg og sælger Ladningen for Fragten, en Del driver Øksen paa Holland og giver dem bort for Fodringen, en Del henter Varer fra Lübeck, Hamburg og Holland, eftersom de vil have Varerne til, og dermed gør de sig til de fremmedes Kræmmersvende; thi Kreditorerne kommer ind udi Landet og ser Boet efter, og dersom han da ikke finder sine Varer i Boet eller Penge eller Forlovere derfor, da kaster han vor gode danske Mand i Jern og fører ham fangen bort med sig, saa som jeg selv haver set med vemodige Øjne. En anden tager en stor Sum Penge af Hollænderne at købe Landvarer op for efter den Ordre og Takst og for den præcise Penge, som jeg haver set Hollændernes Breve paa, saa at de fornemste Borgere, som sætter Landkøbet paa vore Varer, de er ikke vore Borgere, men fremmedes Bogholdere. De, som er rigere, de gør Kompagnier med største Uforstand, dem selv til Undergang, saa og alle Udlændinge til stor Præjudicio, som er at se af alle de Kompagnier, som hidindtil er stiftede, undtagen det islandske, hvilket og ikke haver den Fremgang, som det burde, fordi det nu er bleven til en Arv og lader sig anse at ville ikke vare eller staa længe«.

Det er hele denne ringe Stilling, der forklarer, hvorfor dansk Borgerstand hverken økonomisk eller politisk kom til at betyde noget Aarhundreder igennem. Heller ikke for det aandelige Liv gav Borgerskabet Betingelser for Frodighed og Vækst. Købstadborgerens Dannelse har Aarhundreder igennem ikke hævet sig over den almindelige Almues. Den Ivrighed, hvormed i hvert Fald nogle Købstæder sluttede sig til Reformationen, kan næppe opfattes som nogen Opblomstring af Aandslivet. Dens Udspring synes i de fleste Tilfælde at have været en

vis smaa borgerlig Ærgrelse over Kirkens Misbrug og Gejstlighedens Overdaadighed. De nye Reformatorens Prædikener synes ogsaa i Hovedsagen at have drejet sig herom. I hvert Fald noget frisk Kildespring fra nye folkelige Dybder blev Reformationen ikke, og det varede jo iøvrigt heller ikke længe, inden den udmundede i den guldste Theologi, saa at man roligt kan sige, at den Reformation, der gennemførtes 1536, i det højeste blev en politisk Akt, en ydre Omdannelse af Kirketjenesten, der efterlod det aandelige Liv i By og paa Land i samme primitive Tilstand, som det hidtil havde været.

Hverken aandeligt eller materielt formaaede Bylivet i sin gamle Skikkelse at skyde nye Skud; derfor faldt Livet ogsaa i Stumper og Stykker. Hvermand havde nok at gøre med sit og med at klare den daglige Kamp for Tilværelsen. Der blev ingen Overskud af Kraft tilbage til Omdannelser og til Udviklingen af en virkelig Borgerstand.

I Bevidstheden om sin Fattigdom, i Følelsen af manglende indre Styrke, blev der for Købstadmanden kun en Magt tilbage at hente Hjælp hos — det blev hos Kongemagten. »Hver Mand holder sig til det Træ, man haver Læ under«, hedder det i Købstadhenvendelsen fra Ry 1629, »hver Mands Tjener søger sin Husbond, naar han ængstes og trænges, Kronens Købstæders Indvaanere og Bønder have næst Gud ingen anden at søge end Kongelige Majestæt vores allernaadigste Herre og andrager deres anliggende Nød med Suk i Kongens Skød. Gud styrke alle, som elske og af tro og oprigtige Gemytter ære og tjene Kongen til Guds Ære og Fædrelandets Bedste og Gud forhindre onde Raad og alle dennem, som svække Kronen og søge egen Nytte mod Kronens og Kongens Skade. Amen«.

VIII.

KONGEMAGTEN OG KØBSTÆDERNE

Kongemagten havde efterhaanden viklet sig ud af det gamle Slægtssamfund og var bleven til en virkelig Magtfaktor paa mange Omraader. Trods alle de Baand, som Adel, Rigsraad og Haandfæstning søgte at lægge om Kongen, var der dog ikke saa faa Felter, hvor han kunde regere ret uindskrænket. Et af disse var netop Købstadlivet, saa meget mere som det var af Handel og Omsætning, at Kongemagten skulde hente ikke saa faa Midler til sin Udvikling. Man seer derfor ogsaa, at Kongerne mer eller mindre bevidst og planmæssigt lægger an paa at fremme Købstædernes Næringsliv. Købstæderne løsnes fra Lenene og bliver selvstændige Enheder, Kongerne skaffer sig større og større Indflydelse paa deres indre Liv og Udvikling.

Især er der et Omraade, hvor Kongemagten ubetinget stræbte at arbejde til Held for de danske Købstæder og deres Næringsliv, og det er Kampen mod Hansestæderne. Af storpolitiske Hensyn var det ikke altid let at føre denne Kamp igennem, men man kan dog roligt sige, at Hansestædernes Magt og Indflydelse stækkedes mere og mere, og at det Maal at slaa den helt ned har staaet som ubetinget efterstræbelsesværdigt for alle Konger og for al dansk Politik.

Nogen stor Hjælp i denne Kamp kunde Kongemagten, som det vil fremgaa af alt det foranførte, dog ikke hente hos Købstæderne og deres Indbyggere. De udgjorde ikke nogen samlet Enhed med bestemte Maal og de havde ingen bevidst præget Handelspolitik. Derfor maatte Kongemagtens Arbejde i mangt og meget ogsaa farves af de herskende Teorier, der ikke altid kunde føres ud i det praktiske Liv.

Et Maal stod fra først af som det ubetinget givne for Kongemagten, det var Gennemførelsen af dens Autoritet paa alle Om-

raader, i Ledelsen af Byernes Administration og i Ordningen af deres Næringsliv.

Dette spores f. Eks. i den ensartede Lovgivning, i Bestræbelserne for at samle al Handel udelukkende i Købstæderne. Bønderne skulde afsætte deres Produkter der og maatte ikke drive selvstændig Handel.

Det ene Forbud mod selvstændig Bondehandel udstedes efter det andet.

I Modsætning til gamle Dages Vilkaarlighed skulde nu alt ledes og reguleres. Et bestemt Princip være herskende. Kongens Vilje den alene afgørende.

Hvilken Rolle Næringslivet spillede var jo aabenbar. Der laa jo de store rige Hansestæder, der altid havde Penge og altid Magt, dem gjaldt det om at lære Kunsten af. At det maatte kunne gøres, var der ingen Tvivl om, naar blot alt blev ordnet i regelrette Baner og alt blev styret og ordnet efter de rigtige Principer.

Hvad disse Principer bestod i, var der ingen, der tvivlede om. Det var simpelthen dette, at Enhver ved sit Arbejde skulde kunne tjene til sit Behov, og at ingen forstyrrede ham i denne hans Gærning. Derfor gjaldt det om at omgive Næringslivet med faste Rammer, sætte Hvermand ind paa sin Plads og haandhæve den med bestemte, klart afgrænsede Privilegier. Saa naaede man, hvad man vilde, at Pengene blev i Landet.

Man havde ikke senere Tidens Indsigt i Produktionslivets Mysterier. Man kendte ikke noget til, hvorledes Kapitalen frembringes og øges, intet til en planmæssig Deling af Arbejdet. Den langsomme, lidet produktive haandværksmæssige Teknik var eneherkende paa alle Erhvervsomraader, og kun de Erfaringer, som den gav i Produktionens Gang, havde man at rette sig efter. Man vidste, at naar Enhver fik Lov til at passe sit og iøvrigt var flittig, saa kunde man ikke gøre mere.

Det er ud fra disse primitive Synspunkter, at Danmarks Næringsliv lededes, og fra Erik af Pommerns Tid ofte med virkelig Planmæssighed og Forudseenhed paa alle Omraader.

Det var en Følge heraf, at der ved Toldbestemmelser, Ind- og Udførselsforbud gjordes hvad muligt var for at værne om det hjemlige Erhvervsliv, at Byernes Haandværkere indordnedes i Lav, at hver enkelt By fik de Privilegier, som kunde fremme dens Interesser, at fremmede Handelsmænd blev holdt

ude fra at konkurrere med Byernes egne Næringsdrivende, at Torvetider blev fastsat, al Forprang forbudt og bestemte Priser indførte, hvor det kunde lade sig gøre.

Det var en Handelspolitik og et Handelspoliti fint og nøjagtigt systematiseret, men som led af den Skavank, at det var overmaade vanskeligt at praktisere i det daglige Liv.

Alle var villige nok til at holde paa deres Rettigheder og til at klage over, naar der blev gjort Indgreb i disse, men derimod var man ikke altid slet saa tilbøjelig til selv at holde sig indenfor de afstukne Grænser, naar Lejligheden til at overskride dem tilbød sig.

Derom vidner som allerede fremført den utrolig Masse Stridigheder, der herskede mellem de enkelte Byer, de mange Klager, der fremkom over Uberettigedes Indgreb og de berettigedes Overgreb.

For Kongemagtens Vedkommende gav dette Anledning til et uhyre Regereri, som dog i de fleste Tilfælde blev ganske frugtesløst, fordi man nøjedes med at give Bestemmelserne paa Papiret og savnede Organer til at føre dem ud i Livet.

Paa intet Omraade træder denne Kamp klarere frem end i den forgæves Kamp mod Haandværkernes Lav.

Stærkt omgrænset som de var af Bestemmelserne i deres Lavsskraaer og de eksisterende almindelige Forordninger, skulde man tro, at ingen kunde overvaages som netop dem. Ikke destomindre vidste de indenfor deres Rammer at gøre sig ret uafhængige, og navnlig herskede der en evig Strid om Priserne. For alle Aftagerne var disse for høje, for Haandværkerne aldrig store nok. Alle Lovbud var frugtesløse og maatte blive det, saalænge Produktionen var saa ufri og begrænset som Tilfældet var. Det, der imidlertid satte mest ondt Blod, var Adelens Overgreb, og i det lange Løb maatte disse selvfølgelig undergrave Adelens herskende politiske og sociale Overklassestilling ved den Modstand og Uvilje, de vakte.

Naar det alligevel tog saa lang Tid at faa denne undergravet, laa det ikke blot i de andre Klassers sociale og økonomiske Forkommenhed, men ogsaa i den herskende Opfattelse, at Samfundsordningen og Individernes Stilling var noget, der var bestemt fra Forsynets Haand, og som det ikke kunde nytte at kæmpe mod. Naar der saaledes efter de store fjendtlige Invasioner i den første Halvdel af det 17de Aarh. med Rette fra

Borgerskabets Side klages over, at den Indpas, som Borger-skabet lider i deres Næring, »navnlig fra Bissekræmmere og de, som med Vogne striper Landet igennem med al Slags Købmandsskab og sælger til Forprang imod Recessen«, saa er man samtidig klar over, at den store Nød tillige skyldes »en vel fortjent Syndestraf og havde man Gud i Himlen at takke for, at det ikke var gaaet værre end sket var«.

Under alle disse Klager dæmrede dog mer eller mindre bevidst en Følelse af, at alt burde være anderledes indrettet. Det værste var blot, at der ikke, hverken blandt Borger eller Bonde, fandtes nogen bestemt Opfattelse af, hvorledes og i hvilken Retning, Forandringen burde gaa. Kun indenfor Københavns Borgerskab begyndte der saa smaat at dæmre en Forestilling om, at der burde være Lighed i Fordelingen af Byrderne, og at navnlig Adelens Skattefrihed var en stor Uretfærdighed. Hos enkelte af Borgerstandens Førere som Hans Nansen har der ogsaa været Tanker om et repræsentativt System, der ydede Garanti for de enkelte Stænders Rettigheder, og naar man fra Hans Nansens og Hans Svanes og andre af Borgerstandens Føreres Side var saa ivrig for at faa Frederik III. gjort til Arveherre, saa har der sikkert heri kun ligget et Angreb paa Rigsraadets og Adelens Forrettigheder og et Forsøg paa at faa dem ophævede, men ingenlunde nogen Tanke om en saa ubetinget Enevælde som den, der blev Resultatet af Forfatningsforandringen i 1660. Dette ligger ogsaa i, at Stænderne ved at overdrage Arveretten til Kronen udtrykkelig forbeholdt sig deres forskellige Rettigheder og Privilegier.

At disse ikke blev fastholdt, at Danmark ikke allerede 1660 fik en Stænderforfatning, men et absolut Enevælde, skyldes i meget den Splittethed, der fandtes indenfor Borger- og Bondestand og i det hele og store dens Mangel paa virkelig Samfunds- og Borgerfølelse. Udover de fremmelige indenfor Københavns Borgerstand var der hos Resten af Befolkningen kun en snævert begrænset Klassefølelse. Intet Under derfor, at Kongemagten kunde tilrive sig hele Vælden, og at alle i den og fra den ventede Lykken og Fremgangen.

Derfor kunde de faa Spirer, der hist og her fandtes til en selvstændig Borgerfølelse, let undertrykkes, og den Selvstændighed, som Borgerskabet i mangt og meget havde nydt, gik i de følgende Tider mere og mere over til Embedsstanden, der i

højere Grad følte sig som Kongemagtens Repræsentanter end som Kød og Blod af det Folk, hvoraf den var udgaaet.

Uden virkelig Erfaring og Indsigt paa de fleste af de Omraader, den skulde give sig af med, er det klart, at Regeringens Styremaade i mangt og meget maatte udvikle sig til blot Regereri, kun ledet af det Princip, at alt, hvad der hidtil havde været Selvstændighed, skulde hæves. De selvvalgte Styrelsesmedlemmer indenfor Byerne blev lidt efter lidt erstattet af kongeligt udnævnte Embedsmænd, der umuligt kunde have den Interesse for By og Borgerskab, som det gamle Styre, trods dets Mangler, havde siddet inde med.

Hvor nødvendig end Enevoldsmagtens Indførelse historisk og politisk paa det givne Tidspunkt kan have været, eet er givet, at for Udviklingen af en selvstændig Borgerskabsaand betød den et Tilbageskridt, og den Adsplittelse indenfor Byerne, som hidtil havde eksisteret, uddybedes blot yderligere.

Det Blik, vi faar paa det gamle Købstadsamfund, viser os en broget Blanding af forskellige Typer: Købmanden, Haandværkeren, Embedsmanden, hver for sig og indsnævret af sine Standsskranker og alle begrænsede af den lidet vide Horison!, Købstadslivet gav. Det var kun yderst faa, der som Borgmestrene Mikkil Vibe og den berømte Hans Nansen i København kom paa Langfarter og fik Øjet aabent for den store Verden udenom. De fleste levede Livet i den dagligdags Trommerom, uden anden aandelig Næring end den, Kirken gav, uden sammenhængende Forstaaelse af Livets Fænomener og derfor tit et Offer for den forfærdeligste Overtro, alle indhyllede i Fordomme og alle optagne af det daglige Slid og Slæb.

Det eneste, man i Virkeligheden enedes om, var, at alt burde blive ved det gamle.

Det eneste, man i Virkeligheden enedes om, var, at alt burde Kongemagtens Reformforsøg mødtes med Modstand eller i hvert Fald først gennemførtes efter aarelang Tøven.

Et godt Eksempel er Christian IV.'s Forsøg paa at reformere Købstædernes Forfatning gennem Forordningen af 7. April 1619. Af Indledningen fremgaar det klart, hvad det var, Kongen vilde ændre: »Eftersom vi tit og ofte haver med synderlig Flid betragtet og overvejet, ved hvad Middel og Maade Købstæderne udi vore Riger Danmark og Norge kunde saavel som udi andre fremmede Kongeriger og Lande med større Næring, Han-

del, Trafik tiltage og sig forbedre saa som og bedre Justits, Ordning og Politi udi dennem kunne erholdes, end som hidindtil sket er, da haver vi Tid efter anden noksom erfaret og fornummet sligt til des at være forhindret meget af den Aarsag, at nogle enkelte faae udi hver Købstad Øvrighedsbestilling betjenendes den gamle Næring, som sammesteds falder, sig alene tilegner og den gemene Mand ved adskillige Pratiker derfra holder og Almuen fast efter deres eget Tykke regerer og under sig haver«.

Det, Kongen særlig havde for Øje, var de selvsupplerende Raad, og han forordner derfor, at de forskellige Bestillinger skulde gaa paa Omgang mellem de forskellige Raadsmedlemmer, saaledes at den, der det ene Aar havde siddet inde med Hvervet som ældst Borgmester det næste Aar skulde indtage Bestillingen som yngst Raadmand o. s. v. Tillige skulde der oprettes en Række særlige Hverv som Overformyndere og Overkøbmænd o. s. v.

Meningen var utvivlsom god, det værste var blot, at Forandringen kun blev meget ufuldkomment og nogle Steder slet ikke gennemført. Man blev ganske simpelt ved det gamle. Det var først Enevælden, der ved sin Embedsstab efterhaanden fik Midler til at gennemføre sine Foranstaltninger. Det er da ogsaa karakteristisk for Forholdene, at det udelukkende var ved Enevældens Initiativ, at der efterhaanden indførtes Orden i Byerne og at der oprettedes en Række af de Institutioner, saasom Brand-, Vand- og Fattigvæsen, som vi nu anser for aldeles uundværlige indenfor de kommunale Rammer.

Den tidligste Fremstilling af Par-Dans.

IX.

DAGLIGT LIV

Hovedindtrykket af vore Købstæders Liv er da dette, at ikke blot hver By, men ogsaa hver enkelt Stand levede for sine Interesser uden dybere Forstaaelse for Sammenhængen mellem de enkelte Klasser eller nogen Indsigt i Samfundets Økonomi.

Manglen paa Forstaaelse af Sammenhængen og Lovmæssigheden baade i Samfundet og i Naturen er vel i det hele det, der stærkest præger Livet. Alt, hvad der hændte, kom til at staa som isolerede Kendsgerninger, som enten havde Gud eller Djævelen til Ophavsmand.

Livet og Begivenhederne blev paa den Maade en Række Tilfældigheder, som sjældent blev forstaaede, og man levede derfor under et Pres, der kunde give sig Udslag, snart i den vildeste Frygt, snart i Følelsen af Menneskets Afmagt overfor de store, gaadefulde Kræfter, man ikke forstod.

Det er ud fra denne Betragtning, at meget bliver forklarligt indenfor vore Købstæder, baade i deres Styrelse og i det Liv, som udfoldede sig i dem.

Menneskene var saa lidt vant til at forstaa og til at planlægge, havde saa lidt Begreb om Orden og Regelmæssighed og var saa vant til at opfatte det fra Fædrene nedarvede som det en Gang givne, der ikke kunde være anderledes.

Derfor foretages der ogsaa kun saare sjældent noget paa langt Sigt indenfor Købstæderne. Det meste faar Lov til at gaa sin Gang som det kunde bedst. Tages der nu og da Beslutnin-

ger om et eller andet, der rækker ud i Fremtiden, kan man være sikker paa, at det saa godt som aldrig bliver gennemført.

Det gælder Rengøringsforanstaltninger og Byggeforskrifter og i det hele de fleste af de Ordninger, der skal gælde for længere Tid. Det gælder Brandvæsen, Brolægning og Fattigforsørgelse.

Intet er organiseret. Tager man et Byregnskab, har det helt Tilfældighedens Præg, fyldt som det er med store og smaa Ting imellem hinanden.

I Aarhus Kæmnerregnskab finder vi f. Eks. følgende Poster for 1622: Den 13. Juli anvortet Vilhelm Vorm Borgmester den Tid, han drog til København at forhverve Brev hos Niels Pallisen paa de Penninge, som var givet til Aarhus 4 Rdrl. Den 15. Juli anvortet Søren Bysvend til den Adelsperson, som var fangen i Tyrkiet 2 Rdrl. Jørgen Fullen for Kanslerens Frue han førte til Samsø $1\frac{1}{2}$ Mark. 31. Oktober gav en Mand af Frankrig til hans Søn, som var fangen i Tyrkiet 2 Rdrl. Den 18. December gav en Karl, som var fangen udi Tyrkiet 1 Slet Dlr. 1636 udlagt paa Juleaften til Borgmester og Raad paa Juleaftenspenning 21 Dlr. Til 2 Potter Mjød 24 Sk. Til Kringler 4 Sk. Til Augustinus Skriver 24 Dlr. 1656 April 3die til tvende fattige fordrevne Adelsmænd Bud at levere 2 Rdrl., som dennem paa Byens Vegne er foræret. Maj 31. til nærværende fattige fordrevne Adelsmænd 1 Rd. foræret paa Byens Vegne. Decbr. 4. At Rasmus Lassen Byens Kæmner leverer nærværende fattig fordrevne polske Adelsmand 1 Rd., som hannen paa Byens Vegne er foræret«.

Det er altsammen uforudsete Udgifter, afholdte paa Maa og Faa.

Og saaledes ogsaa hele det daglige Liv. For det meste den samme Trommerom fra Morgen til Aften, Dag ud og Dag ind, indtil Ensformigheden pludseligt afbrydes af de mærkeligste, de vildeste Handlinger.

Et Par Uddrag af Aarhus Justitsprotokol fra 17. Aarh. vil give en Forestilling om den Vikdskab, der kunde herske. (1636.) Maler Frederik Jørgensen var med sin Svoger Morten Nibing kommen ind til Vinhandler Jens Jensen Basballe og formedelst nogen Tvist »kom han omkuld med bemeldte Svoger«: han kastede Værten et »Passeglas« i Hovedet, fordærvede en Tinkande, en Del Malerier, Vinduesruder etc., hvad han ikke skul-

Puggaardsgade i Ribe.

de have gjort, thi nu kom Jens Jensen med en Kniv og skar ham tværs over Ansigtet, hvoraf fulgte megen Ulejlighed for alle Parter.

Et andet lille Værtshusinteriør fra 1667 er ogsaa oplysende: Bertel Jensen Worm kom den 10. Juni Kl. 6—7 om Aftenen ind

En Kvinde halshugges.

til Willum Thestrup, hvem han fandt siddende sammen med Enevold Brochmand »og gjorde dennem lystig med Instrumenter for sig«. Saa kom Byskriver Jens Knudsen ind til dem, han var drukken og satte sig ned ved Siden af Willum Thestrup. Denne tog et Glas fransk Vin og drak Jens Knudsen til, men denne tog Glasset, drak det ud, slog det i Gulvet »og vilde ikke drikke Enevold Brochmand til«. Saa spurgte Willum Thestrup Jens Knudsen, hvorfor han gjorde det; vilde han sidde i Ven-

lighed, skulde han være ham en velkommen Gæst, men var han kommen for at yppe Klammeri, maatte han hellere gaa hjem, da han ingen Klammeri vilde have i Aften. Jens Knudsen lovede saa at være rolig, og lidt efter gik de ud sammen over Torvet, hvor Jens Knudsen forlod dem og gik ind i sit Hus, gennem Borgporten og ned ad Vestergade med Trompeter foran dem; de vilde nemlig hen og lade blæse et Stykke for Løjtnant Bomgads

Stok og Galge.

Kvarter. Som de nu stod derudenfor, og Trompeterne blæste, kom Jens Knudsen løbende med en dragen Kaarde og søgte Enevold Brochmand, der trak blank og værgede for sig, men da Willum Thestrup ogsaa trak blank for at skille dem ad, kom han sammen med Jens Knudsen og stak ham ihjel.

Man forstaar Betimeligheden af Stadsretternes Forbud mod at bære Vaaben paa Gaden eller i Gildehus, og at der kunde være Mening i Ribe Stadsrets Bestemmelse om, at den Gæst, der trods Advarsel bar Vaaben paa Gaden, skulde have sin Haand gennemstukket med det paa-paagældende Værge. Naturligvis gik det ikke altid paa Livet løs. Man kunde nøjes med at traktere hverandre med Skældsord, men dem raadede man til Gengæld ogsaa over et meget stort Forraad af, tildels af meget malerisk Art, som f. Eks. »gul Skalk«. Almindeligst brugte var Tyv, Forrædder, Horsøn og overfor Kvinder Hore. Taske, Tyvekvind. I det hele satte man ikke Laas for sin Mund.

Det er i Stil med al denne Voldsomhed, naar man anvendte en Række drastiske Straffemidler som Gabestok, Halsjern, Kagstrygning, Bæren Sten af By, spansk Kappe, Træhest indtil de forfærdeligste Torturmidler ved pinlige Forhør og de grusomme Aflivelsesmidler ved Dødsstraffe.

Man mærker i alt dette hele det naive, raa Sinds grusomme Glæde ved Hævnen og dens Udøvelse, der blev om ikke

Fænediget i Køge.

en Folkeforlystelse, saa dog et Folkeskuespil til Skræk og Advarsel.

For Skrækken var nødvendig i dette Samfund, hvor man aldrig kunde være sikker paa, at det, man mindst ventede, ja Djævelen selv, kunde vise sig og raade i Menneskenes Sind.

Det gjaldt om at være paa sin Post og tage al Ting var.

Hvor godt var det derfor ikke, at 4 Nabokoner havde passet paa, hvad Dirik Harman, Skrædder i Ribe, den 10. Marts 1637, da han laa syg, havde kastet op. Efter Vidnernes Udsagn var der nemlig en slimet Masse, som løb om i Vandbækkenet. Det kunde jo kun være Hekseri. Konerne løb til Lensmanden Albr. Skeel med Bækkenet og foreviste ham den mistænkelige Materie. Han forlangte Præsteskabets Betænkning, og Biskoppen, Lektoren, begge Sognepræsterne og begge Kapellanerne afgav Dagen efter den Erklæring, at hvis den paagældende Materie virkelig var kommen ud af Skrædderen, syntes det dem ikke, at det kunde være en naturlig Sygdom, men maatte efter de afgivne Beretninger være et »Veneficium«, som var sket af onde Mennesker ved Satans Hjælp. Som en legemlig Besættelse kunde det ikke betragtes (saa at Skrædderen skulde behandles som en Besat), men de foreslog, at der skulde gøres Bøn i Kirkerne om, at Gud vilde aabenbare de skyldige »Satans Lemmer«, og at den verdslige Øvrighed ligeledes skulde gøre sig Flid for at opdage den.

Naturligvis lykkedes det ved forenede Anstrængelser at finde den skyldige, en Kone ved Navn Maren Splids, der efter de tilbørlige Forhør gennem alle Instanser med tilhørende Tilstaaelser med og uden Pinebænk ogsaa lykkelig blev brændt.

En saadan Proces og Dom, der for vor Tid er ganske uforklarlig, bliver kun forstaaelig ud fra selve de dømtes og dømmendes Tro paa, at det virkelig var muligt at »forgøre« et andet Menneske. Man har været fuldstændig overbevist om Trolddommens Virkelighed, og Viljen til at forhekse sin Fjende har absolut været til Stede.

Hvorledes det gik til, faar man en Beskrivelse af fra en Proces fra 1686 mod en saadan Heks. Paa Spørgsmaalet om, hvorledes og paa hvad Maade de havde forgjort Offeret, oplystes det: De havde gjort Kors over hans Hoved; de var tre om det, og de var alle som brogede »Katte-Tøj«, og det tyktes hende, som de tog ved Klinken og kom saa ind til ham ligesom de an-

Bagergade i Svendborg.

dre »som et Vind ad Døren«, da han laa i Sengen. I et senere Forhør blev der spurgt om, hvorledes hun kom i Katte-Lignelse, og Svaret lød, at hun smurte sig med Tjære, da blev hun til en Kat, og de kunde gøre Tjære af en død Kat. Men hvor fik de den Tjære fra? Jo, Fanden gjorde det, at de blev til Katte; han smurte hende og de andre i Ansigtet, saa de blev grimed alle sammen, og saa var de Katte. Hvad de saa gjorde i den Gestalt. »De snakkede og bade for ham og gjorde, at han skulde dø knap«.

Saaledes svævede da uanede Farer om hvert Menneske. Overalt vrimlede det med Troldkvinder og Hekse: »De brændte jo,« som Peder Plade siger i sin Visitatsbog, »en Hob tilforn af dem udi Malmø, udi Køge og andetsteds, og hører vi til, at der atter sidder en god Hob greben i Malmø og skulde brændes.«

»Udi Jylland og Smaalandene er der Jagt efter dem som efter Ulve, saa der blev nu nylig greben og brændt paa Als og paa de andre smaa omliggende Lande ved tolv og fyrretyve Troldkvinder; den ene røber den anden, saa de følges hen ad til hin Verden.«

Man forstaar, at Hvermand ofte, naar han tænkte derpaa maatte leve i Rædsel og søge Beskyttelse for det onde enten i Anger eller Ruelse eller i fortvivlet Trods slaa sig løs og føle et Øjeblik Befrielse ved at hengive sig til et Overmaal af Livsnydelse, hvor hver Tanke om Maadehold var som blæst bort.

Men er der mørke Stunder i Fortids Liv, saa er der ogsaa lyse Timer.

Der var Arbejdet i Hus og Hjem, i Bod og Værksted. Der var Aarets talrige Fester med Mad og Drikke i rigeligt Maal, alle de mange Lejligheder, hvor man i fælles Samdrægtighed fejrede Aarets Skiften, ved Julegilder, Fastelavnslystigheder, ved at ride Maj i By o. s. v. Der var de store Aarsmarkeder, hvor Købmand og Haandværker fra nær og fjærn kom med Varer fra alle Egne, og hvor man saa alle Slags Mennesker, og hvor Glæden og Lystigheden gik højt. Der var Torvedagene og endelig Købmandens Rejser over store Dele af Landet for at købe og sælge. Saa købte man ind for hele Aaret, og saa drak man og morede sig Uger igennem, indtil Markedsophøret igen bragte Livet ind i de daglige, stille Folder.

Men det kan ikke nægtes, dette daglige Liv var uhyre ensformigt, og let har Tilværelsen ikke været for de gamle Køb-

stadborgere. De primitive Produktionsforhold, der herskede, krævede helt ud deres Mand og hans anspændte Arbejdskraft, thi saa godt som alt maatte gøres fra første Haand.

I Huset maatte Husmoderen hvert Efteraar forsyne sig med saa mange Fødevarer, at der var nok Vinteren over, hun maatte selv salte, røge og bage. I Købmandsboden maatte alle Varer have paa Lager. Om Specialistforretninger var der ikke Tale. Indenfor Haandværket manglede man fuldstændig Halvfabrikata. Arbejdsprocessen fik derved en Længde, som vor Tid ikke kender, og der krævedes af hver enkelt et saa intensivt Arbejde, at der næsten aldrig blev Tale om Fritid. Fra aarle Morgen til sent i Kvæld var hver Mand paa sin Plads, og naar Dagen var til Ende, kan man forstaa, at de fleste blot tænkte paa at komme i Seng.

Og selvom der blev en Timestid tilovers om Aftenen, hvad skulde man saa forslaa Tiden med? Læse var der kun meget faa, der kunde, og Forlystelser i moderne Forstand var ganske ukendte. At spasere for at nyde Naturen var en Adspredelse, der var forbeholdt senere Tider. Hvad var der da at gøre, naar en ledig Time skulde forslaaes udenfor Hjemmet. Der er kun eet at svare. Der var Værtshuset. Og det maa siges, at det forstod man ogsaa at bruge til Gavns. At det ikke altid var til de Besøgendes Baade, og at de tit gik hjem med en ordentlig Rus, og at Slagsmaal og Gadespektakler hørte til Dagens eller rettere sagt til Nattens almindelige Hændelser er en given Sag.

Her er et Par Scener fra jyske Byer: To Bødkere kom ind til Jens Lauridsens Fiskers Kone, tvang hende til at give sig Øl, og da de havde faaet for 1 Mark, og hun forlangte Betaling, bankede de hende og skældte hende ud for en fortrukken Hore og Taske. Derpaa gik de ud paa Gaden og skældede udenfor Huset og kaldte hende en »Sæk, Hore og fortrukken Caron«.

Det var imidlertid ikke altid simple Folk, der kom paa Værtshus. Ogsaa Byens bedste Borgere søgte til Knepperne, og at de ikke altid opførte sig særlig borgerligt, vil følgende Vidnesbyrd, som Christen Knudsen, Vintappersvend i Stads-Vinkælderen i Aarhus, aflagde 1673, vise. Handlingen foregik Natten mellem Skærtorsdag og Langfredag og refereres saaledes:

»Om Aftningen Klokken var ved 8 kom Niels Pedersen, Jens Jensen Todbjerg og en fremmed Karl ved Navn Mogens Kolding, begærte en Stob Øl, bekom det ogsaa, og som vi havde

sat et lidet, begærte de et Kort, som Peder Bødker hentede, eftersom jeg undskyldte mig, at min Pige skulde ikke hente noget Kort for dennem for denne Aftens Skyld, og paa den Tid, de bekom Kortet, begærte en af dennem at ville lege Labet, hvortil jeg svarede, at jeg vilde intet have dermed at bestille, og intet lægger jeg heller om Penge. Straks efter kom Jens og Mogens til at lege Labet. Som de nu imidlertid sad og spillede, referede Jens imod Mogens nogen Ord dennem var imellem faldt i København, hvorudover de rakte i Haaret af hverandre. Derefter fik jeg og Niels Pedersen dem straks skilt ad, og gav hverandre dere Hænder paa at møde for Porten om Morgen for en Degen. Der nu Klokken var ved 10 slet, og de ej vilde gaa hver til sit, gik jeg i min Seng, og min Hustru blev oppe. Min Hustrus Beretning er saa, hvis efter den Tid er passeret. Da Wanseet, min Hustru, dennem tit og ofte paamindet, at enhver vilde gaa til sit, tilmed forholdte dennem nogen Tid Lys. Jens Jensen lagde sig derefter paa Bænken ved 3 slet at sove, den Karl Mogens Nielsen Kolding og Peder Bødker blev sidende hos hverandre, eftersom den Karl Mogens ikke vilde gaa bort, for Løftes Skyld, han og Jens Jensen havde gjort hverandre som oven er meldt. Hvis os begge tilsammen er videre bevidst, da om Morgen som det ringede til Førsteprædiken vaagnede jeg, og idet samme hørte, at Peder Basballe (Købmand) talte i Storstuen og spurgte om mig, hvortil min Hustru svarede, at jeg laa i min Seng«. — — Peder Basballe spillede med Mogens om en Pot Bittervin eller to, og medens de drak den, kom Peder Basballe og Jens Jensen i Uenighed og gav hinanden et Par Ørefigen. Da Værten kom ind, hørte han Jens Jensen sige til Peder Basballe: »Jeg haver faaet to Ørefigen, giv mig den tredie til, saa skal du se, hvad jeg skal gøre«; dermed tog han en »blot« Kniv og holdt i sin Haand og stak den straks »blot« i sin Lomme igen. Saa hviskede Bødkeren noget til Peder Basballe, og denne gik hen og tog Bødkerens Tingsel og sagde til Jens, at han kunde nu bruge sin Kniv. Under alt dette bad Værten dem at være rolige, hvorpaa ogsaa Peder Basballe lagde Tingslet fra sig, tog derpaa Glasset »og drak Jens Jensen til«. Idet samme blev de igen uens og fik hinanden i Haaret. Da Værten havde reddet Glasset og han med de andre var kommen imellem, saa de, at Jens havde en blottet Kniv i den opløftede Haand, hvilken de vristede fra ham. Idet samme

gik Peder Bødker imellem, holdt en dragen Tollekniv i den højre Haand og sagde: »Hvo som taber, den staar jeg med.« Derpaa tog man ogsaa Kniven fra ham. Peder Basballe saa sig i Spejlet og opdagede, at han var lidt kradset ved Næsen, da vendte han sig til Peder Bødker sigende: »Denne Action haver Du voldet« og gav ham i det samme et Slag i Hovedet. Peder Basballe skammede sig for at gaa over Gaden paa Grund af den nævnte Rift og gik derefter ud i Bagstuen, hvorhen Værten fulgte ham, fordi han ikke vilde være hos de andre. Imidlertid kogte Galden op i Jens Jensen, han greb Peder Bødker i Haaret og slog ham til Jorden med de Ord: »Det skal Du have for denne Klammeri, som Du haver begyndt imellem os to.« Værten kom til og fik ham paa Benene, og da kunde han næppe staa for Drukkenskab. Da han nu vilde gaa hjem og stod ved Døren ud til Forstuen, løb En til ham, saa han styrtede næsegrus ud i Forstuen, og da var det allerede højt op ad Formiddagen o. s. v.«

Disse Billeder fra Værtshuslivet giver et grelt Billede af Livet i de gamle Købstæder. De viser, hvorledes det raa og ukultiverede laa lige paa Overfladen hos den Tids Mennesker og kun behøvede en Smule Stimulans for at bryde frem i sin mest dyriske Skikkelse, den, hvor Ven bliver til Fjende eller omvendt, hvor Tanken sløres, Intelligensen svækkes, og Mennesket bliver som Børn eller til skrydende Fyldebøtter. der pranger med deres Styrke og Mod.

Men det er jo af Børn og fulde Folk, man skal høre Sandheden. Og det maa man sige, at i Henseende til Aabenhjertighed overfor hverandre, har man sjældent ladet det mangle paa noget.

Det var ikke blot Mænd, der optraadte paa den Maade. Kvinderne var ikke et Haar bedre. 1636 tiltalte — for at tage et Eksempel — Maren Olufsdatter i Aarhus Søren Laasbys Kone, fordi hun en Eftermiddag havde skældt hende ud for en »Tyvetrækkerhore« og slaaet hende et blodigt Hul i Hovedet med en Rist.

Naar det gik saaledes til i Værtshusene og i Husene, vil man forstaa, at det ikke altid var hyggeligt at færdes paa Gader og Stræder.

Man kunde ligge fredeligt i sin Seng og saa dog risikere som Ewert Ewertsen Lepper i Aarhus gjorde det 1626, at blive

vækket ved Nattetid ved, at en stod udenfor og bankede paa Døre og Vinduer med et Spyd for saa tilsidst at rende Døren op og true med at myrde en.

Og selvom man gik ud med aldrig saa fredelige Forsætter, blot for at more sig, saa var man dog aldrig selv Herre over, hvordan Enden kunde blive. Hør blot, hvorledes det gik Peder Jørgensen i Aarhus, der en Aften i 1672 i al Uskyldighed drog i Optog over Torvet med to Violiner foran sig og slog Vejen videre gennem Badstuegade, Studsgade ned til Enden af Mejlgade. Der gik han ind til Postholderen Jens Hollender, men kom i Klammeri med Tolderens Karl, der efter noget »Rykkeri« stødte sin Kniv i ham, »hvoraf han døde«.

Men Politiet, hvor var det henne? Som Regel holdt det sig vistnok i Salveten, hvad der for saa vidt ogsaa kunde være god Grund til, som det næsten altid var for faatalligt til at hamle op med Tumultuanterne. Af dyrekøbt Erfaring vidste baade By-Svendene og Vægterne, at naar det kom til Stykket, saa var deres Liv ikke mere værd end andres. Respekt for Ordenens Haandhævere var der ikke noget, der hed, og ofte blev en Vægter slaadet ihjel eller ødelagt for Livstid.

Det hændte f. Eks. 1648, da Soldat Poul Poulsen og Profos Christen Andersen slog Rasmus Bysvend i Aarhus ihjel, da han var sendt ud for at arrestere Christen Profos for »Parlamente«, han havde gjort udenfor Borgmesterens Dør. Ligesaa galt kunde det nær være gaaet Byens 4 Vægtene Julenat 1637, da de blev overfaldne af to Klædemagersvende, som slog deres »Fork« i Stykker og vilde have slaadet dem selv ihjel, hvis der ikke i Tide var kommet Hjælp fra Byens tre Tjenere.

Nu er det vistnok sandsynligt, at hverken Bysvende eller Vægtene var meget bevendt. At de ikke kunde faa Bugt med de mange tøjlesløse Fyre, der svirende og ubændige slog fra sig mod hvem det saa siden var, det kan man endda forstaa, men værre var det, naar man hører, at de ikke en Gang formaaede at tage Kampen op mod almindeligt Gadedrengehøj. Det synes — for at tage et Eksempel — at have været en almindelig Fornøjelse at skyde i Gaderne, naturligvis til stor Ulejlighed for fredelige Borgere, men Forbudene var forgæves. 1735 blev Trommen rørt i Aarhus mere end seks Gange med Forbud mod Skyden, hedder det i Byfogdens Beretning, »men de ryggesløse skøtter intet derom, trolig fordi de ved, der er in-

gen, som kan tage dem«, og Vægterne kunde formedelst deres »Liderlighed« ikke hjælpe ham, fordi de altid var fulde.

Som man seer, var der i de gamle Købstæder mer end Stof nok for en Jan Steen eller Temiers til at male drastiske Folkelivsbilleder, og hvilket Materiale kunde ikke en Hogarth have hentet der til sine Samfundsskildringer. Det hele er som en stor Kehraus, hvor fulde og gale Mennesker tumler mellem hverandre med dragne Kaarder, hvor Blodet flyder, hvor Skrig, Støj, Latter blander sig sammen til en sand Heksesabbat.

Det er først henimod Slutningen af det 18. Aarhundrede, at man mærker nogen Mildnelse af Sæderne, i hvert Fald indenfor det højere Borgerskabs Kresse. Det er den højere aandelige Dannelse, navnlig under Paavirkning fra de akademisk uddannedes Side, der nu begynder at øve sin Virkning, og som især udfoldede sig gennem Klubberne.

Som bekendt stammer Klubberne fra England, hvor Almenaaenden tidligt var vakt hos Borgerstanden, men deres egentlige Blomstringstid herhjemme falder dog først i det 18. Aarhundrede, da Oplysningstidens Tanker begyndte at slaa Rod. Folk følte paa denne Tid Trang til at have et fælles Samlingssted, hvor de kunde drøfte alle de nye Ideer, som kom frem, baade paa det politiske, litterære og religiøse Omraade. Man var efterhaanden kommen paa det rene med, at Regeringen ikke altid havde Eneret paa at sidde inde med de rigtige Tanker om, hvad der skulde foretages til bedste for Land og Samfund. Borgerne — mente man — kunde ogsaa nok have Evne til at have et Ord med i Laget. Rousseaus og ligesindedes Ideer om »Le contrat social« o: at Staterne oprindelig var blevne til ved, at de frie Borgere havde sluttet sig sammen og i Enighed valgt en Konge kom i Højsædet i Modsætning til den tidligere herskende Doktrin om Enevældens Indstiftelse af Gud. Til at begynde med var Klubberne da egentlig heller ikke velsete af Magthaverne, men Tidsaanden var den stærkeste, og Klubberne spirede frem overalt. Nu tør man naturligvis ikke gaa ud fra, at de gode Købstadborgere bogstaveligt har gaaet rundt og sværmet for Rousseau og Diderot. Der er rimeligvis ikke mange af dem, der har kendt de nævnte navnkundige Mænd uden af Navn. Men deres Ideer boede dog ubevidst i de flestes Hjørner, og man var stærkt optaget af Begreber som Frihed og »Borgerdyd«. Ikke saaledes, at man her i Danmark paa nogen Maade

vilde Enevælden til Livs. De faa Republikanere, vi havde, som P. A. Heiberg og Malthé Conrad Bruun, vandt ikke mange Tilhængere. Kongen opfattedes nu snarere som den første Borger end som Guds udvalgte. Og et vilde man have Lov til: at tale frit fra Leveren og drøfte Politik og Religion lige saa vel som de høje Herrer i Cancelliet, og man vilde have Lov til at tale sammen om Litteratur og Kunst og i Samling dyrke Venskab og Kammeratskab i frie og utvungne, selskabelige Former. I disse Henseender fik Klubbnerne stor Indflydelse.

Men hvor opdragende de end virkede, saa var det dog nok saa meget det selskabelige Samvær, der fik Betydning, og som blev det egentlige Baand mellem Klubmedlemmerne.

Det betød nemlig en Reform af det selskabelige Liv. I Klubben samledes ikke blot som i de gamle Købmandslav Byernes rigeste og fornemste Mænd, men den blev Samlingssted for, hvad Byerne rummede af Intelligens og Dannelse. Der kom ikke blot de velstillede Borgere, men der saa man ogsaa Office-rer og Embedsmænd og alle dem, der havde akademisk Dan-nelse. Det blev et helt nyt »Selskab«, det, der kom til at danne Grundlaget for det næste Hundreaars aandelige og politiske Ud-vikling i vort Land. Det var det højere Borgerskab, *Bour-geoisiet*, der nu traadte frem som en Magt. Socialt set var det ganske vist en Fortsættelse og Videreudvikling af det gamle Patriciervælde, men det var ikke længer opbygget paa Penge-magt og Slægtskabsforbindelser. Det fik en behagelig Tilsæt-ning af den gode Tone, som er et Udslag af omhyggelig Opdra-gelse, Intelligens og aandelig Interesse, og det besad en Almen-sans, der spændte videre end den gamle indelukkede Bypatrio-tisme og som skabte et frit og uhildet Syn paa Livet. Man saa ikke mere sin Næste i sine nærmeste Klassefæller, men gik videre og videre til man havde Begreber som »Menneskehe-den« færdig.

Og videre, man løste den enkelte ud af de snævre Skranker, som Klasse og Slægt hidtil havde slaaet om ham og fordrede Ret for Individet til at tro og tænke som det vilde og til at handle efter Frihedens Grundsætninger, naar blot man holdt sig indenfor de Hensyn, som »Almenvellet« krævede.

En lille Maalestok for den Forandring, der i Slutningen af det 18. Aarhundrede foregik i de øvre Lags aandelige Fysiogno-mi faar man ved Sammenligning mellem Portrætter fra Begyn-

delsen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Man vil som Regel i de første forgæves lede efter det Præg, som aandelig Kultur og Kundskaber afsætter. Det er Bevidstheden om egen Magt og Betydning, der stedse spejler sig i den Tids Patricieraasyn. Omvendt i Portrætterne fra den sidste Tid. Der er det det aandeligt frigjorte, det fint dannede, næsten overlegne, der bliver fremherskende. Navnlig er Forskellen slaaende mellem Kvindeportrætterne. I Billederne fra før 1750 er det som Regel det husmoderligt matroneagtige, det lidet intelligente, det kvindeligt underdanige, pyntesygt opstadsede, man lægger Mærke til, medens man i Kvindeportrætterne fra den sidste Periode finder en Mængde fint udviklede, yndefulde og kloge Fysiognomier.

At Interessen for Dannelse og aandelig Oplysning ogsaa spillede en medbestemmende Rolle ved Oprettelsen af Klubberne er der ingen Tvivl om. Man læse blot følgende Indledningsafsnit til Lovene for Kronprinsens Klub i Aarhus:

»Fælles uskyldig Fornøjelse og venskabelig Omgang mellem Mennesker af god Tænkemaade og Sædelighed var bestandig Formaalet for Kronprinsens Klubs Bestræbelser. Og, Held dens Medlemmer! Dette sande Gode savner i Klubben ingen, som skønner dets Værd og vil nyde det. Men til et for den forstandige Mand ikke mindre vigtigt Gode, Aandsdannelse, aabner Klubbens Bibliotek en blid Udsigt. Her kan Manden, som trættende Sysler eller vedholdende Sjæls Anspændelse har afkræftet, nu, da Selskabet ejer et Bibliotek, gaa hen og udhvile sit Legem, muntre sin Sjæl og samle nye Kræfter til de Pligter, hans Stand paalægger ham. Og dette Øjemed, som i vore Dage, da Litteraturens Produkter ere saa mangfoldige, falder enkelte uovervindeligt, bliver saa meget lettere at naa, jo flere, der forene sig til dets Opnaaelse. Der er derfor ingen Tvivl om, at jo ethvert af Selskabets Medlemmer redebon vedbliver at bidrage sin Del til saa ædel en Sags Fremme og Varighed, der er alle Stænder lige hædrende, lige gavnlige; og i vore Dage, da man ikke længere tager til Takke med Fortidens Tarvelighed, lige nødvendig for enhver Borger, der vil være en duelig og brugbar Mand i sit Fag.«

Dette lyder baade smukt og godt og er sikkert ogsaa velment. At fremme Almensansen og Oplysningen var en Hjertesag for de bedste af Datidens Borgere. Gaar man imidlertid

Klubbens Love igennem, faar man dog snart Øjnene op for, at det Grundlag, de virkede paa, var noget snævert. Selskabet skulde nok sværme for Lighed og Borgersind, men det skæve ved det var, at efter Bourgeoisiets Opfattelse kunde disse Dyder, naar det kom til Stykket, kun findes indenfor en forholdsvis snæver Kreds. Man var frisindet, saalangt Selskabets Grænser strakte sig, men ellers uhyre eksklusiv.

Begreberne Almensans og Frihed var endnu kun Teorier, der laa temmelig løst paa Overfladen. Naar de skulde virkelig-gøres, stødte man paa hele det gamle Borgerskabs sejge, konservative Syn, det, der trods al Tale om Frisindethed, i Praxis endnu ganske naturligt stak dybt i den gamle Samfundsbetragtning, der uvilkaarligt væbnede sig imod de nye Ideers Omsætning i Virkeligheden.

Et var i et godt Lag at sværme for nye Tanker og synge og drikke Puns i en god Kreds, noget ganske andet var det, naar de moderne Ideer stod haandgribeligt for en i bestemte praktiske Former eller med paatrængende Fordringer om Forandring af de Baner, man hidtil havde levet vel i. Saa reagerede man. Derfor blev navnlig saa godt som hele det 19. Aarhundrede en Kampens og Omvæltningens Tid indenfor vore gamle Købstæder, hvor alt det gamle overleverede lidt efter lidt, men ikke uden sejt Modstand, giver Plads for det nye.

X.

DET GAMLE BYSAMFUNDS KAMP MOD DE NYE IDEER

Der er noget tragisk i den lange og sejge Kamp, som det gamle Købstadsamfund fik at udkæmpe mod alle de Ideer og Fornyerelser, som var Resultatet af Revolutionens og Opfindelsernes Tidsalder.

Man vidste jo, at alt det nye vilde ligesom kulegrave den Jord, paa hvilken man nu havde bygget saa længe og haft sit Udkomme i al Skikkelighed.

Kom først Storhandelen og undergravede det lokale Marked, Maskinerne og ødelagde Haandværket, ja saa var man Tiggerstaven vis.

Derfor mødes alle nye Forsøg med Mistænksomhed, alle nye Forslag med Kritik. Men værge sig mod dem kunde man alligevel ikke. Lidt efter lidt fremstod den ene nye Mand efter den anden og slog ind paa nye Baner.

Især mærker man det paa Handelens Omraade. Den gamle Købstad-Købmand havde jo især grundlagt sin Omsætning paa Oplandet og paa Handelen med dettes Bønder. I hans Bod kunde de faa alt, og i hans store Gaardlænger var der Lagerrum nok for Korn og alle andre Varer, som Bonden havde at afsætte. Paa Torvedagene var Bod med tilhørende Skænkestue fuld af købslaaende Bønder, og Gaarden besat med deres Køretøjer. Handelen gik livlig mellem Købmand og Bonde. For begge Parter Vedkommende var det en Prangen og Prutten frem og tilbage, som i Virkeligheden i det lange Løb ikke gavnede nogen af Parterne, Købmanden ikke, fordi han næsten aldrig fik gode Produkter, Bonden ikke, fordi han fik for smaa Priser. I Stedet for Samarbejde trak hver af Parterne til sin Side.

I en Beretning fra 1825 om Landmandens Produktion hedder det: »Det er saare langt fra, at Beboerne sørger for, at de

Varer, som bringes til Torvs, kunne anses for at være gode Handelsvarer. Dog modtager Købmanden, hvad Bonden saaledes bringer ham af det sletteste Gods, efterat han selv har forbeholdt sig det bedre og bedste, det bedre til eget Brug i Huset, det bedste til Sæd for sig selv og andre. Købmanden faar paa denne Maade godt Køb og kan derefter bestemme en lav Pris for dem, som bringer ham bedre Varer«.

..... »Mangel paa Spekulation hos Købmændene (er Aarsag til den slette Tilstand), thi uagtet de lave Kornpriser i det hele, vilde de dog, naar de søge at konkurrere med andre Byers Spekulanter, kunne vinde noget ved Kornhandel; de vilde da ogsaa gøre Forskel paa de gode og slette Varer og betale hine bedre, hvorved der atter vilde blive sørget bedre for Kornets Rensning o. desl.«

Disse Antydninger om den gammeldags Handel giver en god Forstaaelse af, hvorledes det gamle stedlige Marked saa at sige skabte smaa Monopoler, som dog ingen blev rige ved. En fuldstændig Forandring foregik der heri, da de store Markeder ogsaa begyndte at blive tilgængelige for Danmarks Handel. Det gjaldt først og fremmest Kornhandelen. Da Englands Marked ved Frihandelens Indførelse aabnedes ogsaa for dansk Korn, gjaldt det om at forøge Kornets Kvalitet. Derved forhøjedes Prisen og Udbyttet. Det blev den nye driftige Købmandsslægts Opgave. Den lærte Landbruget lidt efter lidt, at gode Varer giver gode Priser, og derved opstod det Samarbejde mellem Erhvervene som hidtil havde været savnet. Det var Mænd som Hans Broge i Aarhus, der gik i Spidsen for den Slags Nyforetagender. Men derved lagdes Spiren til en Specialisering af Handelen, som i alt væsentligt havde været ukendt tidligere. I Stedet for den gammeldags Købmand, hos hvem man kunde købe alt: Urtekram og Isenkram, Manufactur, Tømmer og Kornvarer, fremtraadte lidt efter lidt en Deling af Arbejdet i Grossererspecialisten, der kun handlede med en eller ganske faa Slags Varer og Detaillisten, der beholdt den stedlige Smaahandel.

Den livlige Vareudveksling Land og Land imellem, der blev en Følge af denne Specialisering, og navnlig den forøgede Production, der var en Følge af de store Landboreformer i Slutningen af det 18de Aarhundrede, skabte ogsaa Trangen til nye og bedre Transportmidler. Medens mange Købmænd tidligere

havde ejet deres egne Smaaskuder, hvorpaa de befordrede deres Handelsvarer, gik Transporten under de nye Handelsformer mer og mer over til større Rhederier, der udelukkende gav sig af med Transport. Derved blev Dødsstødet ogsaa givet til den gamle Skipper, der var en karakteristisk Bestanddel i mange Købstæders Borgersamfund. Mange Byer havde deres Skipperlav, hvis Medlemmer gennemsnitlig hver ejede en Jagt eller lille Skonnert, med hvilken de kunde skaffe sig et tarveligt Udkomme. Mange var vel afhængige af Købmændene, men enkelte arbejdede ogsaa paa egen Haand og organiserede regelmæssige Farter mellem enkelte Byer. Hvor ringe og hvor lidet hyppige disse Farter var, kan man danne sig en Forestilling om, naar man læser en Annonce i »Aarhus Stiftstidende« fra sidst i Trediverne, at Skipper N. N. for at fremme en hurtig og livlig Forbindelse mellem Aarhus og Hovedstaden vilde indrette en regelmæssig Fragtfart mellem de to Byer 1 Gang hver fjortende Dag. Det var Transportvæsen i haandværksmæssig Form, der naturlig ganske maatte forsvinde, efterhaanden som Dampskibsfarten tog Overhaand.

At Transportvæsenet til Lands var ligesaa primitivt siger sig selv og om nogen egentlig regelmæssig Fragttjeneste kan der daarligt tales. Befordring af Gods udover ganske smaa Afstande var altfor dyr til at der kunde være Tale om den. I det hele og store svarede Transportvæsenet da til det lille stedlige Marked.

Man kan derfor ogsaa sige sig selv, at da Spørgsmaalet om Anlæg af Jernbaner kom frem, blev der fra alle de smaa Købstæders Side rejst mange Indvendinger. Man hævdede med stor Bestemthed, at de aldrig kunde betale sig, eftersom man ganske naturligt gik ud fra den bestaaende ringe Trafik, der med Lethed kunde bestrides paa den hittidige Maade, for Varernes Vedkommende af de producerende selv eller af de faa egentlige Vognmænd, der fandtes, og for Personbefordringens Vedkommende af Postvæsenet. Naar man hører, at Antallet af befordrede Personer med de regelmæssige Postbefordringer endnu i Slutningen af Trediverne i forrige Aarhundrede i hele det danske Monarki kun omfattede c. 6000 Personer aarligt, skulde man jo tro, at disse Indvendinger havde Ret.

Det er da ogsaa ganske karakteristisk, at de ældste Jernbaneplaner, der kom frem herhjemme i Slutningen af Trediverne

og Begyndelsen af Fyrreerne, slet ikke tog Hensyn til den lokale Trafik, men var tænkte som nye Transportveje, der vilde drage den store internationale Handel over sig.

Dette var Tanken med den første Jernbane, der aabnedes i det danske Monarki, Banen fra Altona til Kiel, der skulde danne en ny Forbindelse mellem Vesterhav og Østersø. Det samme gælder Jernbanen mellem Flensborg og Husum, hvis naturlige Fortsættelse skulde være en Dampskibsforbindelse med England til den ene Side og til Korsør til den anden, hvor saa Trafiken skulde optages af en Bane til København. Som man seer et øst—vestligt Trafiksystem, der sigtede til at forbinde den danske Handel med det nye Afsætningsland, England, og arbejde den fri for dens gamle Afhængighed af Hamborg.

Saalænge disse Planer var under Debat, hørtes der kun faa Indvendinger fra den lokale Handel og Købstæderne. Noget andet blev det, da disse Planer krydsedes af Projecterne om en Længdebane op igennem Jylland i Forbindelse med Hamborg. I den saa man en virkelig Fare for det lille lokale Marked, og fra Købstædernes Side arbejdedes der da ogsaa om dens Virkeliggørelse. Karakteristisk i saa Henseende er de Udtalelser, der blev fremsat mod Længdebaneprojectet i den slesvigske Stænderforsamling 1846 af Flensborg-Købmanden Senator Nielsen. »En Længdebane« — siger han — »er tærende, en Tværbane nærende. Kiel har tabt den største Del af sin Handel siden Altona—Kiel-Banens Aabning og faar den aldrig igen, saa at $\frac{2}{3}$ af Indvaanerne ville forbande Jernbanerne, hvilket ikke er at undres over, thi Kiel er blot bleven Hamborgs Forstad. De samme Klageviser hører vi fra Rensborg. Lokomotivet ankommer to Gange daglig og fylder alle Reoler og Skuffer med et Kvantum saa stort, at det kan lægges ned i Sovekammeret, nok indtil Lokomotivet kommer igen. Pakhuse behøver de ikke mere. Lokomotivet kommer og gaar stedse, tager straks Ladinger af stedlige Produkter fra Skibene i Havnen, uden Kielerne Hjælp. Ja, selv Rejsende gaa igennem uden at besøge Gæstgivergaardene. De vigtigste Landmænd søge til Hamborg og lade sig give for deres Produkter Markedsprisen. Kielerne kan se derpaa, men have tabt den bedste Del af Detailhandelen. Mere havde Kiel ikke at tabe«. »Men man betænke dog, naar der hver Dag ankom en saadan Dampvogn-Transport til Flensborg og fyldte alle Reoler og Skuffer, læssede af ved hver

By, som Vognmanden ved hver Mands Dør; man betænke dog, hvordan vilde Flensborg og hele Landet befinde sig derved, naar en Vestindiefarer kom hjem for at afsætte sin Returladning. Købmanden vilde sige: Jeg faar hver Dag det fornødne fra Hamborg. Naar det ikke har været muligt at afsætte Returladningen, kan Skibet heller ikke gaa ud igen med Landets Produkter. Hvor mange Arbejdere, Haandværkere og Fabrikanter vilde tabe deres Brød, f. Eks. mange Lystestøbere o. fl. Selv Skibene vilde være overflødige, medens Hamborgerne bygge Skibe for at udføre vore Produkter. Paa denne Maade ville vi plyndres til sidste Hvid. Lokomotiverne køre fort indtil Skagen og vender om. Fiskeren raaber: Tag Skraatobak med til mig. en anden: The, Kaffe o. s. v. Paa sin Tilbagerejse tager Lokomotivet f. Eks. Smør i Fjerdinger og Krukker med, alting smaat og stort. Landmanden, der ved, at de indenlandske Købstæder ikke kunne købe noget, maa altid staa parat med Sækken for at overgive den til Lokomotivet for Betaling efter Godtbefindende. Alle danske Indbyggere ville blive et Legat til Hamborg. Det betaler sig meget bedre at udføre vore Varer til England, hvor de bliver langt bedre betalte«.

Man kan næppe forlange det gamle Købstadssynspunkt bedre udtrykt. Der er her næsten kun Øje for, hvad der kan gaa til Grunde, men ikke for de nye Muligheder, som aabner sig.

Det er en given Ting, at Betragtningen af Maskindrift i det hele taget nogenlunde var den samme. Man frygtede den som den Driftsform, der vilde undergrave det gamle lokale Marked og ødelægge Haandværksstanden.

Blandt mange Udtalelser i denne Retning kan anføres som karakteristisk en Betænkning, som fremsattes af Københavns Snedkerlav i Anledning af et Andragende om Tilladelse til at drive en Planhøvlmaskine: Det hedder, at »vistnok burde den Slags Maskiner, for saa vidt som de er Frugten af en højere Kultur, støttes ved Privilegier og anden Begunstigelse, men alligevel vilde det være betænkeligt at skride dertil, fordi der sikkert snart vilde komme flere Maskiner af samme Slags, paa hvilke der kunde laves Snedkerarbejde til billigere Pris end Mestrene i Lavet vilde være i Stand til at levere det for«. For at konkurrere maatte disse derfor afskedige deres Svende og ligeledes give sig til at arbejde med mekanisk Kraft. Men det vilde de kun nødtigt. Maskiner brød man sig i det hele ikke

om, og det var heller ikke med Lavets gode Vilje, at det var gaaet med til at støtte Anskaffelsen af en Finer-Skæremaskine, det var kun sket, fordi Profitten ellers vilde blive erobret af udenbys Snedkersvende. Fuseriet havde ogsaa ved Hjælp af disse Maskiner taget mægtigt til, thi nu kunde enhver gaa hen paa Skæreriet og købe sig den Mahogni-Finer, der var nødvendig til et Møbel, noget man ikke kunde tidligere, thi da var det mindste, der kunde købes, en Blok, og den kostede saa meget, at en Fuser ikke kunde overkomme det. Denne Finermaskine havde ogsaa gjort mange Haandarbejdere overflødige, thi tidligere skulde der altid 2 Mand til at føre en Plovsav.

Skulde nu ogsaa Planhøvlmaskinen komme i Virksomhed, saa vilde Følgen blive den, at flere hundrede Mennesker vilde blive berøvet Midlerne til at tjene det daglige Brød. »Eksempler paa, at slige Maskiner, hvis Hensigt det er at træde i Stedet for Menneskenes Kræfter og Evner, kan have farlige Følger, behøver man ikke at søge længe efter, da talrige sørgelige Scener allerede i lignende Anledning have fundet Sted i England og flere Steder«. At et Privilegium som det ansøgte tillige vilde være et Indgreb ikke blot i Snedkerlavets, men navnlig Tømmervarelavets Rettigheder var naturligvis en Selvfølge, og da nu Snedkerlavet havde lidt tilstrækkeligt Afbræk ved Møbelhandlerne og Finermaskinerne, saa skulde det meget bede sig fritaget for Planhøvlmaskinen, »og da det anbefales som et virksomt Middel« — hedder det videre — »til at afværge den sig desværre ogsaa os nærmende Kolas skadelige Indflydelse saa meget som muligt at sørge for, at den arbejdende Klasse kan være beskæftiget, og derved se sig i Stand til at erhverve sundere og mere styrkende Levnedsmidler, vilde det ogsaa af denne Grund være betænkeligt at bevilge oftebemeldte Andragende«.

Allermest samlede Modstanden mod den nye Tid sig i den lange og sejge Kamp, der førtes mod en Reform af Næringslovgivningen — og mod Ophævelsen af det gamle Lavsvæsen.

I Grunden havde Regeringens Næringspolitik Aarhundreder igennem arbejdet mod Lavene, fordi de hindrede dens Reguleringsbestræbelser. Saalænge den gamle haandværksmæssige Teknik bestod, var en virkelig Forandring af Haandværket dog umuligt. Man var fra Regeringens Side imod Lavene, fordi disse Institutioner var for egenmægtige, men en Ophævelse af dem vilde ikke have forandret Forholdene synderligt, eftersom

det lokale Markeds Tarv dog altid maatte have været Grundlaget for Haandværkets Organisation.

Noget helt andet var det, da den moderne Teknik med dens Masseproduktion og den nye specialiserede Storhandel efterhaanden maatte kræve en Sprængning af de gamle stedlige Markeders Særrettigheder. Da var det gamle Købstadvæsen i virkelig Fare. Intet Under derfor, at alle Kræfterne samledes for at afbøde dette Attentat paa de gamle hævdvundne Tilstande.

Især var det Haandværkerstanden, der saa godt som en Mand rejste sig mod denne nye Fare og samlede sig Landet over i Haandværkerforeninger for at organisere Modstanden mod de nye Tanker, der særlig kom til Orde indenfor de liberale Krese og iøvrigt drøftedes i Pressen og i Tidsskrifter. Betegnende for Haandværkets og i det hele for den gammel-dags Købstadopfattelse er et Udkast til en Adresse, som kom frem 1848 paa en Delegeretforsamling i Randers fra jyske Haandværkerforeninger.

»Haandværkerstanden har lidt i de seneste Aar, den har lidt meget. Dette er Tilfældet i hele Provinsen. Den er gaaet tilbage i Velstand, og overhovedet har egentlig Velstand ikke i mange Aar kunnet falde i Provinshaandværkernes Lod. Har end den i Tidsaanden liggende Nødvendighed for de øvrige Købstadborgere: at nærme sig Haandværkeren og give hans Berettigelse fuld Anerkendelse, foranlediget Haandværkeren til at hæve den store Forskel, som Klædedragt o. desl. gav, og har end Haandværkerne, med Hensyn til sine Børns Opdragelse og Oplærelse, givet Kendetegn for en større Velstand end tidligere, saa kommer Forandringen vistnok for en stor Del deraf, at man ikke længer ser ham henty til at glemme sin Tilsidesættelse og sine Tryk i støjende Adspredelse eller ved skadelig Overdaad.

Standens Tilbagegang skyldes daarlige Tider, som Haandværkerne ikke kan bebrejde sig. Købmændene derimod, hvis Ret næsten ingen Grænser kendte, stod som truende Forbud, og Købmandens vidtfavnede Arme viste truende hen til Jernbanekommunikationen og andre overordentlige Forbedringer i Samfærdslen. Standen maatte derfor foretrække Savn og Indskrænkninger, den havde Valget mellem denne Tilstand eller en hurtig Ødelæggelse.

Men Friheden bliver almindelig, siges der, Haandværksstan-

den stiller sig ved dens Modsigelser i dens eget Lys. Provins-købmændenes ulige Røt bliver ikke længer Hindring for Standens Fremgang og dens Adgang til at rette sine Fordringer efter Byrderne; der gives Eder endog Lejlighed til at gøre Købmændene Gengæld.

Det er vel Sandhed, at Projektet vil bringe store Resultater, men de blive sørgelige for Haandværkerstanden, og Fordringerne til denne er det vistnok utilraadeligt at forøge. — Guldsmiden skulde herefter kunne anlægge Grovsmedeværksted og omvendt, Hustømmermanden anlægge Skibsværft — — og Kapitalisten og dennes Afføddninger anlægge alt, hvad de efter Lune og Opfindsomhed finde for godt. — De unge Mænds forfærdelige Higen efter at sætte Foden under deres eget Bord skulde gives friere Spillerum; Bondedrengen, som haster til Købstaden for at lære noget af de Haandværk, og derefter iler tilbage for at arbejde selvstændigt, skulde gives end friere Indpas.

Der findes kun ringe Kapital — Formue i Haandværkerstanden. Lydighed mod det gamle Ordsprog: Skomager bliv ved din Læst, er en Hovedbetingelse for Haandværkerens Eksistens: thi de Fordringer, som nuomstunder gøres til hans Duelighed, tillader kun en ringe Grad af Adspredelse, hvori denne end maatte bestaa.

Men — indvendes der — Haandværkeren kan lige saa vel komme frem uden Kapital som Købmanden og operere med store Foretagender med andres Penge. Men, svare vi, Standen holder med Vished for, at det er en af de skønneste Sider ved Haandværksmandens Stilling, at Vekselmakkeri og Penge-Svindler er fremmede for ham; han har hverken Lyst eller Gave til at bevæge sig med andres Midler paa svimlende Højder, og han ønsker, at det som hidtil i Provinsen, for Fremtiden bliver noget sær mærkeligt i hans Stand at være i afgørende Afhængighed til Pengemarkedet eller Pengemændene, enten hjemme eller i Hamborg eller andetsteds, hvorfra Impulsen til Svindlerier komme.

I en Betænkning, som Lavene i København afgav 1840 i Anledning af en Kommissions Undersøgelse af Lavsvæsenet, hedder det: »Markedet i det lille lykkelige Danmark er for lille; derfor skal man ikke tænke paa at indføre industrielle Forhold, som ere passende i Amerika, Frankrig, England og flere store

Lande, men ikkun lade Forhold, hvorunder man hidtil har været lykkelige, undergaa Revision efter Tidsomstændighederne«.

Som man af disse Udtalelser seer, var Haandværkerstanden paa sin Post mod enhver Forandring af de økonomiske Forhold, og det samme gjaldt i det store og hele ogsaa Købmandstanden, selvom det særlig var blandt dens øvre Lag, at der var størst Sympathi for de liberale Ideer.

Man kan da forstaa, at heller ikke de andre liberale Fordringer — om politisk Frihed o. s. v. — fandt videre varme Venner indenfor Købstæderne.

Baade Haandværkeren og den lille Købmand var vel demokratisk sindede, men netop i den Omstændighed, at de liberale Ideer bares frem af den store Handelsstand og Akademikerne, altsaa af Overklassen, maatte paa Forhaand gøre dem mistænksomme.

Men hertil kom, at Bondestanden, som af alle, den selv indbefattet, ansaas for Underklasse, var den, der stillede de største Krav til Reformer og til Omdannelse af Samfundsordenen. Bondevennerne var vel nok det Parti, der indenfor Købstæderne mødte mindst Velvilje. Man var vant til at føle sig uendelig højt hævet over Bondestanden, og Ordet »Bonde« var vel nok det værste Skældsord, der kunde anvendes mod en Købstadmand. Det betød baade Dumhed og Udannethed, Raahed og Uvidenhed.

Hvor demokratisk man end kunde tænke, fandt man det dog ganske urimeligt, at Bonden skulde have de samme Rettigheder som de andre Klasser. Det vilde f. Eks. være ganske rimeligt, at Værnepligtsbyrden alene vedblev at hvile paa Bonden. Han var jo vant til det, hed det, og det skadede ham ikke at fjerne sig fra sin Bedrift.

Det er derfor ganske i Købstadborgerens Aand, naar Haandværkerforeningen i København sammen med Handelslavene i 1849 indsender en Adresse mod den almindelige Valgret af Frygt for, »at Købstædernes særegne Industri ligesom Købstadborgernes Tarv i det hele«, skulde blive tilsidesat af en Landborepræsentation, der overvejende i Antal, som Landbefolkningens Forhold til Købstadbefolkningen har medført, tillige paa Grund af det lave aandelige Standpunkt, paa hvilket Flerheden af Vælgerne i Landkommunerne staa, vil savne den Indsigt og moralske Styrke, som en Fællesrepræsentation dog maa be-

sidde, naar den skal være i Stand til alsidig og upartisk at varetage alle Samfundsklassers fælles Tarv«.

I Virkeligheden var alt det nye lutter Farer, som det gjaldt om at værne sig imod. Derfor kom Købstadborgeren i det store og hele ogsaa til at staa udenfor hele den nye aandelige Bevægelse, som Trediverne og Fyrreerne førte med sig. Det er f. Eks. ganske karakteristisk, at den grundtvigske Bevægelse, der fik saa stor Betydning for Bondestanden, saa godt som slet ikke slaar Rod indenfor Købstæderne. Der var i det hele liden Interesse for andet end at bevare det gamle.

Dette er i og for sig ganske forstaaeligt, naar man husker, hvor indgribende en Revolution, de nye Tanker medførte i hele det gamle Købstadliv, men derved skete det, at det gamle Købstadsamfund i mangt og meget kom til at sætte sig udenfor Tidens Strøm og helt gled over i Reaktionens Rækker.

Det var kun indenfor Hovedstadens Bysamfund, at der var Bund for de nye Rørelser. Mangfoldigt og rigere sammensat end i de smaa Byer, som Københavns Befolkning var, spirede de nye Tanker frodigt frem her allerede i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Der var indenfor Handel og Industri Trang til andre og rummeligere Rammer end dem, det gamle Lavsvæsen bød. Man trængte til Frihed for at kunne røre sig og forlangte Plads for den enkelte. De liberale Tanker, som den franske Revolution havde blæst ud over Verden, bredte sig og viser sig i en mere og mere vidtdreven Opposition mod Regeringen og en Længsel efter Reformen paa alle Omraader.

Liberalismen er en ægte Hovedstadstanke, kun mulig i et Samfund, der var løsgjort fra den stedlige Jordbund, og som saa videre ud end over det lille hjemlige Marked. Over dette maatte de nye liberale Ideer blive de sejrende, ikke blot paa det politiske, men tillige paa det erhvervsmæssige Omraade.

Følgen af denne Sejr blev det gamle Købstadsamfunds Omdannelse. Ikke indenfra, thi saa vilde den sikkert have taget langt længere Tid, men ved ny Tilgang og Paavirkning udefra.

Det blev ikke som tidligere Klassebevidstheden og Standsfølelsen, der blev afgørende, men derimod det personlige Initiativ. De enkelte fordrer Ret for sig og Plads for deres Virke og baner sig Vej trods al Modstand for deres Ideer og deres Arbejde.

Sjældent i Historien har man vel seet en Omdannelse af

Samfundsforholdene foregaa saa hurtigt som den, der i Løbet af et halvt Aarhundrede helt forandrede vort Erhvervsliv.

Det, der skete, var den gamle haandværksmæssigt drevne Handels og Industris Undergang for den nye Teknik og den stærke Concentrering af Kapitalen paa færre og færre Hænder, især efter at den nye liberale Lovgivning havde givet fri Bane.

De gamle selvstændige Smaa-bedrifter, der sugede deres Næring af det lokale Marked, gik derved til Grunde. Ikke paa den Maade, at der ikke er bleven Plads for den lille Virksomhed, men saaledes at denne saa godt som helt er bleven afhængig af Kapitalen.

Den fordums saa fredelige lille By med sine idylliske Smaahuse er ved at vige for Fabrikkerne og Stormagasinerne. Det tidligere Borgersamfund drukner mer og mere i de nye Samfundslag, der har dannet sig udenom og ved Siden af det: Arbejderne og de talrige Funktionærer i Statens og Kommunens Tjeneste, hvis Skarer stadig vokser paa Grund af de Krav, moderne concentreret Drift i Handel og Industri stiller til Udvildelse af sin Arbejderstab og den Forøgelse af sit Personal, som det stadigt forøgede Stats- og Kommunemaskineri kræver.

Byerne er derfor ikke længer de gamle stillestaaende Reder. De suger Befolkningen til sig i stadig voksende Skarer. Byerne lokker med større Fortjeneste, mindre streng Arbejdstid og flere Adspredelser. Det gamle rolige Liv er vegen for Maskinernes Travlhed, det stille Indendørsliv af Teatres, Restauranters og Sportpladsers travle Leben.

Opgaven for Bysamfundet er dermed i højeste Grad bleven forandret. Den bestaar ikke længer i at værne om Marked og Opland, men i at skaffe Plads for Initiativet.

De kommunale Formaal er bleven uendelig mangfoldige. De kan ikke indskrænkes til Varetagelse af Brolægning og Belysning, de har faaet et mægtigt Plus i alle de sociale Opgaver, der ligger for i Varetagelsen af Befolkningens Ve og Vel: Skoler, Hospitaler, Boligforsorg og tusind andre Sager mere.

Det Billed, som Købstadsamfundet nu viser vore Øjne, er derfor et langt mere broget end nogensinde tidligere. Der er bleven Plads for den enkelte, der har forstaaet at bane sig en Vej.

Hovedtyperne er »Selfmademanden«, der begynder med de

bare Hænder og slaar sig op til den store Forretningsmand, hvis Virksomhed ofte vokser ham selv over Hovedet, saa den maa gaa over i »Aktieselskabet«.

Der er endvidere Kapitalisten og Organisatoren af de store Virksomheder, der er en stærkt blandet Mellemklasse som Overgang fra Underklasse til Overklasse, og som kun delvis dannes af næringsdrivende Borgere.

Overordentlige skarpe Modsætninger mellem Lagene indbyrdes er stærkt fremtrædende. Byinteresserne, som tidligere var de stærkeste, overvejes af Klassefordringerne, selvom ogsaa nu og da en »Borgerliste« træder formidlende imellem. Det er de store sociale Skillelinjer i Befolkningen, der bliver de herskende.

Under alt dette har da den gamle Købstad mistet sit Særpræg. Den er ikke mer den lille Enklave i det store Bondeland, dens gamle Særinteresser og Særrettigheder er saagodt som forsvundne. Befolkningen er ikke længer delte i Aarhusianere og Aalborgensere o. s. v., men er i større og større Grad sammen-smeltet til en erhvervsdrivende Borgerstand, hvis Interesser i det store og hele er fælles over alt. Byerhvervene er, hvor de end har deres Sæde, interesseret i Omsætningen i det hele Land, er bleven til store Organismer, som er i stadig Udvikling og i stadig Kamp for sine Interesser og med fælles Front mod alle dem, der staar dem imod, enten det nu er Landbrug eller Proletariat. Vi er voksede fra de smaa lokale Lav til de store »Fællesrepræsentationer«.

Men ogsaa dette »Borgersamfund« har sine indre Modsætninger. De smaa Virksomheder kæmper mod de stores altomspændende Kapitalsammenslutning. Faste Former synes endnu langt fra at være naaede. Stadige Omskiftninger foregaar. Men ude i det fjærne skimtes den store Stats- eller Samfundsmekanisme, der synes at ville opsuge alle Enkeltindivider, der endnu har bevaret en relativ Selvstændighed, ind i sin altomfattende og altopslugende Organisme.

Men er det gamle Købstadssamfund med dets Særpræg saaledes gaaet til Grunde, er der alligevel al Aarsag til at mindes det Bidrag, det har ydet til vor fælles Kultur, thi i de smaa Hjem udviklede der sig i det stille en egen solid Realitetssans, en egen Evne til at skelne skarpere og trods al Bundethed at se friere end de andre Stænder formaaede.

Thi indenfor Bymurene voksede lidt efter lidt den Borgerlighedens Aand frem, der er et Produkt af personligt Arbejde og af Nødvendigheden af til syvende og sidst kun at have sig selv at stole paa.

Det var dette, der blev det egentlige Kendemærke paa Købstadens Aand.

XI.

KØBSTADAAND

Det var ikke Byen som saadan, der samlede Borgerne og blev Midtpunktet for deres Interesser. Heller ikke Kirken og det aandelige Liv, som udgik fra den, fik Betydning som Enhedsmærke. Nej, Kilden til det egentlige borgerlige Liv i al sin Egenartethed, har vi i det daglige Arbejde i Bod og Værksted. Købmand og Haandværker var i deres Gærning og dens Frugt helt afhængig af egen Flid og egen Indsats. Hvad han begyndte paa, maatte han ogsaa selv være Mand for at fuldende. Det var ikke med ham som med Bonden, der saaede sin Sæd og saa maatte lade Vorherre om Resten. Købmand og Haandværker kunde derimod følge deres Arbejde Trin for Trin, maatte regne sig selv til onde, hvad der gik galt og kunde tage Æren for det lykkeligt fuldbrugte. Hvermand havde sin Stilling og sin Standsære at værne om. Udbyttet, Æren eller Skammen blev i langt højere Grad følt som ens egen personlige.

Deraf fulgte en stor Forskel i Sind og Tankegang paa Bonden, der helt gav sig hen i Guds Haand og i dyb og inderlig Fromhed tog, hvad der kom, og paa Byborgeren, der beregnede og saa til, mens Arbejdet gik og derfor udviklede en stærkere kritisk og mere realistisk Tankegang end den, der faldt naturlig ude paa Landet.

Borgeren lod sig ikke saa let spise af med, at saadan skulde det nu en Gang være. Han, som i sit daglige Liv var vænnet til at se, hvad personlig Indsats betød, vilde nok have Lov til at tale med om Tingene paa de Omraader, hvor han havde Forstand.

Ganske vist —, de Felter, hvor hans Erfaring spændte over, rakte ikke særlig vidt, — men saa langt de naaede, aflod hans Aand heller ikke at virke.

Han naaede aldrig til at gøre Revolution, men han kritiserede Borgmester og Raad, han opponerede mod selve Kongen, om

galt skulde være, ikke fordi han selv brød sig om at udøve Magten, men naar de andre brugte den galt, vilde han nok have Lov til at sige det.

Paa den Vis udviklede der sig indenfor Købstadmurene megen Kritik, som dog oftest slog om i en lunefuld Satire over alt det, der syntes sært og komisk. I Skæmtesprog og Mundheld udtrykker man sit Vid over alt og alle. Nær paa Livet af hinanden, som man levede, er der ikke den Naragtighed eller Særhed, der faar Lov til at gaa upaataalt hen. Skrædderens Letsindighed, Skomagerens Fugtighed, Møllerens Tyagtighed, det komiske ved drukken Mands Tale, det grove og tølperagtige hos Bonden, alt er nøje afluret og taget paa Korret.

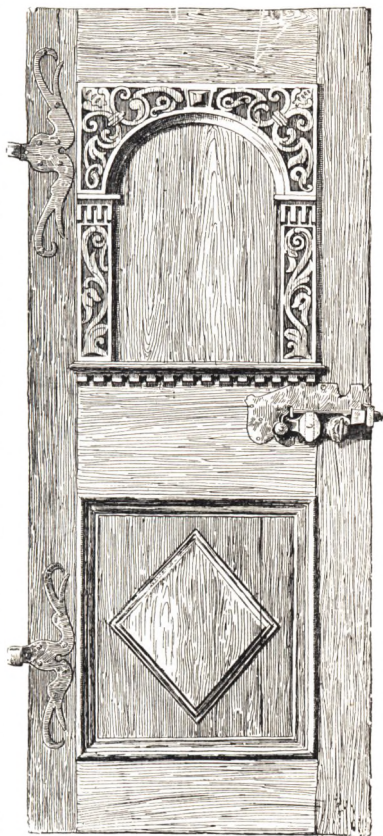
Forskansede Borgeren sig saaledes udadtil mod alt det, der efter hans Mening forstyrrede ham, saa var hans Liv imidlertid saa meget friskere, varmere og inderligere indenfor den lille Kres, hvor hans Liv udfoldede sig.

Der, hvor han selv var Herre, der virkede han, og først naar han fik Livet og dets Fænomener der indenfor forstod han det og kunde tilegne sig det og tildanne det efter sit Behov.

Den lille Kres, der helt var Borgerens egen, det var hans Hus og Hjem.

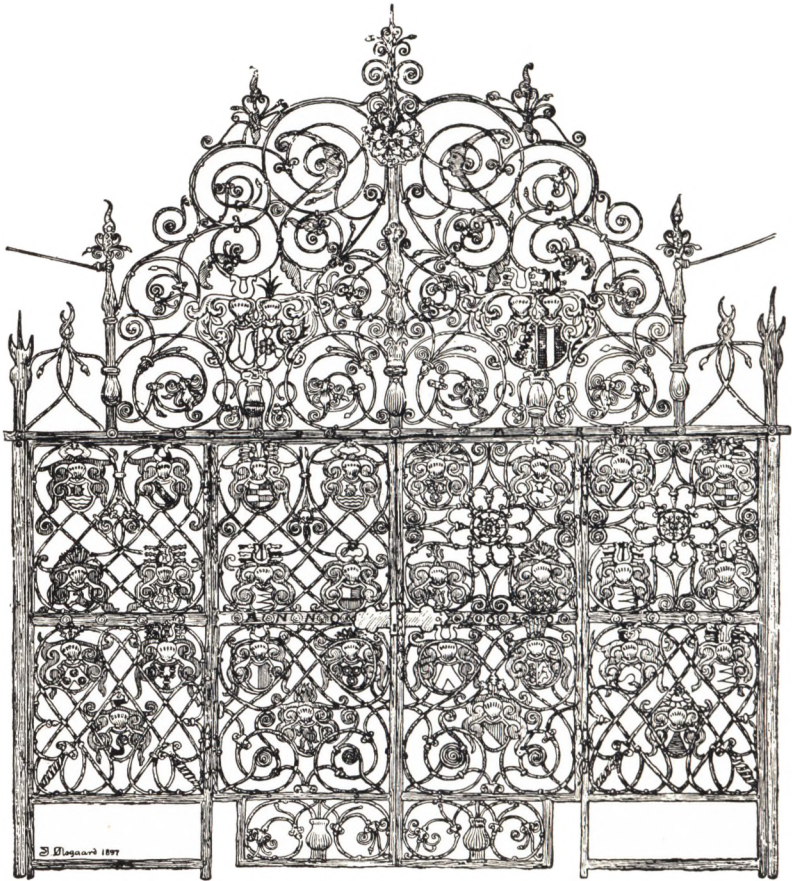
Thi Hus og Hustru det maatte hver Borger have, om han skulde regnes for noget, og om han i det hele vilde optages i det rette Borgerskabs Kres.

Derfor forudsætter ogsaa alle Lavsskraaer, at den, der vil være sin egen Mand, samtidig gifter sig og sætter Bo. Hustruen

Dør (17. Aarhundrede).

hører med til Lav og Gilde og nyder Ære og Rettighed sammen med Manden. Hun deltager ogsaa efter Evne i Mandens Arbejde, gaar med i Værkstedet og passer Boden, foruden at vaage

Gitterport af Smedejern (17. Aarhundrede).

over Hus og Børn. Bliver hun Enke, gaar hun ind i Mandens Rettigheder. Ogsaa Børnene hører med. Søn og Datter har Krav paa Lavet, der i mer eller mindre Udstrækning tildeles dem, enten naar Sønnen bliver selvstændig i samme Haandværk eller naar Datteren gifter sig med en Svend indenfor dette.

Mand og Hustru hører ubrydeligt sammen. De skal agte og ære hinanden. Hustruen har sine Krav, som ikke kan tilside-sættes. Manden maatte behandle hende godt og ikke tale ilde om hende. I modsat Fald kunde det gaa ham som det gik Christen Kjer i Aarhus, der 1638 havde beskyldt sine Kone for Utro-skab. Hendes Broder stævnede Manden til Ting for sin Mund, og der maatte han vedgaa, at han havde forskrevet sig »i Hastig-

Dommedag.

hed, i Drukkenskab og af Enfoldighed« og bede sin Kone om Forladelse samt formaa Slægt og Venner om at tale hans Kone til Rette, at hun maatte forlige sig med ham og tilgive ham. Han bad desuden tilsidst Stokkemænd og andre godt Folk der paa Tinget at tale hans Sag hos hans Kone, som han lovede for Fremtiden at være en god Staldbroder og en kærlig Husbond o s. v.« Foruden denne offentlige Afbigt maatte Christen Kjer oven i Købet finde sig i følgende Udtalelse af den Mand, han havde sigtet: »Saa vidner jeg Niels Andersen ved Gud og min Salighed saa sandt som jeg skal arve Guds og Jesu Christi Rige, at jeg aldrig har begæret nogen skammelig Gærning af Margrethe Lauritsdatter, ej heller jeg ved med M. L. andet end en ærlig Danekvinde vel egner og anstaar, og dersom Christen

Kjer har skrevet eller sagt mig andet paa, da har han gjort som en Æretyv og Skælm og som ingen ærlig Mand, og Gud give, at Bødlen og Djævelen kunde straffe saadan en Æretyv og Troidkoneunge, at andre Løgnere og Æreskændere kunde tage Eksempel deraf«.

Nu er det jo nok muligt, at Christen Kjer har været en stor Per Tot, men alligevél kaster dette lille Retsinteriør et karakteristisk Lys over Hustruens selvstændige Stilling og den Evne, hun havde til at hævde sig.

Hun, der arbejdede med i Huset fra Morgen til Aften, lod sig ikke sætte til Dørs, til Tider var det vel hende, der endog kommanderede, var rapkæftet og stortalende, saa den arme Mand ikke vidste andet tilsidst end at fortrække og passe sit.

Vi savner desværre i dansk Litteratur Værker, der kan sammenlignes med de gammel franske Fabliaux og Farcer, der saa at sige

Indgangen til Helvede.

har skabt Typen paa den arrige og herskesyge Hustru, og som ikke ved Ende paa al den Ondskab, der kan siges hende paa.

Thi kan hun ikke skaffe sig sin Vilje med Magt, er hun ikke bange for at tiltvinge sig den ved List. — Der er vel al Grund til at tro, at denne Betragtning af Hustruen skyldes det daglige Livs smaa, snævre Forhold, den evige Gnidningsmodstand, som opstaar, hvor man skal færdes op ad hinanden i daarlige og indskrænkede Kaar. »Naar Krybben er tom, bides Hestene«, siger Ordsproget, og man maa vel tro, at i hvert Fald en Del af de Mundheld, der skildrer ond Kvinde, er kommen til Verden i Købstaden under det skærpede Blik, man fik for hinandens Lyder ved at færdes saa tæt og intimt sammen. »Did kommer Kage som Kone vil«, »Som Konen saa Huset«, »Man maa kende den Kone, hvis Pølser man spiser« o. s. v. Men undvære Konen kunde man nu ikke, thi »Koner er onde at have, men værre at miste« og »Kone Død er Albuestød«, og af hendes Gærning og hendes Opsyn med Hus og Hjem afgang hele Mandens Velfærd.

Indgangen til Helvede.

Ti dybest set var det jo ikke alene til Kritik, at Konens Færd opfordrede. Ved Siden af alle de Stød og Knubs, som Dagliglivets Strid og Slid medførte, var der alle de Hjærtets og Følelsens Baand, det Fællesskab i Arbejde og i Interesser, som bandt sammen, og herud af fødtes i de smaa Hjem en egen Hjærtets Ømhed og Forstaaelse, som aabnede for en Strøm af Mildhed, for Kærlighed og Medfølelse med alt det smaa, for Indsigten i, at alle var Syndere og havde Tilgivelse behov, at Livet var idel Omskiftelse, og at det

gjaldt om at være forberedt. Det er Tanker af den Art, der er udtrykt i den gamle skønne Dagviser:

»Dagen han er aldrig saa lang,
at Aftenen maa vi jo vente,
Livet det endes med Dødens Tvang,
hvem det vil rettelig betænke,
vil blive udfus og Graven gøres trang,
os følger ingen anden Ende«.

Det er denne Mildhed og Overbærenhed, som kommer frem ved Siden af Kritiken, og som danner et forsonende Træk i Bylivets Karakter. Den findes i Madonnadyrkelsen, i Udformningen af den Madonnaskikkelse, der er som et levende Billed paa al den milde Æmhed, man trængte til og al den moderlige Omsorg, som stadig er parat til at hjælpe sine Børn. Madonnadyrkelsen er ikke noget særligt dansk Fænomen, men dog har den skønne Udtryk i dansk Digtning, saaledes som den er skrevet i danske Klostre i By og paa Land.

»Om Du var dømt til Helvedes Grund
og skulde derned i samme Stund —
vilde Du til mig Dig vende,
jeg kan Dig redde fra Pine og Nød,
ej skal Du friste den evige Død,
min Naade vil jeg Dig sende«.

synger Hr. Mikael i sine Rimværker, og hvor ømt og fint har ikke de gamle Malere i Kirkens Fresker skildret den milde Jomfru og Moder, fin og bly, naaderig og tilgivende uden Ende.

Det er Hjemmets gemytsfyldte Atmosfære, vi genfinder i Evnen til at omdanne og omforme stort og smaat efter en jævn, menneskelig Betragtning. Biblens Fortællinger, Jesu Liv gives med letfattelige Ord og omsættes af Malere og Billedsnidere i djærve, folkelige Træk, hentet fra Datidens daglige Liv, i hvilke man foruden den simple Menigmandsfromhed faar Løjlighed til at udfolde et kosteligt Humor.

Den Opfindsomhed og friske Saftighed, hvormed de gamle

Kunsthåndværkere kan fremstille de arme Synderes Pinsler i Helvede er saa drastisk og kostelig, at man ganske glemmer

Indgangen til Helvede.

Rædslerne, der skildres. Ja, tit bliver Humoren og Glæden over at kunne drage Dagliglivets Smaatræk frem det herskende i den

Billedkunst, der udgik fra de vandrende Kunsthaandværkeres Hænder. Det er f. Eks. karakteristisk, at i Skildringen af Korsfæstelsen af Kristus og de to Røvere bliver de lidende Skikkelser noget ret underordnet, noget, der nu en Gang skal tages med, men som iøvrigt ikke interesserer synderligt. Derimod udfoldes der i Fremstillingen af den onde Røver, i hans ofte næsten akrobatiske Vridninger paa Korset, samt i Skildringen

Djævelen og de fordømte.

af Folkelivet foran Korsets Fod et Liv og et Lune, en grovkørnet, drastisk Humor, der virker ualmindeligt frisk.

Det er det daglige Liv, man havde lige for Øje, at Købstadborgeren forstod, det praktisk-haandgribelige, han kunde skildre. Alt hvad der var op over dette, alt, som var højtideligt og udspekuleret, det faldt udenfor hans Sfære.

Han var rationel, snusfornuftig, tilpas følsom overfor dem, som var ham nærmest, men uforstaaende, mistænksom mod alt, han ikke forstod eller som efter hans Mening gik for vidt, ud over det en Gang vedtagne.

Derfor var overdreven Religiøsitet ham en Uting og Munke-
livet for det meste bare Dagdriveri for ikke at sige det, som værre

Sjælevejning.

var. Af den Grund vandt Reformationen saa stor Udbredelse i
Købstæderne og bredte sig saa langt hurtigere der end i det

øvrige Land. De første danske Reformatorer var jo saa at sige alle danske Købstadmænd, der kendte og var opfødte i borgerlig Tankegang og straks kunde føle sig hjemme i Luthers Fremhæven af Hjemmet, Ægteskabet og alle de borgerlige Dyder, som var en god Kristen værdig. Alle de Vejledninger og Raad, Biskop Peder Palladius giver i sin Visitatsbog er som skrevet ud af en lille Borgermands ærlige, jævne Sind.

Rakte Købstadborgerens Tankegang saaledes hverken højt eller vidt, saa ufoldede den sig derimod frodigt og rigt paa et Omraade, i Glæden over det daglige Arbejde.

Intetsteds har Arbejdsglæden sikkert ufoldet sig varmere og fyldigere. Det at handle med Kunderne, sørge for altid at have det paa Lager, de havde Brug for, det at passe sin Dont med Bryggeri og Kvæg, at se til sine Skuder, sørge for, at de blev passede med Tjære og Maling, det var en Købmands bedste Glæde. Af det groede Velsignelsen, voksede Velstanden. Han holdt sig langt fra Spekulationer, vovede sig i sit Indkøb aldrig længer ud end han kunde række. Hvad han tjente, blev pænt lagt til Side eller anvendt paa at bygge en pyntelig Gaard og skaffe det Indbo og de Klæder, som var en holden Mand værdig, og som nok ved passende Lejligheder maatte vises.

Og Haandværkeren i sit Værksted kunde glæde sig for hvert Tag, han gjorde, over, hvorledes Arbejdet skred frem Dag for Dag mod sin Fuldendelse. Han elskede at hæge om det, at pudse paa det, at finde paa alle mulige Kunstfærdigheder for ret at vise, hvor godt han kendte sit Materiale og forstod at bruge sit Værktøj. Og naar Arbejdet saa var færdigt, kunde han i stolt Bevidsthed om, hvad hans Snille havde frembragt sætte Navn og Bomærke paa eller som Caspar Fincke paa Gittrene til Christian den Fjerdes Gravkapel i Roskilde Domkirke sætte Indskriften: »Caspar Fincke bin ich genannt, dies Arbeit wohl bekannt«.

Saaledes udviklede der sig da i Købstæderne en egen Mennesketype, paa en Gang en Jeronimus, lidt gnaven overfor det nye, uforstaaende og vrangvillig overfor alt det, som laa over og udenfor hans Horizont, men med en egen Inderlighed og Dybde i Følelseslivet, der varmede og lyste indenfor Hus og Hjem og over det, som udgik derfra.

Borgermandens Sind var som den lille Have bag hans Hus. Mest fyldt med Urter til Livets daglige Behov, men hist og her

i et lille, zirligt afgrænset Bed livet op med smaa, pæne Blomster til Glæde og Hygge, naar Fyraften kom.

Men ud af Humoren og Hjemmeglæden, af Kærligheden til Arbejdet, og allermest af Bevidstheden om egen Gærnings Værd, om Personlighedens og den personlige Indsats Betydning i det daglige Liv voksede efterhaanden udover den enkelte Bys Grænser den Borgerlighedens Aand frem, der, blandet og tilsat med Strømninger ude fra den store Verden, blev Bæreren og Føreren for dansk Kultur i vor Tid.

INDHOLD

	Side
I. Det gamle Bysamfund	5
II. Købmanden	22
III. Haandværkeren	36
IV. Haandværkssvenden	57
V. Klasseforskel	67
VI. Mennesker og Typer	81
VII. Indre Stilstand	89
VIII. Kongemagten og Købstæderne	98
IX. Dagligt Liv	104
X. Det gamle Bysamfunds Kamp mod de nye Ideer	121
XI. Købstadaand	134

IIENVISNINGER

Foruden utrykt Arkivmateriale er væsentligst følgende Værker benyttet:

- J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love. I—V. Kbh. 1827—46.
- C. Nyrop: Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen. I—II. Kbh. 1895—1904.
- V. A. Secher: Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve. I—V. Kbh. 1887—1903.
- Kr. Erslev: Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændernes Historie. I—III. Kbh. 1883—90.
- J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus. I—III. Kbh. 1845—46.
- J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse. I—II. Ribe. 1869—1884.
- O. Nielsen: Københavns Diplomatarium. I—VIII. Kbh. 1872—87.
- R. Berg: Det danske Haandværks Historie. Kbh. 1919.
- Snedkerlavet i København. Kbh. 1904.
-